

Борис Пахор

НЕКРОПОЛА

БОРИС ПАХОР

НЕКРОПОЛА

На духот на сите оние кои не се вратија

Ладна пепел лежи врз сенките
Сречко Косовел

*А кога народите ќе сфатат кои бевте, од жал и од печење на совеста
ќе ја гризат земјата. Ќе ја мократ со своите солзи
и ќе ви креваат храмови.*
Веркор

Недела попладне е и асфалтираната лента што мазно и кривулесто се искачува сè повисоко во планините не е толку самотна колку што би ми одговарало. Едни автомобили ме превтасуваат, други се враќаат во Ширмек, во долината, така што туристичкиот сообраќај ми ја одзема и ми ја банализира прибраноста. Знам дека и самиот со своето возило сум дел од моторизираната процесија, но си замислувам дека, кога би бил сам, поради некогашната соединетост со оваа атмосфера, моето присуство сега не би ја менувало сликата од сонот што сето време по војната лежи недопрена во сенката на мојата свест. Сфаќам, во мене се буди некаков несфатлив бунт, бунт против сегашната отвореност и разголеност на овој планински крај, крај кој е составен дел од нашиот внатрешен свет; а тој бунт се меша со чувството на љубомора не само затоа што туѓи очи шетаат по околината, која беше сведок на нашето анонимно заробеништво, туку затоа што погледите на туристите (а тоа ми е непогрешливо јасно) никогаш нема да можат да продрат во бездната на ништожноста со која беше казнета нашата вера во човечката гордост и во слободата на неговата лична одлука. А истовремено, гледај, непоканета и леко наметлива, од некаде се прикрадува една скромна сатисфакција дека планината Вогези не е повеќе тајно подрачје на поместена пропаст која согорува во самата себе, туку дека кон неа се насочени чекорите на безбројната маса која, иако е простодушно

незрела, сепак, со својата душевна наклоност е подготвена да ја насети несфатливата неповторливост на судбината на своите изгубени синови.

Ова искачување по зафрлената стрмина на планинскиот свет сигурно потсетува на посветеноста на поклониците по стрмните наклони на планините испресечени со божји патишта. Но, сепак, ова поклонение во ништо не личи на чествувањето против коешто толку пламено се бореше господинот Примож кога сакаше словенечкиот човек да се добере до внатрешно будење наместо да се раздава и да се троши во надворешниот ритуал на масите. Овде народите од сите европски земји се собираат на високите планински тераси кај што човечкото зло ја победи човечката бол и на пропаста речиси ѝ го втисна печатот на вечноста. Современите поклоници не ги повикува чудесната сублимација на нивните желби туку доаѓаат овде за да стапнат на вистинска света земја и да ѝ се поклонат на пепелта на човечките ближни, кои со своето немо присуство поставуваат во човечката свест непоколеблив меѓник на човековата историја.

По тесните кривини сигурно не помислувам на нишањето на камионот што од тогашниот Маркирх го возеше сандакот со нашиот прв покојник, а јас не знаев дека седам врз толку жален ковчег; ледениот здив што идеше од снегот најверојатно ми ја умртвуваше секоја помисла што ќе ми се прикрадеше во свеста. Не, не мислам јасно на ниту еден од ликовите кои во мене, свиткани и згрбавени, траат како сув грозд на кој зрната овенале и мувლოსале. Го гледам слојот мазен асфалт пред ветробранското стакло на возилото и повеќе би сакал пред мене да е стариот раскопан пат полн со дупки кој би ме водел кон вистинската атмосфера на минатото; а истовремено, секако дека е присутна и разгаленоста и себичноста на модерниот возач навикнат на удобноста на мекото забрзување. Напоредно со тоа, се обидувам да се сетам на некој планински пат на словенечката почва со којшто би го споредил овој кривулест пат од Ширмек до Штрутхоф. Ми излегоа пред очи серпентините под Вршич; но таму погледот се отвора на извонреден амфитеатар од каменести врвови што овде ги нема. Можеби патот од Кобарид до Дрежница? Дури и би можел да биде. Но, сепак, не сосем, зашто овде го нема Крн со неговите заслепувачки гребени. Можеби овој вогески пат најмногу личи на кривулестиот пат што од Кобарид се искачува кон Врсно. И таму шумата одвреме-навреме се повлекува настрана, но не предалеку, а пред сè, никаде нема карпи туку насекаде

светот се прелева од зараснати шумски облини во брановидни тревни појаси што на долниот крај, пак, ги задржува темен шумски масив. Само едно не знам повеќе, дали и под падините на Врсно смреките се како овде. Најверојатно не.

Патот сè уште се извива по ридот, но сега овде-онде го придружува белината на расечените карпи, како и секаде каде што човечкото орудие ја повредило зелената линија на земјините колкови, загризувајќи во нејзината згусната, тајна моќ.

Сега на левата страна се двои широк и долг појас земјиште што води кон влезот. Еднаш тука сигурно ќе израсне дрворед, но сега просторот е претрупан со автобуси и приватни возила кои се распоредиле и по должина и попреку, па не можам да не помислам на паркингот пред Постоинска јама. И со сета сила се бранам пред секвенциите од слики на остарени швајцарски и австриски туристи и белокоши туристки. Верно ја држат в рака рачката на старомодното чантиче и ја вртат главата по гласот на водичот, божем кокошки што се будат со предупредувачки вик од дребничавата, ситничава зафатеност со работа, брзо кревајќи го својот црвен перископ. Најискрено и најчесно би било да заминам и да се вратам утре изутрина, кога атмосферата на работниот ден некако помилостиво ќе ја штити оддалеченоста на скалестите тераси. Но за утрешниот ден ми се навестуваат нови предели, така што чекорам кон влезот со свеста на автоматска и затоа неплодна сврзаност за планот на патот, наместо однапред да му се предадам на пределот или да го напуштам. А како и секогаш, и сега, додека чувствувам потреба од брзо и немирно патување, истовремено го чувствувам и интимниот здив на копнежот по дома, копнеж по мирна, неограничена збраност во која човек би можел да најде вистински однос кон земјата и морето, кон градските улици и нивните куќи и, исто така, кон лицата и луѓето што му ги носи животот; но брзината и итањето трескаво го туркаат напред, па неговите очи собираат само површни впечатоци што се распрснуваат како пена крај носот на јурнат моторен чамец. Па, на крајот на краиштата, човек се теши дека е богат само затоа што чувствува копнеж по тивко траење, небаре во денешно време и свеста за сопствената оштрбеност е драгоценост сама по себе. Најверојатно и навистина е така. Веројатно секогаш и била, но само за мал број луѓе. Ние, денешните луѓе, сме всушност осиромашени поради преголемото множество слики и впечатоци; ја раздробивме љубовта и се

оддалечивме од неа. Го направивме спротивното од она што го прават пчелите; го расеавме цветниот прав над милион предмети и, покрај тивкиот глас кој ни го одрекува тоа, сè уште се надеваме дека еднаш ќе имаме толку време на располагање што пак ќе можеме да го наполниме нашето испразнето улиште.

Будалесто е, но ми се чини дека туристите што се враќаат кон своите возила ме гледаат како божем рамената да ми ги нагрнало зебресто палто и како моите некогашни дрвени клонци да туркаат каменчиња на патот. Неконтролирана помисла што ги меша во човека минатото и сегашноста; но вистина е и дека во определени мигови во човекот избива невидлив, но силен флуид што другите го чувствуваат како близина на една за нив несекојдневна, вонредна атмосфера и се стресуваат како чун од ненадеен бран. Затоа во мене е можно да постои нешто од мене дамнешниот; со таа помисла се обидувам да чекорам сам за себе, иако ми пречи што сандалите ми се толку лесни и затоа мојот чекор е многу полесен одошто би бил кога моите обувки повторно би биле платнени и би имале ѓон од дебело дрво.

Дрвената врата е преплетена со бодликава жица и затворена како и тогаш; сè е недопрено, само што нема стража во дрвените кули. А треба и да се почека пред вратата; разликата е само во тоа што сега од дрвената колиба се покажува чуварот кој ја отклучува вратата и ги пушта групите во строго одредени интервали во бездушниот височински ар. Поради тој ред, на терасите од логорот владее прибраност, а јулското сонце настојчиво ја надгледува тишината и само некаде ниско долу, одвреме-навреме, се слуша ехото на зборовите на водичот, божем испрекинат глас на проповедник воскреснат од мртвите.

Да, чуварот ме препозна и тоа ме изненади, зашто не ни помислив дека ќе се сети на мојата посета од пред две години. *Џа ва?* ме праша. И тоа беше доволно да создаде другарска атмосфера која за миг ја прекина секоја врска со врволицата од туристи. Црнокос е и грд. Низок, жилав и подвижен; да има уште кацига со светилка, би бил вистински рудар. Зборот му е отсечен, а изгледа и самоволен; очигледно е дека со мене, поранешен логораш, се чувствува неудобно, непријатно му е зашто го заработува лебот покажувајќи го местото на нашето умирање. Затоа во неговата брза дозвола дека можам да влезам на територијата на бодликавата жица, освен логорска наклоност, има и трошка желба што

поскоро да се ослободи од мене. Сигурно. И не му префрлам, зашто и самиот знам дека не би можел да зборувам пред група посетители кога би ме слушал некој кој бил со мене во крематориумскиот свет. Секој збор би ми бил проследен со страв дека ќе западнам во површност. И воопшто, и за смртта како и за љубовта човек може да разговара само сам со себе или со саканото суштество со кое се слеал во едно. Ни смртта ни љубовта не поднесуваат сведоци.

И додека зборува како водич пред молчаливата група, всушност, на глас разговара со сопствените спомени, неговиот монолог е само ослободување на внатрешните слики и не е сигурно дали по тие многубројни разоткривања е задоволен и малку потсмирен. Попрво би рекол дека по една таква низа сведоштва е уште порастргнат и понеспокоеен во себе, а во секој случај, посиромашен. Затоа сум му благодарен што можам да чекорам сам низ нечујниот свет; а тоа задоволство е поради свеста за предноста, за една посебна привилегија која води сметка за мојата припадност на кастата на отпадниците, а истовремено одвоеноста е и продолжение на некогашната одвоеност и на некогашниот молк. Затоа што, и покрај масите и животот во стадо, секој се соочуваше сам со својата внатрешна самотија и со безгласниот мрак. Затоа сега не знам да ја измерам вистинската дистанца помеѓу мене и скалите, па наместо да чувствувам дека над нив виси здивот на ништожноста, сега на сонцето ми се премногу домашни и блиски. Едноставни се, како што беа едноставни слабите раце што ги носеа и ги местеа камењата од кои се направени. А порано ми се чинеа уште пострмни; притоа помислувам на возрасен човек кој се враќа во крајот на детството и се чуди колку е, всушност, мала зградата од неговата детска фантазија. Па како дете ја мерел височината на сидот со својата става на џуџе. Ние по овие скали секако не се спуштавме и качувавме во нашите незрели години, иако нашата ранливост беше уште поголема од ранливоста на дете или новороденче, зашто тогаш сè уште неразвиената мисла не можеше да ни помогне. Секој со својата голотија, се најдовме во свенатата кожа на гладно животно кое согорува во сопственото изнемоштено заробеништво и секој ден одново нагонски ја пресметува оддалеченоста на печката од својот пресушен граден кош и од своите штрклести екстремитети. Сигурно сега човек, размислувајќи слободно за тоа, може да помисли на *дрвеното* момче на Колоди, зашто наводно и на Пинокио му било судено да го допре пламен, но неговиот творец со добро срце му го надоместил повредениот дел, а при нашето горење

никој не мислеше на резервни делови. Сигурно, Пинокио е лик на неранимајко кој овде нема право на престој, но вистина е и тоа дека, порано или подоцна, ќе треба да се појави некој нов Колоди за да им ја раскаже на децата приказната на нашето минато. Само прашање е кој ќе се осмели да му се приближи на детското срце на таков начин да не го повреди злотата, а истовремено да го заштити пред искушенијата на иднината. А на овие скали, кои од секоја тераса потклекнуваат како камени колена, ние навистина се враќавме во светот на разумската ограниченост; кога поради недостиг на сок во цитоплазмата на нашите клетки, мозочната материја во коскените пршлени се сушеше како желатинеста медуза врз чакал. Тогаш скалите се извишуваат пред нас како што се извишуваат скали во камбанарија; на терасите им немаше крај, а ние до врвот на високата кула полземме цела вечност, зашто нашите стапала, и покрај штркестите нозе, поради отоците беа како месести бели трупци.

Бев свесен дека сега времето ми е е заговорник, затоа застанав и ја гледам високата трева отаде жичената ограда. Се обидувам да се пренесам во пожелтената слика на карстната неплодна почва по која некогаш одев; но оваа сиромашна и долга грива од сено во споредба со карстната е наивна во своето тапо постоење. Знам, невина е, но и покрај тоа, нејзината истрајност е бесмислена; овде беше пред *она*, овде беше сето време додека *она* траеше, и сега сè уште е тука. И во овој миг, поради нејзината трошна и жолто-сива слабуњавост, е бедно постоење на која било тревка и на сите треви на светот. Земјините суштества не му нудат на човека никаква вистинска блискост, глуви се и слепи крај него, заробени во својот растителен свет, па дури и ако на врвот на стебленцето се распламти пупка, со шаренилото на своите бои само мимикриски го прекриваат своето слепило. Сред овие помисли, во еден миг ми се поткрадна чувството дека сум помирен зашто сум сам, а групата со водичот е веќе од другата страна на терасите, влезот, пак, е високо горе, така што е сосем скриен. Добро знам дека со ова љубоморно барање самотија само ја ослободувам сопствената мемориска хомогеност, но истовремено не можам да се ослободам од горчливото сознание дека масата со своето рамномерно, забавено движење, за жал, повеќе пати, иако во поинаква димензија, го продолжува аморфното чмаење на безбројните пожелтени тревки.

Тукушто видов како по скалите пред мене слегува Тола, негодувајќи зашто ковчестиот покојник се лизга по платнениот олук на носилката и со избричениот череп го удира во плеките. А мене тогаш ми беше мило што покојникот не ме допираше и двај чекорев кревајќи ги рачките нагоре за да не ме удираат по колената. Секогаш кога требаше да префрлам некое голо мумифицирано тело од сламарицата врз грубото и дамчесто платно на носилката, тоа го правев едноставно и природно; но не сакав покојникот сам да ме допира кога го носевме удолу по брегот. Тоа значи дека живите клетки не се бранат од мртвите клетки кога допирот е свесен и произлегува од нивната активност, од центрифугалниот животен наклон; но не поднесуваат движења однадвор, не го поднесуваат автоматското настојување на мртвото ткиво да се допре до живата и еластична клеточна материја. Но тоа не е само логорско искуство; најверојатно истото важи и во секојдневниот живот. Сепак, се прашувам какви ликови ќе си замислат посетителите кои од сите страни се туркаат околу водичот; единствено зголемени фотографии што би виселе во внатрешноста на бараките, со куп избричени глави, истакнати јаболчници и зинати вилици би можеле врз фантазискиот екран на посетителот да создадат приближна слика на тогашната реалност. Ама што дека, кога ниту едно пано никогаш не ќе може да го изрази расположението на човек кому му се чини дека неговиот сосед добил во железната чинија половина прст повеќе жолта течност. Секако, некој може да ги нагласи очите и да им ја внесе посебната зачмаеност што ја создава гладот; но не би можел да го оживее немирот на усната внатрешност, ниту автоматското барање на хранопроводот. Како тогаш сликата да ги покаже последните нијанси на невидливиот внатрешен бој во којшто правилата на однесување здобиени со воспитанието веќе одамна попуштиле пред неограниченото тиранство на желудочната слузница. Не, не знам која слузница преовладува, можеби ткивото на желудникот има главна улога; но знам дека кученцето Жушко, кое инаку го сакам, ми станува одбивно кога во неговото грло се насобира плунка и тоа немирно ја голта додека исто така нестрпливо ги преместува предните шепа. Тогаш му погледнувам в очи и си велам дека некако ми е сроден по душа, иако седи на задните нозе, а јас на најновиот производ од карстната фабрика за мебел. Сигурно само целулоидот на филмската лента би можел да го опфати мешколењето на униформите на риги во тесните сламарици наутро, кога се спуштаат од креветите на три ката и се туркаат во waschraum-от за да се доберат до чифт клонпи со цело

платно, па обувките да не им се собуваат на снегот, во калта или сред вировите. Само филм би можел да ја улови цврстата рака која, како што бара правилото за отпор, ја турка под млазот избричената глава на слабичкиот човек кому што, кога заповедничката рака уште поодлучно ќе му го свитка 'рбетот, ќе му зачкрипат ребрата небаре куфер од исушени прачки. А надвор, во утринскиот мрак и студ, излезната врата личеше на тесен отвор од црна бездна во која секој миг може да те фрлат. И попладневната многуглава маса која поради стопроцентниот инстинкт лази и се движи и во воздухот помеѓу дрвените сидови испушта треперлива енергија што ја поттикнува токму очекувањето на црпалката на водниот, а топол извор на енергија. И мигот кога сите избричени глави се наведнати над дрвените лажици. Исто така, зебрестиот мравјалник што навечер оди на спиење, а пред тоа мора да ги свитка во врзоп своите партали пред да може да стрча во леденикот со сламарици; но пред сето тоа, секој ќе застане на столчето за да може оној кој во левата рака држи решеткава светилка да му ги прегледа слабините. Влакна и онака нема, зашто веќе ги одзел бричот на берберот, но на врвот од новото влакно што расте можеби сепак се закачила гнида. Така пенисот е осветлен како да е изнесен на видело за ново чествување среде телата што ползат со кошули кои им допираат до папокот, додека главите без коса којзнае зошто потсетуваат на малоумни луѓе. Не, во тоа отепано осветлување на слабините ја нема почитта која во Помпеја го врежа знакот на плодноста над куќните порти; се работи само за обред со кој моќниците се обидуваат да се оградат од стравот од вошките и тифусот. Затоа светлината го изненади врапчето во гнездото што умре од глад пред да му израснат перја, а сега мртво мрда во движењата на раката која ја извршува наредбата на истражителот. Вистина, само филмска камера би можела верно да ги сними тие секвенции, да запре на долгиот кабел, по неговата должина да дојде до светилката и до сувите слабини, а воедно да ги опфати и избричените глави на двоношците како се туркаат за да можат потоа набрзина да потрчаат на почивка во студената гробница. А можеби е и подобро што немаше такво филмско око, зашто којзнае како би го гледал денешниот човек стадото полуголи суштества кои по ред ги ставаат стапалата на столчето додека другите исплашено зјапаат, зашто не веруваат дека осветлената, соголена и свената птица е навистина зачетник на сите многубројни примероци на двоножната раса. Речиси е и подобро што нема таков филм, зашто денес тие слаби суштества со голи слабини би му изгледале некому како толпа

дресирани кучиња што сопственикот ги истренирал со гладување да стојат на задните нозе на столчето и да си ги душкаат еден на друг слабините. Но сепак, густата смеса беше уште позбиена и измешана во периодот кога во блоковите владееше карантин поради тифусот, кој не беше повеќе далечно страшило туку секојдневна реалност. Тогаш немаше ни утринско, ни пладневно, ни вечерно собирање за прозивка, го немаше долгото утринско стоење кога построените редици од другите тераси веќе беа отишле во каменоломот; безработноста сега ги немаше ни оние движења што во сето тоа ништење оставаа впечаток на некакво наизменично бранување. Зашто тоа одредено доаѓање и заминување беа само мрзливо придвижување на мртво море, и со своето ритмично движење внесуваа во премалената свест смисла на работливост. Заробеништвото во времето на карантинот остана без последниот призрак на планската насоченост. И бодликавата жица и електричната струја тогаш се повлекуваа во втор план, а бараката стануваше дрвено живеалиште на лепрозните на островот од кој тивко и засекогаш се беше збогувал последниот човечки брод. Колку и да изгледа гротескно, сепак е вистина дека само благодареејќи на мојот мал прст од левата рака можам да го доживеам повторно минатото. Кога пред почетокот на карантинот ножот на белгискиот хирург Богаерц направи троен рез во мојата дланка, за да го разбие гнојното жариште, разводнетата крв што изби покажуваше многу лоша слика за преостанатата отпорност на организмот во која течеше; а бидејќи поради тоа раната не сакаше да зацели, што секако беше лош знак, белиот завој ме спаси од внимателните очи на оние кои бараа способни единки за работа. Поради тоа не ги отстранував хартиените преврски ни тогаш кога можев, туку внимавав на нив како на вредност која колку е покривка и поизложена на уништување толку е и подрагоцена. Го носев в преградка бебето што на почетокот имаше бело и прилично тркалезно главче, а полека му се смалуваше и му посивеа, на крајот, доби облик на прашлива и скоравена тупаница. Но и таква, сè уште беше извонреден талисман кој верно ги одбиваше ненаклонетите погледи. Тешко дека некој друг толку грижливо и толку долго го чувал од распаѓање завојот од хартија, тешко дека некој го има негувано на таков начин неговото ткиво ранливо како пена и со секој нов ден сè поистанчено. Карантинот, пак, што за некое време ме ослободи од стравот од транспортирање, не ме ослободуваше од грижата за завитканото главче што во меѓувреме на сопствен начин го пови сивкав леплив слој нечистотија бранејќи го; зашто по

завршувањето на затворскиот рок одбирањето за работа ќе продолжи. А тифусот? Сигурно, опасноста ни беше зад петици, но не знам дали некој навистина помислуваше на него како на непријател што му го загрозува животот. И во тие услови човек потсвесно се надеваше дека болеста ќе го одмине без да го допре. Зашто сè дури не нè беше допрела, болеста беше сè уште нешто невидливо и недопирливо, а секој од нас веќе имаше видено какви се конвоите на оние што се враќаа од работните наредби. Нозете им беа завиткани во парчиња од хартиени вреќи за цемент и подвртани со жица; кога болничарите ќе ги одвиткаа, под нив зјаеја гнили рани, долги и остри на двата краја, а на средината широки, па личеа на пожелтени палмини лисја. Повеќето не можеа сами да слезат од камионите, а кога ќе ги положиа на земја, тие клечеа или лежеа сè дури некој не ги одвлечкаше нивните скелети под тушот; за оние, пак, кои не дишеа повеќе, постоеја клешти долги цел метар што ја стегаа жолтата кожа околу вратот. (Да, секако дека не би било погрешно кога некој би се зафатил со студија за психолошкиот профил на човекот кој измислил клешти со кои можеш да го повлечеш скелетот на купче и потоа да го одвлечкаш кон железниот лифт и потаму кон печката.) Но секој имаше видено такви повратници; затоа карантинот беше привремен сигурносен појас пред можноста да станеме како нив. А тој ден дојде лекарот Жан да ги преврзе сите на кои ни беше потребен нов завој. Нормално дека Жан се насмевна кога ми ја виде дланката, но сепак ми ја преврза со нова хартиена лента и така ми овозможи и понатаму да си играм криенка со својата судбина. Но нашата средба ќе завршеше со тоа да беше Жан само прецизен лекар, а не и логорски собрат во заробеништво; а за да се издигнам од анонимноста ми помогна и словенечката способност за соживување со духот на странскиот јазик. Не знам дали таа наша способност е знак на психичко богатство, знак на внатрешна полетност и на калеидоскопска повеќестраност на нашиот дух или само способност за чудесна еластичност со која се здобивме низ вековите поради постојаните веднења на главите и приспособувања. Сигурно сме им слични во тоа на Евреите и на Ромите, слично на овие две племиња, и нашето низ целокупната историја се борело против асимилацијата. Затоа е нормално што Жан беше разнежен, иако толпата нè туркаше и внатрешноста на бараката навистина потсетуваше на внатрешноста на патувачка циганска кола. Не можеше да разбере како не сум Италијанец кога имам таков иницијал во црвениот триаголник. И покрај метежот, ме преврза слушајќи ме кога му објаснував за крајот на

Првата светска војна, за лондонскиот пакт, за приморската земја. Тоа значи дека дома зборувате на вашиот јазик, рече. Да, на словенечки. Тоа значи, рече, дека ги разбираш Чесите, Полјаците и Русите? И иако некој одзади го турна, Жан сè уште мирно ме преврзуваше. Тогаш се насмеивав како Жан да беше открил нешто за кое не сум бил свесен до тој миг. Зашто каде ли беше времето кога од истарските хрватски момчиња го учев нивниот певлив јазик; и африканскиот песок веќе одамна го снема и двете години преведување кај заробените југословенски офицери крај Гардското Езеро веќе беа избришани; но никогаш не ми падна на ум дека сето тоа ќе може да ми помогне во двобојот со смртта. Жан (тогаш сè уште не знаев како се вика) беше некако празнично расположен, му се радуваше на мојот француски јазик и завојот го виткаше полека, за да може да дознае како во Падова положив два испита по француска книжевност, прво за Бодлеровите *Fleurs du mal*, а наредната година за неговите *Poèmes en prose*. Да, а сето време бевме заглавени во густата зебреста смеса и сето тоа изгледаше како брза исповед или наврапито диктирање на тестамент, кога треба да се искористи секој можен миг пред да замолчи устата засекогаш. Жан на крајот се интересираше и за моето знаење на германскиот јазик. Наводно Лејф, норвешкиот лекар и шеф на ревирот, бараката со болни, освен англиски знаеше само уште германски. Нормално дека сè мора да биде напишано на германски, сè што е официјално, сè што се однесува на болните, болеста и смртта. Би знаел да пишувам на германски? ме праша Жан и дури тогаш ми светна дека Жан од другарско интересирање за непознатиот логораш што зборува на француски премина на организациско поле. Најверојатно тогаш во мене заигра еден трепнеж што во човека распупува како пролетна пупка. Не знам, сега тоа не можам повеќе да си го претставам. Ни на професорот Китер најверојатно не помислив, ни на тоа како ми ја помрачуваше уште повеќе копарската атмосфера со своите незадоволителни оценки под моите задачи на германски јазик. А сега знам дека ќе го извежбав добро и германскиот да не ми беше одбивен инстинктивно; моето ткиво, моите клетки, сè му се противеше. Знаам да пишувам на германски, му одговорив на Жан, особено ако станува збор за соработка со некој што сака да нè отргне од печката! Но веќе следниот ден заборавив на Жан, зашто призракот исчезна исто толку брзо колку и што се покажа; беше меурче што се крена од калливото дно на осаменото вирче и се распрсна врз зеленикавата и неподвижна површина. А не ни верував дека младиот

Французин е веќе лекар, ќе се обложев дека е сè уште студент по медицина кој со побожна лага се обидува да се пробие низ пропаста. А пропаста беше толку тесно проникната со нашите битија што се движевме во неа како масечари; и како што не смееме да разбудиме месечар тогаш кога може да падне во празно, така во ретките мигови кога во нас ќе прозвучеше слика од живиот свет, и ние набрзина се збогувавме со искушението пред да ја изгубиме рамнотежата поради него. Затоа, среде збиената маса затворена поради тифусот која аморфно се брануваше во бараката како во затворен сандак, една недела по посетата на лекарот ме стресе повикот на долгиот германски број. Уште во младоста ни ги беа истриле сите илузии од свеста навикнувајќи нè да очекуваме уште покоренито, апокалиптично зло. Имено, на оној што уште како учениче го фатила паниката на негираната заедница која немоќно гледа како пламени го уништуваат нејзиниот театар во Трст, сликата за иднината засекогаш му е нарушена. Крвавото небо над пристаништето, здивените фашисти кои со бензин го полеваат достоинственото здание и потоа се веселат околу страшнатаклада – сето тоа беше се втиснало во детската душа, трауматизирајќи ја. А тоа беше само почеток, зашто подоцна тоа момченце, без да знае кому и што му згрешило, беше прогласено за виновно зашто не можеше да сфати дека му судат поради тоа што го користи јазикот на кој ги сака родителите и на кој почнува да го запознава светот. Најстрашно беше кога на Словенците почнаа да им ги менуваат имињата и презимињата, и тоа не само на живите туку и на оние на гробиштата. А тоа четвртвековно анулирање ја достигна својата крајна граница во логорските услови, кога човекот беше сведен на бројка. Но и покрај безбројните брановидни и подвижни тараби на коишто ме потсетуваа беликавите и сивкавите риги на нашите униформи, тогаш токму јас бев оној синџир од алки на германските гласови што ги изрече главниот на блокот и кои ја вознемирија глумата атмосфера. Почувствував како некој да пушта спасувачко јаже во длабочината на мојата нема бездна. Тогаш станав свесен за среќата од тоа ненадејно откровение дека, како осуденик, можам да бидам корисен за заедницата, а со тоа и самиот да се спасам од безимената пропаст. Воедно, бев свесен и дека сум трезвен, и скроман, и мирен во очекувањето дали понуденото јаже за спасување е доволно долго и дека навистина ќе го достигне дното. Да, бев скроман. Но тоа не беше којзнае каква доблест. Беше само расположение што се роди нагонски од исто таквата нагонска сигурност дека погубните сили

имаат бескрајна моќ над микроскопскиот никулец што би сакал да истрае во вербата во преживувањето. И така, сега се сеќавам на она карантинско претпладне зашто малиот прст во хартиената преврска полека се искриви како да сакаше што поверно да ја одигра улогата што го спасуваше. И остана искривен за деведесет степени за да ме предупредува секогаш одново со својата половична вертикалност. Секако дека на почетокот ми пречеше, зашто при миењето ми се пикаше во ноздрата или во увото; но наместо да се лутам, во тие мигови другарски го поздравував, како да е самостојно битие, одвоено од мене. Подоцна, кога повторно заживеав во секојдневниот свет, кукастиот прст ми пречеше; да речеме, тогаш кога некоја драга личност ќе ме фатеше за рака или кога во класот ќе ја кренив раката и очите на учениците ќе запреа на членчето што стрчеше. Се случуваше и да ми е речиси срам од него; којзнае зошто, кога ја гледав малата кука, пред очи ми се покажуваше ликот на еден злосторник кој настапуваше во предвоените филмови и кој, наместо подлактица, имаше железна и остра кука. На чуден начин жртвата се соединуваше со ликот на целатот од детските години, чие искривено железно орудие на подлактицата беше во некаква сродност со клештите со кои огнорот ги влечеше за врат нашите покојници. Повеќепати посакав да го замолам мојот пријател хирург да стори нешто со мојот прст; но секогаш одново ме задржуваше помислата дека, иако малиот прст ми го нагрдува изгледот, сепак е метафора за клинот кој на висечката карпа го држи планинарот да не падне во бесконечната бездна на небиднината.

Повторно скали. Тука некаде беше бараката број 6, во која во прво време беше *weberei*; потоа секако сите бараки на оваа страна станаа составен дел на ревирот. *Weberei*. Ткајачница. А колку чудни ткајачи бевме. Вистина е дека од маса изнемоштени луѓе не може да се бара подобро да ја вршат работата, но ваков назив за таква бедна работа човек може да најде само во атмосфера во која сите вредности се поставени пред мрачниот потсмет на вечната печка. Купишта гумени и платнени крпчиња се трупаа пред нас на масата, како врзопи шарени партали што „старо купувам“ во стариот град ги натрупал на тезгата. А ние ги сечеме отпадоците на тесни ленти на тој начин што ги поминуваме врз жилети боцнати во дрвото на масата и потоа ги плетеме во дебели, разнобојни, чудни плетенки; од нив некој веројатно составува несмасни макари што ги штитат страните на бродовите од ударите во камените пристанишни насипи. А очите пред кои гладот распрел сива мембрана не

гледаат толку далеку за да ги видат контурите на бродовите, туку се веднат над парталавите јуфки како над испреплетено змиско легло кое непрестајно се витка и се мешколи во магливо вриење. Поради слабоста и долгото седење на едно место, главата можеше и да задреме (можеби понекогаш и задремуваше) да не се слушаа сето време од дното на свенатата човечка вреќа биенења и грчеви што секогаш одново расонуваат и ги креваат мрзливите очни капаци. А тоа особено се случува тогаш кога мракот на студеното утро ќе се повлече во заборавената оддалеченост на минатото и отаде стаклата претпладнето со својата светлина ветува помилостив напад на атлантските ветрови низ пругестата ткаенина; зашто тоа е час кога самољубивиот млад капо ја пресекува четириаголната векна војнички леб на тенки резанки посматрајќи го множеството испоседнати риги. Којзнае, можеби неговата бавност е во свесна врска со будноста на стомаците кои демнат зад палтата во риги; а можеби само детски му се предава на самољубивото задоволство што може да избира добитници на награда кај кои лесно би се здобил со инстинктивна благодарност. А голите глави притоа не знаат дали да се поткренат за да бидат повидливи и можеби забележани, или подобро грижливо да се сведнат над сечилото и тивко, но не помалку живо, да се надеваат дека ќе им биде исплатена трудољубивоста, зашто не престануваат со работата дури ни во таков привлечен миг. Но има и очи што се свесни дека дозволиле нивните капаци да ги совлада уморот токму во мигот кога капо се врти во нивниот правец; ги следат тенките резанки леб и од нивните погледи над сувиот нос блеска сива алчност на птица грабливка, а под пониженото чело се будат отсјаи на трескаво преколнување. Најпосле, има и очи што тукушто сфатиле дека од нив сака да излета молба, но во последен миг се воздржале и се вратиле кон несвесното претурање на прстите врз расклатената штичка. Едно утро, кога испомрзнати од долгата прозивка конечно се дотуркавме до бараката, се најдов крај Габриел. Главата му беше голема и тркалезна, а телото сè уште полничко и воопшто не личеше на телата на болните и инвалидите, какви што бевме во *weberei*. Таа разлика не беше изненадувачка, зашто поради доаѓањето на нови транспорти беше разбирливо дека некои тела сè уште се јаки. Не, неговата глава не ми го сврте вниманието со својата тркалезна форма туку нејзините движења ми се сторија познати, начинот на кој полупрашално и полузагрижено се сврти кон мене. И уште пред да прозбори, знаев дека еден таков човек со немирни очи зад дебелиите очила видов еднаш во еден трамвај во Трст

или во некое попладне на тротоарот кај што се вкрстуваат Корзо и Римската улица. Зашто во цртите на нашите сограѓани постојат некои карактеристики што не е можно точно да се одредат, но ја имаат таа посебна способност, нам, кои сме далеку од нашиот свет, да ни ги измамат пред очи препознатливите линии на познатиот сокак и стариот натпис над блиската млекарница. Изгледа како родниот крај да ја отпечатил својата слика во ликот, а таа слика, како летна топлина над асфалтот, благо се лулка крај кожата на образите, во браздите под носот, во аглите на усните. Секако дека зборот кој изникнува од тие движења не е толку чуден зашто си го насетувал и очекувал, но е исто толку сјаен поради близината што ти ја доловува. Мислам на близината на родниот град; а таа овде беше многу лабилна, слична на блед поглед што го чувствуваш отстрана кога косо паѓа на тебе, но ти благо, а упорно му се измолкнуваш. Зашто првиот услов за најмала можност да преживееш е строгото отстранување на сите слики што не спаѓаат во кралството на злото; така што и оној кому смртта на крај ќе му се смилува, е уште долго наситен со неа, па затоа, и покрај новата слобода, засекогаш е поврзан со неа. Затоа ни разговорот со Габриел не се оддалечуваше од подрачјето на печката, беше обвиткан со сомневање дека нема долго да трае тоа наше безделничење, кое беше и само поради тоа закрепнувачко зашто телото мируваше и не трошеше калории. Неговиот збунет поглед како да очекуваше охрабрувачки зборови од мене, кој веќе бев на работа надвор од логорот и затоа во неговите очи веќе имав искуство и прекаленост, а во неговите очи имаше изгубеност на човек кој нема пријатели со кои може да се поврзе, истовремено насетувајќи дека крај мене има многу словенечки заробеници и свесен е за реалното, иако крeвко чувство на безбедност што му ја дава припадноста на племенската заедница. Да, зашто овде, кај што веќе ги преминавме границите на животот, државјанството повеќе не ги делеше Словенците, кои сега не бевме едно само во јазикот туку поради отпорот кон уништувачите на нашиот род бевме соединети и во казната и во желбата по заеднички спас. Како одговор на оваа нова реалност, Габриел зборуваше за демократијата и за добриот соживот во нашата приморска држава и притоа погледот му скиташе од мене кон долгите парталести јуфки на масата, па пак кон мене, како да се сомневаше дали ќе поверувам во неговите нови зборови. Признавам дека, додека го слушав неговото откритие, ми изгледаше чудно и навистина си помислив дека за тие изрази на братство сигурно најмногу

придонесува единственоста на средината во која беа искажани; зашто во крајното единство во гладот и пепелта навистина не беше можно да се мисли на непопустливоста за некакви предности и разлики. Затоа и ми се чинеше несоодветно по толку години заеднички живот на истите улици и на истиот брег, мојот сограѓанин, припадник на италијанската елита, првпат да ми зборува на човечки јазик токму тука, кај што сè што беше човечко беше ставено на кантар; и иако бев свесен за тоа дека непроменливата еднаквост на осудените тела ги отфрла сите пречки, сепак, ѝ се противев на мислата дека на раѓањето на новото братство треба да му кумува заедничкиот страв. Имено, стравот беше сето време супстанцијата на нашата заедница, од крајот на Првата светска војна, од оние денови кога книгите од полиците на нашите библиотеки ги истресоа пред споменикот на Верди радувајќи им се на пламените јазици што ги голтаа. И потоа стравот беше нашиот секојдневен леб, кога нашите бини во предградијата се претвораа во пепел, кога фашистот стрелаше дури и во словенечкиот проповедник во храмот кај Каналот, кога селскиот учител болен од туберкулоза со својата плунка ги казни усните на девојченцето што се осмелило да проговори на мајчиниот јазик. Зар не беше покрај сето тоа минато задоцнет нулевецот на пријателскиот збор во крематориумскиот свет? Дали еден Италијанец од Трст ти се доближува само тогаш кога и нему му се заканува уништување? Секако, не му ги споменав моите сомневања, бев среќен што успеа да ги изуститие зборови, но некако ги оставав настрана, како да му ги препуштам на животот кој си врвеше бескрајно далеку од овие погубни скали. Па кога повторно седевме едно до друго, не разговаравме за Трст туку среде претпладнето, поради чувството на заедничка поврзаност со местото на живеење во живиот свет, како сродни души проговоривме за гладот и немо, дружно се вртевме кон танките резанки леб кои ту тргнуваа во наша насока ту се оддалечуваа. Можеби во тие мигови вегетативниот живот го надминуваше другарството што со своите потези го призива родниот крај и изгладнетите клетки со својот крик надвикуваа сè друго, па секој од нас гледаше како четириаголниот лист на лебот му се приближува само нему, зашто беше речиси невозможно капо да нè награди и двајцата истовремено. О не веројатно, туку со сигурност клетките беа тие што ликуваа; иако на човек тоа не се гледа бидејќи е премногу мрзлив, премногу тврдоглав, прегорделив или фаталист, а животното внатре во него тивко ги шири вилиците и ги грчи канџите. А Габриел сè уште јасно го гледам како стои крај бараката над

крематориумот во којашто изгледа беше сместен. Логорскиот живот нè раздели, помеѓу нас се движеше безбројна маса; така што го сретнав само уште еднаш, во Дахау. Таму неговиот поглед не бегаше немирно, зашто беше премногу истоштен. Седеше или клечеше наземи пред една од бараките на десната страна од алејата. Многу беше преморен, но сè уште при свест, кошулата му беше отпетлана зашто беше есен и не беше студено; погледот му беше посмирен, но и поотсутен. Не знам кого чекаше, ако воопшто чекаше некого, ни каде беше тргнал, ако воопшто беше тргнал некаде. Тоа беше во деновите кога нè водеа оттаму и кога спиевме во хартиени вреќи, па цела ноќ хартијата шушкаше, а потоа нè затворија во блокот под карантин, од каде што некои првпат заминаа дури откако ги однесоа во Минхен да ги откопуваат урнатините по авионскиот напад. Така Габриел талка во моето сеќавање како изгубена душа од оние денови на трескаво селење; личи на осамен патник кој исчекорил од недогледна редица зебри и седнал за миг да се одмори на долгиот пат кон бескрајот.

Сега сум најдолу.

Две бараки овде се недопрени; и уште две горе, покрај влезот. Во оваа овде беше сместен затворот и затоа тишината што ја прекрива отворената врата е слична на тишината што ја прекриваше бараката кога чекоревме по горните тераси и ја чувствувавме нејзината присутност, но не ја гледавме. Ја прифативме и истовремено ја исклучивме од свеста, како што ја прифативме и ја исклучивме печката која без престан гореше во соседната барака. Сега, кога стојам пред отворените ќелии, пред дрвениот коњ врз кој мораше да легне, гол до појас, оној кому потоа камшик му го касапеше грбот, јас не сочувствувам со него и не го сожалувам поради ударите, туку сум повторно среде неподвижната тишина која во таквите случаи ги зафаќаше редиците построени угоре по терасите. Некој некаде ќе се склопчеше за да здивне, ќе се испружеше и немаше да забележи кога му клапнале изморените очни капаци. Затоа разјарените мажишта пребаруваа под дрвените кревети на кат и во нужниците, а во густоот молк се искраднуваше лаежот на волчјакот, вознемирен од ненадејната напнатост. И тогаш никому од нас, построени таа убиствена вечер во збиени редици на рамнината врз падината не му се прикажуваше овој дрвен коњ врз кого сега е прилепено ливче со назив *Chevalier a bastonade*; тоа значи дека не мислевме толку на казната што би го снашла кутриот туку го демневме мигот кога некаде зад нас, невидлив и ненадеен тропот на тешки чизми ќе јурне и ќе го

истури својот бес во шупливата атмосфера, пред молчаливите редици што како зебреста пирамида се извишуваа кон небото. Ни беше страв од неговата одвоеност од нашите стиснати редови што молкот и уплавот уште посилно ги беа амалгамирале во цврста маса. Во јансата со која го следевме секако дека имаше и инстинктивно одвојување од него, така што трошка олеснување ни донесе зашеметената свест дека веќе го однеле во една од ќелиите и затоа во збраната тишина нема веќе да се појави тупотот на есесовските чизми по скалите на левата, не на десната страна.

Секако дека во мислите го придружувавме и до тие ќелии, а сепак, повторно ни гладот ни ударите не ни беа важни туку неговата осаменост овде, во близина на бараката со печката, со која затворот си го делеше просторот на оваа најниска тераса.

Најниска е, а отаде жицата е веќе сидот од трупци на смреки, но ни сега, како ни тогаш, не чувствувам дека стојам пред шума. И иако знам дека сум неправеден, не можам да се натерам да не гледам на дрвјата како на мумифицирани предмети, на декорирана сцена што е дел од овие преуредени, оградени ископини. Притоа, знам дека сето време во текот на мојот престој овде ниеднаш не погледнав кон шумата како кон дел од слободна природа, и сосем ми е јасно дека во своите мисли ја уништив, ја спепелив онаа вечер кога доведоа стотина жители на Алзас и ги испопикаа во бараката со ќелиите. Под качулката на оцакот потоа непрекинато се плазеа црвени јазици во планинската ноќ. Во групата имаше неколкумина мажи и еден свештеник. А повеќето беа девојки и со сигурност насетувале каде ги водат, зашто веројатно немало Алзашанец кој не знаел за овдешната костурница, на осумстотини метри височина во неговите планини. Секако дека ја немаа видено многумина, но знаеја дека постои и дека е изградена на терасите, а знаеја и дека на најниската тераса секогаш излегува чад од оцакот. Убеден сум во тоа, зашто такви работи се дознаваат, а и тоа дека на мртвата падина лаат волчјаци. Така и девојките насетувале каде ги водат кога камионите почнале да се искачуваат по стрмните серпентини. Некои можеби се надевале, бидејќи сојузниците беа веќе во Белфор, а сигурно сметале и на помошта од партизаните; но длабоко во срцето, таму каде што човек поретко се лаже себеси, таму ја знаеле вистината. Исто како и ние, коишто од тивките бараки го следевме доаѓањето на возилата. Се спуштаа полека, зашто патот вдолж терасите беше мошне стрмен; а ние

чувствуваме дека нивното доаѓање е знак на промената што трепереше во воздухот. Свеста за тоа дека господарите се повлекуваат и дека не знаат што да прават со заробениците по затворите беше како зрак светлина во очите навикнати на густа темница; се вознемирихме, иако нашиот нов немир беше заробен во бараката која како сива локомотива без тркала катаден блуеше оган и чад во небото над шумата, а ноќе над нејзиниот оџак висеше пламната корона како пламен врз оџак од отпадничка рафинерија. Ама човек во сите долги месеци се навикнува на оџакот и на мирисот во воздухот, станува сосем проникнат со него, затоа гостите од живиот свет ги гледаше небаре од безбедно ќоше. Бедно чувство на сигурност кое ја нудеше блискоста со пропаста што се зголемуваше со ненадејното будење на тапиот отпор кон уништувачите на живите, еластични и сочни тела. Тоа беше глува и неподвижна напнатост која се креваше од свеста за немоќта и се губеше во немоќ; ненадејно разбудената машкост која при разголнувањето на женското тело непосредно ја допира ништожноста. Ерос и смрт, соединети на неповторлив суров начин; бевме самци, заробени во пресушени тела и во дрвени бараки, но наеднаш станавме разбудени љубовници на кои токму во мигот на будењето им е изречена пресудата на вечна осаменост. Беше тоа налудничаво чувство дека сме суштества чии мајки ги уништил огнот уште пред зачнувањето; бесмислата на човековото постоење беше споена со мртвородената машкост пред оџакот со крваво лале на врвот. А воедно, гледај, свеста му се противеше на доживувањето на бесмислата за да не го продупчи лекиот внатрешен штит пред поплавата на ништожноста; а бидејќи таа одбрана на битието пред бесконечната празнина беше бесполезна пред очигледната реалност на човековата бесмисла, таа наклоност кон преживувањето само ја зголемуваше бесмислата, додека судбината на девојчинските тела го зголемуваше болниот, немоќен бунт во испиените тела на преморените самци. Сега со сигурност знам дека тогаш требаше да истрчаме од бараките, да јурнеме удола по скалите и со сите сили да го заземеме блокот од каде што есесовецот ги изведуваше девојките, водејќи ги една по една во бараката со печката оддалечена дваесетина метри. Митралезите од стражарските кули одлево и оддесно би ја коселе нашата зебреста маса, големите рефлектори би ја заслепувале, но со еден таков крај би се избавиле од јансата и од понижувањето што ги прекрија внатрешните сидови на нашето битие. Но на онаа гладна маса мислата им пресуши, им истече сосе сокот што им го исцеди

дизентеријата од телата. Зашто кога кожата станува пергамент, а колковите ја имаат дебелината на глуждовите, мислите што ќе светнат се слабички искри на испразнета батерија, двај забележлив трепнеж кој одвреме-навреме се крева од трајната опсесија со плашливите хромозоми, меурчиња се што патуваат цела вечност од дното на темните водени слоеви распрснувајќи се кога ќе ја достигнат површината. Сакам да кажам дека шумата во сето тоа немаше никава вина, а сепак, ѝ префрлав што со својата густина ја крие пропаста; ја осудував сета природа што во вертикални црти се крева кон сонцето, а не се ни помрдна кога сончевата светлина изгуби секаква смисла. Чувствував отпор кон дрвјата, затоа што од нивната темница требаше да се појават четите на долгоочекуваните борци кои ќе го оневозможеа нечујното жртвување на алзашките девојки. Тогаш врз шумата ја проектирав сопствената немоќ; и сега стои пред мене нема и отапена, како она проклетство да сраснало и да се споило со неа.

Групата со водичот доаѓа наваму, затоа тргнувам на другата страна. Сонцето сето време е јулско, каменчињата свечкаат под сандалите и со својот звук довикуваат слики на патеки во неделниот парк. Секако дека ја бркаам сликата, а истовремено ми се чини неправедно што посетителите стекнуваат впечатоци во една толку пријатна, топла и мирна, речиси мечтателна атмосфера; би требало да одат по рамницата што долу ја засолнува висок сид од темни дрвја тогаш кога со терасите владеат мракот, поројните дождови и разбеснатите ветришта. Секако, човек не може да ги споредува дождовните со зимските денови, кога поради снегот коските стануваат уште потврди, па ја губат рамнотежата над дрвените лизгави ѓонови. Белите скали се уште понемилосрдни. А главниот на блокот секогаш исто налудничаво вика: Темпо, темпо! и ги турка со камшикот зебрестите вејки од бараките, па тие паѓаат по скалите и врз голите глуждови им прска дождовница од вирчињата што ги разматиле клоните во мракот и стапалата со испаднати клонпи. Потоа на прозивката ткаенината на риги виси на грбот како мокар весник. Но сепак, влажната смрт е поненасилна, понегорделива од ледената, особено кога заради борбата со вошките и со тифусот треба и ноќе да се трча во бањата. Се подразбира дека трчањето удолу по скалите не ги загрева телата туку уште повеќе ги турка во прегработ на планинскиот здив, додека свонливите тупоти на дрвените клонпи по камењата звучат како потпукнувања на стегнатото

студенило. Овде, пред оваа мрачна барака, збунетото стадо брза да се соблече, додека од другата страна на падината, отаде бодликавата жица, доаѓа лаеж кој отсечно ја пара ноќта, па црни парчиња од темницата паѓаат во бесконечната бездна на ништожноста. Тетро, тетро, нè турка еден колеричен глас, а гласовите зад падината се уште поразјарени, божем ноздрите на некој многуглав свер токму тогаш го надушкале здивот на голата кожа што ветрот го разнесува во ноќта. И покрај викотниците на главниот на блокот, вратата на бањата е затворена, така што светилката над влезот осветлува множество черепи и ребра, додека рацете брзаат да ги свиткаат парталите во врзопи. Испостените нозе треперат и се преместуваат ту на една ту на друга страна, потскокнуваат за да му се измолкнат на ветрот; а кога врзопите се подврзани со врвката што претходно ги држела панталоните околу половината, слабичките прачки си ги тријат лактите и колковите, си ги прегрнуваат рамената со прекрстени раце пикајќи ја брадата во преплетените раце. Потоа брзо ги спуштаат и ги ставаат дланките врз мевот, на градите и повторно врз мевот. Некој клекнал и си ги гушнал колената, но бидејќи остриот воздух го удира во плеките, не може да се сврти на другата страна за да ги заштити, па се исправа вертикално и со надворешноста на рацете си ги трие плеките; во мракот неговото тело се искривува како долна облека во рацете на невидлива перачка, а соголеното теме вчас му се врти на ветрот. Вратата е сè уште затворена и во шумата се слуша утката, како да се разбудила ненадејно во преплашената фантазија на детето што сосем се соживеало со приказната на баба му. Земјата е посеана со партали од кои никнат бели, голи тела. Овде-онде телото наеднаш се ведне, зграпчува купче партали и си го притиска врз кожата; потоа полека и внимателно си го става врз мевот и врз градите, за да го впие последниот отсјај на калориите што неговата кожа му ги предала на ткивото од јута. Најпосле, рацете цврсто ги држат парталите и грчевито ги притискаат до телото што се ведне и се доближува до колкот и до колената, како голман кој ја фатил фудбалската топка, па како гасеница се ведне над неа. Повеќето не ни можат да стојат, зашто сесе парталите од себе го беа слекле и последниот грам сила, затоа клечат врз нив; оние, пак, кои стојат со наведната глава и раце покрај телото, се коска и кожа, издолжени слики и прилики какви што на крајот ќе станат сите. Врз нивната корава кожа што им ги обвиткува ребрата, светлината од светилката над влезната врата исцртува немирни одблесоци, додека прстите на студениот здив врз харфата на човечките гради свират тивок

реквием што истовремено го растргнуваат забите на волчјаците. А наеднаш ноќта ја напаѓа човечки лаеж. Темпо! Темпо! Зашто сега вратата е отворена и од неа избива топла пареа, а од пареата излегуваат голи тела. Темпо! Темпо! Но сега викањето е излишно, зашто белиот и горчлив облак е неодрлив повик за сенките на бегалците протерани од планинската ноќ и сега брзо го полнат четириаголниот простор со тушеви на плафонот од кои капе вода. И ништо не ги вознемирува, дури и со радост го прифаќаат викањето на берберите кои секој кон своето столче го повикува стадото мавтајќи со бричот во воздухот, па светлината од светилките блеска врз сечилата, небаре капките од тушот испуштаат искри врз светлиот челик. Така новите гости задоволно го мрдаат телото среде топлината, седнуваат на столчињата и ја местат главата под машинката што им одзема половина нокот израсната коса, или стојат и клекнатиот бербер крај нивните колена вешто го управува бричот во расчленетиот пристан на пресушените слабини. Гласниот Фигаро ту шеговито ту расрдено ја кубе ковчестата живина што ќе ослаби уште повеќе пред да дојде времето кога печката ќе ја доуништи. Потоа ножот се врти во исушените дупки на пазувите, а истовремено друг буквално е режисер, но подобро би било сликар, молер кој ја мокри сидарската четка во кантата и ги мачка избричените слабини. Рацете вчас ги опфаќаат одраните места и притискаат ли притискаат за да го изгаснат живиот оган. Притоа скокаат за да можат барем малку да се ослободат од вжештената енергија, а берберот за тоа време мести остарен скелет врз столчето, зашто поинаку не може да го фати под брадата. Ајде човеку, го поттикнува, а дрвениот споменик се ниша лево-десно и ти се чини дека ќе се струполи врз мокриот цементен под испуштајќи звук на прачки фрлени пред огништето. *Verfluchter*, се лути берберот и го фаќа за penisот за да не ја изгуби рамнотежата и да падне; притоа старото цревце немоќно се оптегнува. Кога најпосле го ставаат на подот, таму веќе и други лежат на грб. Зашто сега под плафонот плиснува вода и честакот од луѓе потскокнува под врелиот дожд и си ги трие лактите со тврд сапун што се дроби, па врз цементот течат жолти потоци како при големи дождови обоени со иловица. А на телото му е пријатно да го оближуваат толкубројни топли јазици и кога сеќавањето на полноќниот планински воздух за миг исчезнува, до свеста не допира тоа што под бањата се наоѓа печката во која дење и ноќе огнорот фрла луѓе наместо трупци. А во телата, дури и да помислат дека можеби наскоро и со нив ќе ја грее водата, повторно надвладува задоволството што го нуди мократа

топлина. И брзаат да се насапунат, зашто во слабините не ги жежи повеќе; само на оние кои лежат наплеќи врз цементот, устата им ја отвора многу позабавен ритам. Изгледа како да влечат воздух со сета должина на своите истанчени екстремитети, почнувајќи од стапалата, кои исчезнуваат во пареата и се протегаат до последните граници на светот; врз нивното бревтање паѓаат жешки капки и се разливаат врз стаклените зеници и врз расчеречените заби. Но и за нив мора да важи куќниот ред, па затоа оние кои завршија со миењето сега им ја тријат крлушестата кожа на испружените, како да тријат рапав под, како да сапунисуваат површина на сув бакалар. Склопченото тело клечи на цементот крај испруженото тело и водата отскокнува од избричената глава како од камена глава среде римска фонтана, а под телото што лежи тече жолт поток. Телата застанати крај сидот за тоа време си ја сушат кожата и се чини како да им мавтаат со белите марамчиња на испружените, како да се поздравуваат со нив бидејќи тие самите не се сè уште на ред. А всушност, не мислат на ништо друго освен на бегство зашто, гледај, само што се отвори вратата и треба да се истрча на ширинката, а нападните повици tempo tempo повторно ја параат ноќта. Така крај вратата раката ги зграпчува панталоните, и палтото, и кломпите, и кошулата за да може телото брзо да отрча по скалите удолу. Tempo, tempo, зашто камшикот врснува врз штотуку измиената кожа и само уште најизнемоштените се сè уште крај вратата тресејќи се додека се обидуваат да си ги наврат панталоните. Tempo, tempo, а сепак, за миг успеваш да останеш уште малку во замаглениот простор и да ја продолжиш преградката на топлината додека од тушот капат последните капки на животниот сок. Некој по цементот влече пресушено тело што не диши повеќе, а берберите викајќи веќе ги канат новодојдените, така што на крајот треба да се трча по стадото кое полуголо ита нагоре по скалите, фаќа по пат некоја од кломпите и ги собира изгубените панталони пикајќи ги под пазувите. Извиците на главниот на блокот сега се слушаат ниско долу, тука, крај оваа барака, зашто распрснатата сурија сега е веќе на првата, и на втората, и на третата тераса, а некои веќе и стигнале пред другите да ја однесат својата кожа во засолништето на блокот на четвртата тераса.

Сега на чистото сонце тие слики се неуверливи и свесен сум дека нашите раштркани процесии засекогаш преминале во нереалната атмосфера на минатото. Ќе станат густе сенки во потсвеста на човечката

заедница и многумина ќе поттикнат кон слепо барање утеха за матното чувство на вина; истовремено, можеби ќе ги поттикнат да се ослободат од нејасното гризење на совеста во неразумна, нагонска садистичка агресивност. Затоа би било добро кога водичот би успеал во фантазијата на посетителите да ги долови секвенциите на некогашното зло; ама и онака тоа би бил залуден труд, зашто би требало да ангажираме цели чети водичи за да ги размрдаат сите европски народи.

Така, стојам пред бараката и си мислам дека е слична на барака во која си ги чуваат алатите и помалите машини работниците што асфалтираат пат или градат нова зграда; но таа илузија е предизвикана од летната светлина. Кога пред две години бев овде и столарот што ги менуваше изгниените штици на оваа страна ми се пожали дека една таква работа воопшто не е пријатна, ме обзедоа поинакви чувства. Секако дека ми беше мило што Французите толку многу се грижат за дрвениот споменик, но истовремено чувствував отпор кон белите закрпи сред поцрнетите, испрани и излижани штици. Не беше тоа поради бојата, зашто знаев дека човекот новите делови ќе ги премачка и ќе ги изедначи со старите, туку едноставно не можев да го поднесам тоа додавање на тие неколку парчиња сурово, тукушто заоблено дрво. Тоа беше како некој да се обидува врз умртвениот гнилеж да накалеми жива и сочна клетка, како некој силум да се обидува да обуе во бело нога на слој сплескана поцрнета мумија. Бев за недопирливост на пропаста. Сега не беше повеќе можно да се разликуваат додадените делови, зашто злото во себе ги беше попримило новите клетки препојувајќи ги со својот гнил сок.

Каменчињата повторно чкрипат кога тргнувам кон пошумената страна кај што е влезот во најтајниот дел на џуџестата зграда. Но ни каменчињата ни неделната атмосфера не се причина што тешката печка ми се чини толку малку страшна. Тоа е поради вратата што ширум отворена личи на грло на превртена риба, на слепа ламја зјапната на грб пред која поставиле полица со тркалца за да може послужавникот со залакот брзо да се лизне во нејзиниот длабок грклан; но нашето умирање беше далеку од железниот свер со зјапнати вилици и освен малобројните што доаѓаа овде со носилка, никој друг немаше можност да го види. И јас првпат го гледам. Во оние денови кога бев овде отидовме со Тола во приземниот простор под неа. Сакам да кажам дека свеста за судбинското истекување на животот беше во нас, во нашите клеточни

јадра, во мозокот, во стаклената влажност на нашите очи. Здивот на крајот доаѓаше и од ова грло, тоа сигурно, но пред сè, се крвеше од студеното дно каде што нашата мисла се спои со свеста за крајната заробеност. Кога најпосле телото ќе се најдеше пред главата на овој железен кит, беше толку дехидрирано што личеше на закржлавена прачка. Тогаш покојникот веќе беше едно со своите стравови и иако на крајот очите му беа ширум отворени, тие не беа вкочанети поради запците во стапицата туку одамна засурени во безграничната празнина и, така зјапнати, претворени во стакленца.

Но затоа, пак, пред големата муцка посетителите беа потресени. Стојат пред машината за уништување што не бара напор на фантазијата. Секој може да види и не мора да си ја составува во себе сликата според објаснувањата на водичот; може дури и да го допре железото, може да проба да помрдне едно од крилата на вратата што се составени од два дебели слоја. Токму затоа, водичот ги предупредува: Внимавајте да не се извалкате, зашто печката е подмачкана. И навистина, целата свети од маслото, како некоја пензионирана машина што ваква, чиста и празнично облечена, е горда на своето долгогодишно ефикасно работење. Бран од туристи речиси ме повлече со себе и се тргнав во заднината. Мислам на тоа како човекот едноставно ги предупреди да внимаваат да не се извалкаат, па употребата на тој глагол, иако е правилна, во мене буди nelaгодност што сè повеќе ме оддалечува од толпата што го исполни просторот. Но некаде е поставен звучник, така што зборовите на водичот ме следат, иако тој е сè уште пред печката. И бидејќи зборува мирно, без занес и желба да потресе, не се противам на неговото објаснување. Вели дека во големиот четириаголен котел што чмае врз печката, се греела водата за бањата што ја гледаме зад стакленото прозорче на десната страна. Младите се туркаат крај прозорчето, а мене ми се чини дека од нашата кожа сè уште тече пена, жолта од песокливо-рапавиот сапун, и дека и телата на најизнемоштените сè уште лежат на цементот и бревтаат во жешките млазеви. Истовремено, си мислам дека тогаш не бев свесен со што огнорот ја загрева водата и исто така чувствувам дека, и да знаев, тоа ни тогаш немаше да го смени моето расположение. Поради таа бесчувствителност сега сум обележан среде масата неделни излетници, а истовремено чувствувам дека покојниците со доживеаниот дар на топлата вода ме прифатиле во братството посветло од сите братства што се раѓаат од верата. Гласот од звучникот вели дека долгиот искривен

алат што виси на ѕидот го користел огнорот за да го регулира истурањето на пепелта, а дека со долгото гребло ја собирал пепелта на куп.

Четири големи куки што стрчат од носечката греда зад печката, продолжува тој, ги користеле за тајни бесења, додека за јавни бесења служела бесилката крај која ќе поминеме кога ќе се вратиме во горниот дел од логорот. Значи така. А јас отсекогаш мислев дека ги врзуваат за тушот. Најверојатно некој тоа го рекол патем, кога Лејф ја прегледуваше групата полски момчиња, па мене ми останала таа слика со тушот. И дури сега ми падна на ум дека помислата со тушот е бесмислена, зашто само куките се доволно цврсти за такво нешто. Но тогаш размислувавме за тоа што ќе се случи, а не како. Секако дека со куките е исто како и со печката; искривеното црно железо нема големо значење кога човека ден и ноќ го прогонува стравот од помислата на таинствениот крај во таа барака. Така страдеше Андре сè дури есента не нè однесоа во Дахау, но и таму одвреме-навреме го преплавуваше страв дека по него ќе стигнат докази за неговите активности во отпорот кон непријателот.

Секогаш кога претпладне некого водеа долу по скалите, на онаа стана кај што беше печката, во нас се појавуваше глува празнина. Андре беше уште поблед од обично и повеќе ништо не знаеше; беше добар и пожртвуван лекар, но немоќен пред студенилото што доаѓаше од најниската тераса. Како лекар, добро знаеше и гледаше како есесовецот ја води групата момчиња на преглед. Entlassung. Тоа значи отпуштање, ослободување, но исто така и отсуство, а најнакрај, и збогување. И токму тоа беше вистинското значење, збогувањето. Лекарот мораше да потврди дека здравјето на отпуштениот е добро. Момчињата секако гледаа со колебливи и истовремено изгубени очи, а есесовецот се разлуту на оној кому што му фалеше десната нога од коленото надолу. „Не си здрав? Не сакаш да те отпуштат?“ Лејф притоа нервозно ја мрдеше раката во која го држеше стетоскопот; му беше преседнала мртовечката комедија пред која немаше никаква моќ, но не можеше да ѝ се спротивстави, негова обврска беше само да ги прегледа момчињата. Па затоа е лекар. Андре не го сакаше Лејф, но не можеше да направи ништо друго. Само на момчињата кои во рацете ја држеа картотеката на реконвалесцент во блокот број 2 понекогаш им успеваше да спасат некој обележан, но притоа ризикуваа, зашто ако ги откриеја ќе требаа сами да слезат претпладне долу по скалите кон куките. На пример, тоа го можеше Франц, високиот срдечен Дон Кихот од Љубљана, секогаш немирн, досетлив и со жилав хумор. Кога есесовецот дојде со списокот

за *Entlassung* почна трескаво спасување на барем еден од осудените, или на двајца, и тоа само како исклучоци, за да не предизвикаат некакво сомневање. Се работеше за тоа мртовецот што лежеше на подот во мијалницата, во *waschraum*, и чекаше да го однесат долу, да добие врз палецот на ногата ливче со бројот на осудениот наместо со неговиот. Така спасеното момче ги менуваше името и бројот и требаше што поскоро да се прати со некој работен транспорт од логорот. Сигурно дека таквите работни групи заминуваа во непознатото, но барем ги избегнаа куките. Да, но кога дојде есесовецот, Франц мораше со сета своја сила да се контролира за да не го издаде треперењето. Кога го прочита бројот на момчето, рече: *Gestorben*, а есесовецот праша: *Wann?* Тогаш Франц, за да го скрие својот немир, го покажа списокот на мртвите. „Тука се сите датуми“, рече, а дури кога есесовецот замина, стана свесен дека мократа кошула му се лепи за кожата и дека го лазат морници. Андре изгледа не знаеше ништо за тие чудесни и страшни ризици, зашто за тие работи е подобро левата рака да не знае што сторила десната; тоа значи да има што помалку учесници, по можност, најмногу двајца. Ама и да знаеше Андре, ќе беше исто, лекарот го познаваа и за него Франц не ќе можеше да рече: *Gestorben*. Луѓето, пак, што сега се туркаат околу печката и зад куките никогаш ништо нема да дознаат за немирниот љубљанчанец Франц или за францускиот лекар Андре, иако во мигов се трогнати додека збунето ја разгледуваат околу себе таа ковачница на смртта.

Затоа излегувам во ходникот што минува низ целиот блок и запирам во првата просторија, а околу мене веќе е врволица од луѓе кои полувчасено полудетски ги истегнуваат вратовите да ја видат пепелта во црвеникавите глинени садови. Беа наменети само за оние од германско потекло, но дури и за нив таа предност траеше кусо, зашто набрзо и нивната пепел ја расфрлаа кај пепелта на обичните Европејци. Додека погледот ми запира на ситните делчиња од коски, навидум грубо смелени и божем составен дел од садот, додека погледот ми запира врз малата петлица помешана во пепелта, гласот на водичот наведува колку глави требало да се избричат за да се добие килограм влакна што потоа човек може да ги употреби за изработка на платно и на ќебиња. Но тоа повеќе не ги поврзува моите сеќавања, затоа низ турканицата полека се повлекувам кон излезот; неговиот мирен глас верно ме следи, иако е сè уште кај печката. Овде, вели од звучникот, е собата што била наменета за егзекуции и, како што гледате, подот е малку накривен за да може да

истекува крвта на жртвата. Во оваа соба, во септември 1944 година, паднаа сто осуммина алзашки припадници на ослободителното движење. Да, зборува за оној деведесетгодишен старец и за девојките. Се обидувам да се дотуркам до вратата, зашто сега масата ми пречи, ми пречи и неговиот глас, а кога низ турканицата се извлекувам до отворот што води во наредната просторија, повторно е покрај мене со своите објаснувања. Овде, како што гледате, е масата за сецирање, на неа професорот од стразбуршкиот универзитет вршел вивисекции, бактериолошки експерименти, а доаѓал особено тогаш кога ја надгледувал состојбата на депортираните кои во гасната комора добиле различно количество гас и поради тоа некои од нив умирале пократко, а некои подолго време.

На отворено сум. И признавам дека повторно по прво би стоел пред печката отколку пред масава со пожелтени плочки, врз кои ми се чини дека сè уште стојат гумените ракавици што една култивирана рака повторно ќе ги навлече. И покрај сета своја свирепост, печката е некако почиста, а огнот кој управува со неа е, всушност, гробар. Може да е ограничен, но не мора да е и свиреп. При таков нагон за убивање, при таква безобсирна наслада над туѓото страдање и над туѓата крв, на човештвото му е потребен и доволен број гробари; значи, професија како и секоја друга. За тоа време црвената рака со ракавица ги обвива пожелтените плочки со атмосфера на ѓаволски дејанија која и сега виси над осамената студена маса на среде собата. Кружам околу бараката и се прашувам – што сега? Сакам времето да запре за да не престане да биде попладне; истовремено сум свесен дека попладнето, всушност, непречено трае и дека вечерта е сè уште далеку. Луѓето се внатре во бараката, така што просторот сега е осамен, скалите на левата и на десната страна трмаво се искачуваат кон првата тераса и кон бело-синкавото небо. И вака е добро, зашто не сакам ни зборови ни луѓе. Иако знам дека нивните придушени извици сепак ќе допрат до моите уши, однапред сум подготвен на отпор кон воздишките и кимањата со глава и на отпор кон мирното и трезвено разгледување. Пред малку во толпата еден женски глас праша: *Qu'est ce que c'est ça?* Еден машки глас одговори: *Le four*. Потоа истиот женски глас рече: *Les pauvres*. Насекаде наоколу телата се поткреваат на прсти за да ги видат пепелта и ковчињата во садовите, а мене сè уште ми се чинеше неразбирливо како може некој крај една таква очигледна печка да прашува што е тоа;

истовремено, таа лагодност ме успокои, зашто ми ја потврди вистината за очајно мрзливиот ритам со кој се буди човечката свест. Значи, на некој начин ми беше задоволена потребата по сознание дека нашиот логорски свет е непренослив, иако не можам да кажам дека тоа ме утеша. Тој рече: Печка. А таа: Кутрите. Толку куси прашања и толку куси одговори би можеле да бидат лапидарни, полни со збиена, неизговорена смисла; а вака нејзината забелешка ми зазвуче како жал на жена што видела маче под автомобилски тркала. Вистина, неправеден сум зашто нејзиното прашање крај зјапнатото устие на железната сфинга беше само спас од ситуацијата, бегство пред стравот да не ѝ се доближи и нејзе челичното ждрело. Неправеден сум затоа што не го земам предвид тоа што на овие луѓе злото не им е толку блиско и секојдневно како мене. Немаат конкретни сеќавања на злото. А можеби мојот чекор е сега толку немирен токму затоа што потонатите слики сега ми се прикажуваат премногу релјефно. Најверојатно морам да се оддалечам од местово за да се повлечат во мене, небаре алги зафатени од водени струи; сега овде предметите се голи, а сенките на мртвите далеку од нив. Можеби се враќаат кога паѓа мракот. Можеби се собираат кога терасите ги прекрива снег. Тогаш се сами и најпрво, како и тогаш, ги положуваат умрените врз постелата од снег, а потоа се постројуваат, но не го очекуваат човекот во чизми кој ќе ги преброи, туку во целосна тишина прибрано ја доловуваат смислата на пораката што во бранови надоаѓа од бучниот жив свет.

Подрумска просторија под печката, магацин опремен со рудиментарен црн железен лифт. Тоа е мртвовечницата во Нацвајлер. И се гледам себеси со Тола како го донесовме на носилка Иво, ги гледам црните железни рачки и дебелото сиво платно на носилката. Потоа го кренавме Иво и го ставивме на купот. Тогаш помислив дека долгите клешти ќе му го обвијат вратот кога огнорот ќе го повлече од купот. Зашто лежеше врз купот сред испапчени ребра, вдлабнати карлици, остри јаболчници и тркалезни черепи. Само лицето му беше избричено, зашто еднаш скрив жилет и одвај му ги истругав длапките во образите, барем на тој начин да ги помине обичаите на нашиот род. Така, на врвот на коските, во жолта кожа, неговиот лик изгледаше подмладен и како да ме викаше да не го оставам сам сред туѓинци кога веќе бевме речиси сето време заедно, уште од цементната ќелија под Плоштадот Оберданк. Ме викаше и подоцна, кога со Анатолиј ја носевме празната носилка по

скалите; на средината на грубото платно и понатаму имаше кафеникава дамка што пред којзнае колку месеци ја оставил зад себе некој покојник. Го слушав неговиот тивок прекор дека сум го лажел кога го убедував дека болеста нема да го земе, кога му повторував едноставно да ги избрка тие мисли. Видов дека е бескрајно навреден зашто бев секогаш ведар кога ќе дојдев кај него, кога седнував на неговиот кревет и се однесував со него како со болен што само мора да се одмори по долга болест. Молкум го следев Тола и ја кревав едната рачка на носилката, зашто бев понизок од него и внимавав другата рачка да не удри во камените скали. А и да удреше, тој ден Тола немаше да опцуе, но сепак не сакав да удри и да одекне звук. Не, Тола не би застанал и не би му ја опцул другарски царската мајка на покојникот, зашто знаеше дека тукушто се разделив од земјак, а за него, руско момче, да се биде земјак беше света работа. А јас се чувствував како да сум го закопал татко си. Ја чувствував сопствената немоќ и беда и истовремено бев свесен за онаа примордијална ранливост што човек ја доживува при погледот на студеното тело на оној кој бил зачетник на неговиот живот. Како крт да го прегризал коренот со кој овде, насреде погубните тераси, потајно се поврзав со терасите на брегот над морето; и бев крајно засегнат затоа што се надевав до крај дека, наспроти сè, Иво ќе се извлече. Сакав да се извлече; толку многу сакав и затоа што тој со својата мирна насмевка и со својот карактер истка густа мрежа од срдечни врски помеѓу нас. Поради неговата човечка природа сакав да оздрави, наивно верував дека мојата желба ќе се исполни и затоа што самиот се грижев за него и му бев наклонет. За мојот пораз беше свесен и Лејф кој татковски (што беше необично) ме подучи дека Иво би ѝ подлегнал на болеста и во обичниот живот. Можеби беше точно, но Лејф Пулсон, мојот шеф, беше малку надмен како секогаш кога не се работеше за неговите Норвежани. Затоа можеби и неправедно си мислев дека Лејф за некој друг болен би исчепкал некаде сулфамиди; не сега, кога болеста напредна, туку тогаш кога Иво се разболе. Добро знам дека ембазинот и пронтосилот што лекарите ги добија се потрошија за два дена; а да сакаше, Лејф ќе најдеше доза сулфамиди. Јас требаше тогаш да го наговорам, требаше да се заземам за Иво. Да, ама тогаш не помислив на сулфамидите, зашто од почетокот ни Лејф не знаеше што му е на Иво; а кога Лејф ги спомена бубрезите болеста беше веќе толку напредната што Иво веќе очигледно слабееше. Не знам, не знам, постои веројатност сулфамидите да не можеа да помогнат. Можеби имаше туберкулозно воспаление, Лејф не

зборуваше со мене за тоа, бев премногу неважен во внатрешната логорска политика. А сега, кога сето тоа го знам, сепак, Иво не ми се покажува повеќе, го нема неговиот лик, магацинот и клештите се таму како да немаат никаква врска ни со мене ни со Иво. Сам сум. Во сенката што е топла, зашто отаде бараката и на нејзиниот десен крај сјаат јулските зраци. И додека збунето се вртам, сфаќам дека помеѓу мене и Иво стојат моите леки сандали, летните панталони, хемиското пенкало со кое набрзина го запишувам името на предметот што го гледам, фиатот 600 што ме чека пред излезот и со кој во Рожан повеќепати се возам покрај магацинот каде што Иво продавал јаглен. А исто така, знам дека треба да се ослободам од сè што е профано, да ги обујам дрвените клонци на нашата беда, ако сакам пак да сум достоин за неговото пријателство. Тогаш Иво би престанал да биде невидлив и не би ми замерил да се вратам на брегот на Трст; можеби не би ни барал од мене да не се израдувам на водата што пливка под карпите на брегот во Барковлје.

Тогаш веќе одев да го посетувам Томаж во другиот блок. Всушност, го запознав точно во мигот кога го барав Лејф заради Иво. Летото беше блескаво, но не за нас; понекогаш одејќи надолу по скалите, погледот сепак ќе запреше во оддалечената долина која, како и сега, се капеше во сонце во длабоката пропаст. Топлината трепереше над мирниот свет далеку под нас, а нашите зеници го посматраа како да го гледаат низ водени леќи на превртен двоглед. Бевме високо над обраснатата клисура, а во нас не се раѓаше ниту едно од чувствата на човек кој стои на рид и ѝ се восхитува на целосната слика на низината. Не бевме сместени на височина за да се поврземе уште повеќе со човечките живеалишта туку за да видиме јасно колку е конечна нашата разделба од нив. Но и покрај тоа, лете беглиот поглед удолу беше лековит, зашто на дното од теснината се белееше триаголно ќоше на ниска зграда. Беше дел од некоја напуштена вила или запуштен санаториум од кој уште одамна, така ни се чинеше, ги беа одвеле болните за да не ја изгубат последната верба во животот гледајќи ја нашата гробница. Беше предмет сред слободен простор, нос на бел брод кој изгледаше нереално во вдлабнатината меѓу планините, а истовремено беше симбол на заминувањето и патувањето. И наеднаш, гледај, во далечината врз носот од тој воздушен брод се покажа знаменце со црвено крвче на бело поле. Тоа не значеше само дека во ниската зграда сред планините има луѓе

туку и тоа дека тие луѓе наеднаш почнаа да се плашат. Беше како снопче светлина што ја понижува замаглената свест на онесвестеното тело што полека се буди. Се плашеа од сојузниците кои приближуваа кон Белфор. Се плашеа од јатата сојузнички авиони. И во нас проструи биеж сличен на трепет, на распретана риба на суво што се извива грчевито за да го достигне работ зад кој се наоѓа водниот спас. Некаде сред нашето битие изрти никулец на надежта за која сите бевме свесни, но на која никој не сакаше да мисли за да не ѝ наштети со својата ранета мисла што се распаѓаше. Терасите на падината беа истите оние лозја на смртта и бербата на нив продолжуваше без оглед на годишните времиња. Носачите еднакво му принесуваа храна на свертот на најниската тераса од која потоа се креваше облак што се распливнуваше над катранестите покриви на бараките. Секако дека летото сепак беше милосна доба, така што пред блоковите во кои живееја оние кои беа неспособни за работа, телата можеа да седат врз малобројните клупи, па здрвените коски се потпираа до дрвото на клупата. Другите лежеа во правта. Сигурно и затоа што имаше многу малку клупи, но пред сè затоа што телата се струполуваа од уморот и бескрајната премаленост. Кога човек на таков начин ги притиска главата, градниот кош, мевот и нозете кон земјата, како во омаеност, му се чини дека за последен пат ќе ја омекне тврдоста на Земјината топка и со тој нагонски притисок ќе исцеди од неа капка животен сок; но брзо потоа го совладува уморот и чувствува дека самиот на земјата ѝ ја предава својата последна, бедна нежност. Но постојат и мигови кога над исполегнатите краци невидливо загосподарува мирисот што го носи чадот. Тогаш, и покрај желбата по неограничена починка, свеста сама се спротивставува. Тогаш со сите преостанати сили се браниш од мирисот на прегорен лој, ја затвораш устата и го испушташ здивот низ ноздрите како да ќе можеш со тоа да го отргнеш погубниот облак на отровниот гас. Но невозможно е предолго да тресеш со главата, а и не ти помага внимателното издишување на смртта кога потоа мораш, иако во куси и отсечни интервали, повторно да ја вдишиш. Затоа, пак, е најдобро да ја избркаш секоја мисла, а белите дробови сами да се приспособат кон бескрајно протегнатата бранова должина на уништувањето. Зашто дури и да дувне ненадеен ветар над планинската падина, тоа не би го променило неподвижниот ритам на смртта, туку само уште повеќе во желудникот, во коските, во черепот би живнала празнината замелушена од тешкиот мирис и залулкана во магловита наркоза. Па тоа е она исто заминување во ноќта низ маглата што со две

големи црвени почетни букви е нацртано на плеќите и врз ногавиците на Норвежаните, Холанѓаните и Французите. Н. Н. *Nacht und Nebel*. Ноќ и магла. Самата ноќ не е доволна. Требаше да се помине низ двојна ноќ и на сонце да се слезе по скалите во подземниот магацин тука, под печката. Да, а како искра во ноќта и во маглата се лелееше знаменцето во долината. Затоа толку немирно го барав Лејф. Знаев дека никако не може да му помогне на Иво, зашто тој веќе почна да блада и да ги меша расцепканите слики од Трст со овој оддалечен свет, па далечината и близината ми станаа еднакво апстрактни, но токму поради промените што ги навестуваше она знаменце, неговиот крај во тие мигови ми се чинеше недопустливо неправеден и бесмислен. Којзнае, во возбудата што ме обзеде, изгледа си мислев или барем верував дека Лејф поради убавата вест и инспириран од неа ќе најде начин да му помогне на Иво, дека ќе извади лек што дотогаш го криел за итни случаи, а сега во изменетата атмосфера едноставно и ќе го употреби. Но Лејф тогаш најверојатно беше во единаесеттиот блок и на своите Норвежани им ја соопштуваше веста за белото парче ткаенина врз стапчето во долината; притоа сигурно сосем малку возбуден, зашто како човек од северот не ги покажува своите внатрешни превирања. Само во очите му се гледаше блескава светлина што се пренесуваше на другите, особено на стариот долгач, прекален морнар од скандинавските романи. Овој немаше разбушавена сива коса, главата му беше мазна, устата без луле, а иако беше морнар без фјордови, се чинеше дека не се откажал сосем од помислата на повторно натоварување. И Лејф, и покрај белата коса и светлиот стетоскоп што му светкаше врз ригите од палтото, со својата исправена и висока става личеше повеќе на норвешки капетан одошто на лекар. Лејф претставуваше неранлива и горделива машкост, и иако неговиот трезвен мир можеби кај некого будеше завист, сепак, погледот на него беше како имунолошка инјекција. Како, на пример, онаа вечер кога по прозивката во ревиrot донесоа тело на младо момче и го положија врз тесната операциска маса обложена со ламарина. Вкочането и неподвижно тело што тогаш кога имаше снег на терасите, по вечерната прозивка, ќе го однесеа директно во оставата под печката. Мртов е, си помислив, а така мислеше и болничарот што стоеше крај молчаливиот и секогаш исправен Лејф. Му го отпетла извалканото зебресто палто, му ја распара кошулата на градите и почна да ја преместува слушалката на стетоскопот врз градите на момчето кај што му беше срцето. Но низ целулоидот и цевчињата од никел во ушите не можеше да се појави ниту

една искра на живот. Сепак, божем себеси си рече: *Man soll versuchen*, достоинствено се премести на другата нога и скрши крајче од *ampuli coramīna* додека рацете на момчето висеа од масата. Потоа, држејќи шприц во десната рака, со показалецот и средниот прст на левата рака го пофати пулсот, измери помеѓу едно ребро и друго и ја забодде иглата во срцето. За еден лекар во болница тоа не е нешто необично, но кога сред тивкото умирање телото одеднаш почна да ги тресе рацете, да граба воздух и да го извива градниот кош, на човек му се чинеше како да присуствува на вистинското воскресение на Лазар. Зашто момчето навистина оживеа. Ги испакнуваше очите и тешко дишеше, скромно смешкајќи се кога Лејф се потпре до неговиот кревет. Толку нејасно се смешкаше како да не можеше да се сети ни кога ни зошто Лејф го поврати на светлина, а сепак се смешкаше. Не, не беше можно да му се помогне повеќе на Иво на тој начин, нему на никаков начин не беше можно да му се помогне. А ни Лејф не можев да го најдам. И тогаш норвешкиот болничар ми кажа за Томаж. *Kamerad Jugoslav*, рече, што главно значеше дека станува збор за приморски Словенец, зашто долгите објаснувања се излишни онаму кај што сè е едноставно до крајност. И иако во црвениот триаголник на градите имаше голем иницијал и бидејќи беше заробен како италијански државјанин, Словенецот упорно тврдеше дека е Југословен и така на најлесен начин ја убеди средината да го ислуша. Секако дека во земјата на сигурната смрт на човека и срцето и умот се противат да го мачат како Италијанец, и тоа откако од крајот на Првата светска војна италијанската држава го уништувала неговиот идентитет на домашна почва. На оваа суштинска, органска причина треба да се додаде и омаловажувањето, па и негирањето на кои беа подложени Италијанците во логорот. Другите народи инстинктивно ги поврзуваа со фашизмот, но главна причина за негирање и омраза беше страшниот германски бес кон народот кој толку често беше склон кон предавство, како во Првата светска војна. Тој германски презир во неумоливата борба за опстанок во логорот го презедоа сите што над безимената маса имаа каква било моќ; притоа голема улога играше и разликата помеѓу северниот, студен и воздржан карактер, и медитеранската пречувствителност и зборливост. Па така, дури и Лејф, иако Норвежанец и лекар, обично негодуваше од Италијанците, што честопати се граничеше со неправда. Се чинеше дека за него еден Италијанец мора да биде мрзлив човек кој со плачливи зборови се обидува да придобие нечија наклоност; со својата висока и

горделива става, Лејф чувствуваше отпор кон ниските луѓе кои премногу зборуваа со мимики и гестови. Затоа и приморскиот Словенец, како и истарскиот Хрват, се противеа да ја делат судбината со оние во чија држава беа присоединети против сопствената волја. Допирот на смртта го сопре давањето погрдни прекари, така што и норвешкиот болничар се однесуваше според ознаката што му ја беше дал Томаж, зашто податоците во картотеката и онака беа земени предвид само при доаѓањето овде, на терасата со печката. Тогаш бројот повторно си го наоѓаше името и презимето врз картончето во канцеларијата. Но Томаж никогаш не мислеше на тоа. Томаж беше поинаков од сите што ги сретнав пред и потоа; и тоа поради живиот немир во очите, поради живата и нескротлива речовитост, поради неверојатната, речиси детска верба. Тоа беше богатство што не сакаше и не можеше да се скроти и да се ограничи. Расположение кое немаше ни потреба ни можност да стане барем малку потрезвено; а сепак, остана разумно како и при нашата прва средба. На болничарот наводно му рекол дека е од Трст, а како младиот Норвежанец да знае каде е Сечовље? Нели е така? Уште некоја година му фали до педесеттата, а се смешка припивајќи ги рацете до телото како дете на кое му ветиле дека ќе оздрави ако биде послушно. Сето време лежи до прозорецот додека над него тежи сламарицата од горниот кревет и од прорезите помеѓу штиците сламки паѓаат врз неговата прекривка. Лежејќи сето време на плеќи, ја праметкува низ прсти гнилата слама и поради потеченото тело и штиците над него се чувствува како да е во некаков сандак. Под прекривката се шират гнојни рани, воздухот е заразен како да се распаѓаат и ридот и шумата, како да загноила самата срцевина на планината. Но и покрај тоа, неговите очи се сред кристалите на домашните солани и кога зборува за Каналот во Трст, за плоштадот пред Градската берза, за плоштадот кај Ponte Rosso, со едното око мижурка како рибар загледан во облаците облеани во сонце. Мило му е што ме вовлече во неговата игра и не може да ѝ се изнарадува на мојата неочекувана посета, а јас не можам да претпоставам дали е свесен колку многу е разигран сред таа отровна атмосфера, колку е невкотвен, како без компас сред непрегледно море. И токму таков е кога се открива и се тапка по телото надуено од водена болест, шеговито се споредува со трудна жена и вели дека сето тоа ќе спласне, а потоа повторно си го покрива подуеното тело додека во очите му се павка белото знаменце што се појави во долината. Вистина, и кај другите се разгореа искри на живот откако почнаа да пристигаат толку авиони.

Камшиците еднакво маваа по рамената, по ковчестите раце што ги бранеа голите черепи, а кога врескањето ќе стивнеше и зебрестите униформи ќе ги наполниа бараките, во полумракот се назираа очи што низ прозорецот суреа далеку во небото. Телата, свиткани или клекнати со

издолжени вратови, беа пресушени, но очите им беа влажни; две по две стиснати еднოდруго, ги демнеа сребреникавите риби зариени во белузлавата мрежа на облаците. Тогаш, како одговор на брмчењето на небото, се појавуваше непознато треперење во градниот кош; тој внатрешен одек беше уште појасен ноќе кога телото беше испружено. Тогаш глувото и непрекинато брмчење на небесните оски го придружуваше гласот на непомирливите овчарски пци. Започна. Тоа беа зборови од полусон, од телото што беше свесно дека лежи најгоре на третиот кревет на катот и ги слуша пријателските машини, а истовремено е свесно дека дреме сред гладни клетки. Но веќе надоаѓаше нов бран и земјата со мирис на испржено месо и изгорени коски изумре до крај, а животот се пренесе под облаците, кај железните бубалки што ја мамеа ноќта. Сега во Минхен ќе скокнат од кревет! рече некој глас што беше буден, иако зборовите беа измрморени и потсмешливо бесни, како да зачкрипи дрвената ногалка на креветите. Да, и тогаш проструи чуден трепнеж низ хоризонталното тело, понижено од веењето на белото знаменце. Гладните екстремитети се склопчија, ја вчипчија прекривката, грлото со наслада, небаре му се ика, ја подголтна скудната плунка, а увото не го слушаше повеќе завивањето на пците врз мевот на црната планина. Сигурно и кај другите заискри помислата што беше светла како сребрено јато на сонце, но подоцна згасна во дебелиот слој на пепелта. Но не и кај Томаж, чија игривост не престануваше, зашто сето време ја чуваше, ја негуваше и со неа непрестајно ме опкружуваше. Зборува за мостот што со синот го кренале во воздух. Вели дека запреле цела германска колона и ме држи заробенички во неговите светли зеници, но не како хипнотизер што ќе ме победи туку како визионер кој сака да сум непобедлив. Непобедлив за да можам дома, во Трст, да го дочекам црното истарско вино што ќе ми го прати. Буре. Две буриња. О да може да пивне од црниот сок, веднаш би оздравел. Пред врата ќе ми го донесе, вели, и ги погледнува ѓаволесто другите легла како првпат да ги гледа. А крај него се слуша стенкање под ќебето, некаде придушено гргорење, некаде очи што на крајот на карираната ткаенина се ем полни со молбеност ем со бунтовност. Две неподвижни стаклени топчиња. Во

меѓувреме, од собата изнесуваат носилка со покриено тело. Томаж го погледнува и вели: Цело време ги носат, и додава дека сигурно би оздравел кога би се напил вино. Ќе ми донесе две буриња. И притоа не се преправа, не се сили, неговата животна моќ е толку голема што и од темницата граби ведрина. Среќен е што син му побегнал во планините, па неговата нескротливост изгледа сè погуста и поттикнувачка дури и за мене, за тој нов син што со светлината на своите очи ќе го претвори во жилав и неповредлив. Да, признавам дека не го разбирав и дека дури ни сега не го разбирам. О многу е лесно да се рече дека неговите живи очи со својата разиграност и ѓаволштина сакаа да ја урочат смртта, дека Томаж невидливо се пресади во истарската почва и како лозница го цицаше од земјата исцелителниот сок; може да се каже дека со својата зборливост ги прикриваше своите тајни сомневања и слики што изнакажани врвореа и пред и во него. А како потоа ниту еднаш не му се испушти нешто, ниту еднаш не се поколеба туку сето време држеше рамнотежа, останувајќи постојано на површината? Можеби навистина беше чудесен актер каков што нема повеќе да сретнам. Актер кој во трката со смртта ни за миг не се издишува, никогаш не ја трга маската туку толку се соживува со новата улога што, всушност, нема ни трага од маска. Ни ноќе ли? Не знам, тогаш не помислив на тоа да го посетувам и ноќе, но најверојатно и тогаш ќе најдев на две насмеани очи што ме очекуваа. Навистина, за него не важеше никаков изговор, ама каков изговор, тој не прифаќаше ни забелешка. Како и тогаш, кога почнавме да се подготвуваме за заминување. Си мислев како ќе ги натовариме сите тие Томажи во камионите, а потоа и во сточните вагони, така што терасите ќе останат без лаежи и без чад; си мислев како потоа сите тие Томажи ќе ги истовариме пред извишените минариња на новата вера. Бев загрижен поради неговото претешко тело, дали ќе може да ѝ истрча во пресрет на слободата. Затоа молчев. А тој беше уште позборлест од обично. Рече дека во Дахау барем ќе бидеме поблиску до дома. Бев лут и разоружен како пред тоа, кога се шепотеше дека логорот ќе го нападат партизаните од Вогезите и дека ќе нè ослободат, како што бев воздржан и од навестувањата дека ќе нè спасат падобранците. Но не можев да го излеам бесот врз Томаж, па затоа повторно молчев. Можев веќе да го видам сред истарските лозја наместо со нас. Па тоа не е праведно, си помислив, да си истовремено и таму и овде, во живиот свет, Томаж, тоа не е во ред. Смртта тоа не го дозволува. Не е праведно, Томаж, сега да си во соланата во Сечовље, да ги отвораш тешките креденци во селската

соба и да го мирисаш здравото платно на рапавите чаршафи. Не е праведно. И внимавав да не тргнам по него, случајно да не го слушнам рикот на магарето зад куќи, ни јуницата што го трие вратот од јаслите. А во неговата визба гласно клокотеше црното вино. Буриња црно вино, бочви, цела поплава од вино. Поплава во која обајцата наскоро ќе се капеме пливајќи. Но не би смеел, Томаж, зашто токму сега минува носилката крај леглата, смртта е љубоморна кучка, Томаж. Поради мојот молк овој неверојатен човек за миг се освести, но само затоа што се загрижи да не ме навредил со нешто; кога се оправдав велејќи дека размислував за тоа дека треба да направиме сè што е возможно и невозможно за да не завршиме во крематориумот, тој одново живна. Ги триеше рацете како добродушен домаќин кој, и покрај болеста, склучил важен договор со соседот. Па во Дахау барем ќе бидеме блиску до дома, човеку! извика. И сакаше да му ја напишам мојата адреса, но се побуни кога скинав лист од белешката. Не, врз штицата над главата да му ја напишам, за да му биде сето време пред очи. И додека ги цртав долгите, слабички букви, божем го цртам Моло Сан Карло и двете камбанарии на грчката црква, сè уште ми мрмореше на уво дека ќе ми донесе вино. Така најпосле навистина го чув тропотот на коњската кола во тивката улица, а и расклатените тркалца на количките на млекарките од Шмарје и Коштабона, тукушто пристигнати со паробродот од Копер. А сепак, тогаш уште повеќе чувствував дека седам на дрвениот раб од креветот и го допирам неговото рамо, чувствував дека Томаж повеќе го радува таа близина одошто адресата врз креветската штица; можеби се чувствувал како да го допира син му, зашто и во мене тогаш пламна помислата дека го допрев мојот незаборавен татко. Но не знам. Тешко е да се зборува за чувства што човек не ги доживеал кон својот вистински татко; тешко е да се објасни тоа татковско другарство, блесокот на другарското татковство. Не знам, не знам. Но знам дека неговите очи потоа задоволно заискрија, дека некое време беа спокојни и полни со утеха, но дека набрзо повторно ми намигна, и тоа со десното око, и со главата покажа кон штицата над себеси. Напамет ќе ја научам, рече за адресата. Но следното утро дахаускиот arbeitsplatz беше огромно губриште на кое безброј лопати исфрлаа низ прозорците на бањите хартија, мокри партали, искршени клонци, извалкани зебрести врзопи. Помеѓу сламариците што го прекриваа подот се валкаа расплеткани хартиени преврски, лежеа излижени дрвени лажици и самееше ноже што божем го исковале луѓе уште во праисториско време. Сламарици со влажни дамки,

празни, без вдлабнатини од тела. Сламарици со голи тела. Рани во месото како големи женски вагини со набрекнати, тврди усни. Четврт метар широки гнили усни. И пак старудии. Пак клонпи. Пак купишта влажни, прашливи, извалкани кожи на зебри што ги сотрела чумата. А крај нив тела што сè уште имаат сила и се соблекуваат врз сламариците. Преврска од креп-хартија што се отплеткува како крајот на незаситната наречница. А ковчестата рака не сака да ја испушти дрвената лажица за да не ја раскине последната врска со животот. Прстите нагонски ја стискаат дрвената лажица, а и ребрата се дрвени под излупената кожа. Тие тела не ги носеа на левата страна, туку во бараката; до ѕидот беа наредени празни кревети од кои веќе ги однеле покојните, за да не се распадат под вжарената топка што виси во воздухот, и не изгледа дека ќе зајде и ќе престане да ги осветлува сите тие останки. Во тесниот процеп помеѓу двете бараки повторно сè беше тивко и во ред. Лекарот со очила и со гумени ракавици на рацете во бараката сецираше нечие тело. Водата течеше врз камената маса и одвај чујно ја плакнеше. Човекот во бел мантил зборуваше на чешки и за секого мораше да најде причина за смртта, затоа работеше вешто, речиси итајќи, како да не е ни потребно да џбара по утробата, како однапред да го знае одговорот. А брза и затоа што на телата им нема крај. Па така, сега шие, ја боцка дебелата игла и плете дебела плетенка од стапалата до подбрадокот. Многу брзо плете и се гледа дека почнал многу рано, зашто во бараката веќе лежат на плеќи долги редици тела. Сите имаат озабени вилици, пожолтени заби, спласнати мегови. Само еден е подуен и бел. *Dein Kamerad Jugoslav*, повторно рече норвешкиот болничар, а јас ги забележав штиците што зад него ја составуваа страната на бараката. Беа како креветските штици над неговата глава, само пошироки, а наместо носилката што требаше да помине крај дрвените легла, сега чекаше двоколка направена од долг калаисан олук. Крај неа стоеше капак, исто така направен од калаисан олук. А сепак морав да погледнам во неговите очи на крајот на плетенката. Беа отворени кон празното небо и ми се чинеше дека само што не се насмејнале. Види каква плетенка ми сплетоа, би ми рекол. Не знам. Не знам. Ништо не мислев, само видов дека дури и во сточниот вагон неговите очи му пркосеа на мракот. Како и во другите вагони, и во неговата затворена кола понеболните и не толку гладните тела ползеа и дење и ноќе, а особено ноќе. Лазеа преку неговото тело, го газеа врз вратот, врз стомакот, додека неговиот поглед сето време се обидуваше

да продре низ темницата за да ја апстрахира и поништи. Но тој миг беше сончево претпладне над патувачкиот затворен сандак и зракот го осветлуваше плафонот на вагонот, ги осветлуваше штиците над неговата глава, додека тркалата на колата повторуваа: поблиску до дома, поблиску до дома, поблиску до дома. И така неговите очи занесено суреа и не забележаа кога некој ја тргна штицата на креветот и ја замени со свод од бесмислено синило што се надвиснуваше над неговата мудра, татковска глава.

Ама не знам дали помислив на него она претпладне кога заминувавме оттаму; тогаш кога застанав на врвот од скалите и за миг се загледав во терасите што се нижеа удолу по падината. Беа празни како и бараките кои изгледаа беа променети, иако, како и секогаш, беа по две на секоја тераса. Беше тивко. Тоа беше новост што се грееше невидливо во позлатениот септемврски сјај и поради што се чинеше дека и планините наоколу само што не почнале да го бараат својот вистински лик во пресушената атмосфера на смртта. Исто така, можеше да се забележи дека се буди и боровата шума, тој темен зелен штит што ги засолнуваше бункерот и бараката со печката. И така ќе се смени таму долу во долината белото знаменце со црвен крст што расцвета на белата зграда, најавувајќи доаѓање на сојузниците од Белфор, а сега, поради тишината на терасите, беше одамна заборавено мавтање на бела рака во неизмерно оддалечениот и неверојатен човечки свет. Вистинска тишина. А тишината и сите тие месеци претходно го следеше лизгањето на животот удолу, до таа крајна граница, а уште подлабока тишина потоа испливуваше со чадот угоре. Но сега тишината беше молчание без луѓе, зашто дрвените живеалишта беа осамени, освен најниските бараки, оние над бункерот од кои тукушто ги изнесуваа телата во камионот. Тишината и есенската збраност налегнаа врз планинската костурница така што мислата што се криеше цела вечност пред смртта се расони и се појави како муцка на гуштерче од дупчето во карпата. Секако дека ја избркав мислата, се ослободив од неа поради одбранбената навика, но сепак, ѝ успеа за миг да се притаи. Што ќе биде со терасите кога ќе замине последниот камион? Ќе шуми ли шумата и дали дождот напролет безмилосно ќе лие и снегот зиме ќе ги затрупа скалите изделкани во падината? Ќе изгрева ли лете сонцето онака како што изгрева во планините? А наесен? Да, а наесен, каква што е сега есента? Па сите тие илјадници клOMPI што стоеја на снегот, а прозивката траеше со часови?

А поштарот од Падриче, кого мораа да го донесат на прозивката зашто сè уште дишеше и панталоните на риги му се лизнаа до стапалата, па таков го положија во снегот додека есесовецот ги броеше редовите? Што ќе биде со него, кого што, откако пребројувањето заврши, го однесоа долу, кај што сега посетителите разгледуваат наоколу? И со млазевите вода врз избричените глави, во очите веќе вкочанети, но коишто гладот сè уште сосем не ги исцицал и ќе истрајуваат до крај, зашто дебелата коска ги чува од сушата што пред тоа ги исцицува сите други клетки? Што со очите кои со својата свежина се најголемата немилост и кои дури на крајот, сред ковчестиот континент, се претвораат во матни езерца? Дали од сето тоа нема да остане никаква трага откако по час-два скалиштето ќе биде сосем напуштено? Но овие прашања беа само обид за скок во иднината, додека сè уште не ме испушташе сликата на скалиштето, како призрак на осудени, мексикански древни урнатини. А и работата бараше пак да слезам кај бараката, затоа се отрезнив и тргнав. Тогаш ги здогледав оние кои не чекаа на нашата помош туку сами ги напуштаа сламариците. Беа нечујни исто како додека лежеа во бараката, со ништо не ѝ

пречеа на тишината што се сончаше под вангоговската распрсната топка високо над ридот. Па можеби токму ненадејната тишина ги крена од постелите за да излезат на сонце, истанчени духови кои не го слушаат повеќе гласот ни на своите боси стапки. Беа голи, со кошулите до испиените слабини, па кога се врткаа низ тесната тераса мавтаа со рацете за да одржат рамнотежа, како ослепени птици со изгорени крилја на кои им останала само уште мрежата од поцрнети ковчиња. Така се довлечкаа до скалите и почнаа да гребат нагоре по брегот, за да се спасат со последните сили од пропаста во која пламенот веќе им ги беше срамнил сите клетки од телото. Се превртуваа по скалите и сега лазеа четириножечки, ковчести водени комарци, попарени пајаци со задници во форма на икс. Така настана забавено движење во кое секој мачен чекор како да беше и последен. Потоа следуваше бескрајна починка на која ѝ беше наклонет сончевиот молк, но истовремено некаде во распнатото слабо суштество сигурно заискрило магливо спознание дека сончевата топка е предавник што ќе им ја искра и последната капка животен сок. Затоа здрвените екстремитети наеднаш се испружија како жаба до наредната скала и влекачот расчекорен се закачи за неа. И повторно почиваше цела вечност додека над него некој друг веќе лазеше кон горната тераса, а погоре уште еден, редица влекачи кои одвреме-

навреме ќе ги кренеа голите желкини глави обидувајќи се да се извлечат од царството на темнината. Тогаш изгледа крај мене протрча Тола, со носилката на рамото. Ајде! викна, речиси неволно, зашто стоев како да се одморам додека тој неуморно работеше, исто како порано, во обичниот живот, на селска вршачка. Еве идам, реков и помислив да слезам по скалите надесно за да не ги пресретнам влекачите чиј нагон не им дозволуваше да ги почекаат носачите. А тогаш од патеката крај бараките се зачу развлечено цимолење што ритмички ја бодеше тишината. Бранувањето беше остро и заканувачко поради својата необичност, а и доаѓаше од патеката која беше секогаш самотна. Крај патеката минуваше бодликавата жица и претходно никој без потреба не се доближуваше до неа, а сега се чинеше како таму долу некој да се витка и да цимолка во лелек што полека и со тешкотија се крева настрана. Будеше чувство како одеднаш врз двојно напуштените тераси да се спуштила некоја непозната пропаст, која поради тоа е речиси и попотресна од пламенот над оџакот. Но кога брзо потоа се појави тркало на работна количка, грозоморноста стивна, иако откритието на тајната не беше воопшто утешно. Зад бараката потоа се покажа количка во целост. Потоа уште една. Кој ли се сетил да ги замени со колички носилките чиј број не беше доволен? Сега ползеа како поворка на уморни работници што се враќаат од бескрајно длабокиот мев на земјата. Поворка на рудари што ги оставиле казмите и лопатите во количките, само што, наместо алат, од триаголните сандачи стрчат екстремитети на тукушто ископани тела, со нозе виснати како на штркови. Само еден костур беше во кошула и само поради него количката беше понеобична од другите. Соголените птичји глави се клатеа како и пред малку врз сламариците, со зинатите усти чиниш како да сакаат да ги уловат невидливите мушички, но безуспешно зашто премногу се нишаат од трескањето. И божем причина за нишањето е цвилежот на оските, а лелекот на слабите оски како да доаѓа од пратјето на птичјиот граден кош додека нозете се клатат десно и лево од тркалото, а рацете млитаво веслаат низ прашливата патека. Не, не знам што мислев тогаш, најверојатно дека не треба повеќе да се носат кога веќе некому му текнало за количките, а најверојатно и на тоа дека за час-два планината ќе ја прекрие предавничка тишина, тогаш кога ние веќе нема да бидеме тука. На терасите нема да остане ниеден отпечаток, во воздухот ниту една слика, тишината сè ќе замолкне, како глувонема ќе задржи сè за себе и оваа поворка затскриена зад бараката, и ова цвилење што е сè подалечен

звук на 'рѓосаниот ражен. Затоа не можам да кажам дека тогаш се сетив на Томаж, зашто неговата барака ја испразнија уште изутрината, а нас нè чекаше пат до Минхен. Тоа беше прво искуство со таков превоз; да можеа телата врз креветите во бараките однапред да ја видат густата маса од тела во тешките вагони, веројатно немаше да лазат толку мачно кон сонцето. Ама не е вистина, сè додека се живи, клеточните јадра му пркосат на нападот на смртта и гледаат да се спасат, иако сето тоа се одвива во судбински круг. Па на крајот на краиштата, според логорските критериуми, тој превоз беше и најлесниот од сите чиј сведок бев подоцна. Имавме дури и музика за придружба. Барем нашата кола. А и двојната врата беше подотворена, па во рамката на отворот сето време се менуваа забравените слики на есенските полиња што минеа крај нас. Тркалата тракаа, брзината беше нова, неразбирлива категорија која настапи ненадејно и ја замени озаконетата неподвижност, па и покрај трезвените мисли и разговори, всушност, бевме нетрезвени и неприсебни. Да, седев со Алберт во ќошот и одвај се разбиравме, зашто свирачите нè надгласуваа. Паул со трубата, Пјер со виолината. И хармоникашот. Како да е крај на војната, а нас нè водат дома. Блиску до дома! А така тврдеше и Алберт, дека сме на почетокот на крајот, а јас му противречев како што ќе му противречев и на Томаж да беше жив. Знаеш ли каде нè водат? го прашав. Ама тоа не го засегаеше, зашто ако сојузниците се веќе во Белфор, нас мора да нè одведат некаде подалеку. Добро, реков, само што тркалава што тропотат нè носат подалеку од сојузниците, а освен тоа, во Дахау имаат уште помоќни печки за овие вагони со коски што ги носиме со нас. Како? сега тој праша, зашто Паул толку гласно затруби што како да нè плисна студен порој. Таму имаат големи печки, реков, а тој ги крена рамената небаре сакаше да каже дека и на нашата планина ќе требаше и понатаму да ги палиме. Алберт имаше широко лице, лице од кое блика доверба, но таа особина во нашиот свет со текот на времето сосем се истроши, така што нељубезно му реков дека и летоска беше оптимист, па сепак во јули утна со прогнозите. Но неговото тркалезно лице не попушти, личеше на нацртана полна месечина несвесна за својата добродушна насмевка. Па сепак се во Белфор, мил мој, рече лукаво, така што бев задоволен кога Даниел го повика. Не требаше да го кревам гласот за да му одговарам. Да, како да се работеше за детска игра, секоја седмица одново најавуваше крај на војната, небаре војната беше безгрижна игра. А кога мојот поглед запре на Паул, ми се причини дека и тој како Алберт верува

во тоа; ги криви усните околу трубата како русокос ангел со истрижена коса од некоја необична икона и верува. Исто и брат му Пјер. И хармоникашот. Зашто навистина лудачки свиреа не сакајќи да се заморуваат со тоа дека низ отворот на вратата врз септемвриските ниви истураат звуци како златни семки што никогаш нема да изртат. И понатаму свиреа, без престан. И Пјер на својата виолина, иако виолината сама по себе е толку чувствителна и смирена што трубата и хармониката со леснотија ја надгласуваа. А и по карактер Паул беше понежен, помил, зашто и овде, на терасите, беше свесен за раштиманиот звук на виолината што тивко го придружуваше неуморниот оџак. Ама овде беше поинаку, овде не беа свирачи само тие тројцата, зашто вистинскиот мал оркестар се собираше навечер, пред да се чуе лаежот на овчарските пци во планинската ноќ. Често свиреше сам за себе, зашто по бараките телата брзо си легнуваа за да можат во замелушениот сон да ги задушат живите никулци на гладните ткива. Во најдобриот случај, ако токму тогаш врвеше некоја носилка удолу по скалите, ковчестиот покојник го испраќаа на последното патување неколку тактови од Моцарт. Но наместо гудала врз струните, над неговиот врат се виткаа долги искривени запци. Кога железниот обрач ќе се склопеше под жолтата брада, огнорот го повлекуваше капакот така што черепот се превртуваше преку него отстапувајќи: поради скршениот врат, костурот изгледаше уште подолг, особено ако беше норвешки, зашто Французите и Словенците обично не се толку долгнавести. А ни Русите и Чесите. Но затоа, пак, Холанѓаните се. Сигурно дека еден таков оркестар изгледаше чудно во тие услови на оваа планинска тераса, но ни оркестарот во отворената кола не беше посоодветен со оглед на товарот што колата го носеше. Ама Паул дуваше во својата труба. Седеше во отворот помеѓу крилата на вратата и нозете му се клатеа во празно нишкајќи се со трубата ту десно ту лево и кревајќи ја вертикално, како да сака да истрела невидлива стрела во небото. Овде го немаше црвеното лале над оџакот и брзината, без да ветува нешто, дразнеше и возбудуваше; а бесцелната и матна слика на иднината секако беше постимулативна отколку непогрешливото траење во заробеното царство на небиднината. Не знам. Не знам. Не можев да се ослободам од скепсата како ни тогаш кога се зборувааше за партизаните. Најверојатно во детските години сенката на злото ме имаше толку силно удрено што ни слабичок зрак на надеж не можеше да ми продре во свеста. Можеби помислив на тоа дека ќе треба пак да растовараме, ама дека овој пат ќе биде потешко, зашто

нема да можат да одат ни оние што ги возеа во колички ни осамените лазачи. Го гледав Андре кој стоеше во другото коше со лекарот Сене и со другите лекари и болничари и размислувајќи колку страшни часови претпре додека есесовецот ги водеше момчињата долу, под куката зад печката. Во секоја група што ја водеа долу веќе се гледаше себеси. Сега го слушаше Сене, но очигледно беше отсутен со мислите, како да се двоуми дали воопшто да се надева дека со оваа преселба и картотеката ќе му се измеша. А Паул и понатаму лудуваше, иако некако беше и разбирливо што е таков кога под него се брануваа полињата и боите му шумолеа под виснатите стапала, додека на Пјер зраците му се плеткаа во светлосната мрежа над жиците. Па сепак, знаат каде одиме, си реков, па затоа и е таков Паул, зашто знае каде одиме. И како да ми ги прочита мислите, Паул уште повеќе ги наду образите, плесна со рацете и ја впери трубата во сонцето за да може со челичен крик конечно да ја кутне неговата светлина. Крај вратата двајцата есесовци се сепнаа и посилено ги стегнаа пушките, а доктор Сене за миг го прекина говорот и се сврти кон вратата со својата честита, избричена белокоса глава.

Заминувањето од Харцунген беше грчевито на сосем поинаков начин откако се најдовме сред празните бараки, сред тишината што ги зафати патеките помеѓу бараките калдрмисани со тркалезни камења. Како да останавме во зафрлено село што го испразниле пред да избие во него лава. Но априлското сонце (наместо овдешното септемврско) беше некако румено во просирниот воздух, само што сè уште сјаеше и во четириаголните стакла на врвот на дрвената стражарска кула со митралез. Но тој отсјај човек овде би го пренебрегнал да немаше во заднината пламни на небото над Нордхаузен, така што дваесет и четири часа бевме опкружени од апокалиптична атмосфера. Сами, со шестотини болни во двете бараки на ревиrot, додека сè друго што можеше да се движи беше заминало којзнае каде. Како и секогаш, бевме последни и мртвите не ги носевме повеќе во сандаците зад бараката. Никој нема повеќе да ги одвезува во Дора, но требаше да се погребваат; затоа Васка копаше дупка во тревникот помеѓу бараките со помошникот од другата барака. Над него од кулата војникот нешто се шегуваше. Го крена прозорчето пред митралезот и дофрли нешто неразбирливо, како човек кој во својата одвоеност од луѓето се одвикнал од човечкиот говор. Васка не се обзираше на него, копаше длабоко во јамата потејќи се и онака, патем, на руски му ја опцу мајката на брбливиот стражар. Така

стражарот, добро расположен, повторно го спушти стаклото таму горе во кулата, како копачот да се развеселил од неговата досетка. Можеби напуштениот логор и блискиот крај на Рајхот и во него таму горе, во стаклената стражарница, предизвикале искра на трагичен хумор, ама Васка немаше време за тоа, беше премногу зафатен. Сите бевме зафатени; бевме десетмина и не знаевме што попрво со толку инвалиди околу нас, од кои половината не можеа да слезат од постелите. Сосе душеците ги пренесувавме во ходникот за да можеме да ги натовариме во камионот кога ќе запре пред влезот на бараката. Еден крај друг лежеа крај сидовите на ходникот, но и еден зад друг, па само на средината имаше тесен премин. Првин беа на ред оние со гнојни рани; мирно чекаа и го вртеа погледот по нас кога поминувавме крај нив со карираната бело-сина навлака што ја наполнивме со хартиени завои, па личеше на голема трудна риба. Потоа, кога такви болни повеќе немаше, ги пренесувавме оние што не беа љубопитни туку имаа вдлабнати слепоочници. Завиткани во парталави крпи на подот; некои стенкаа сакајќи на тој начин да нè повикаат нас, болничарите. Во животот такви се обично болешливите старци на кои секогаш им се чини дека во фиоката на ноќното масиче заборавиле нешто многу важно. Се креваа на лакти и молеа секого што ќе поминеше да им ја услиши молбата. Но никој немаше време за нив, зашто тогаш веќе почна најлошото. Сите оние сламарици сè уште беа на подот, а камионот требаше да дојде само уште двапати. Ама си велиш дека е подобро да не мислиш на тоа кога имаш толку многу работи што треба да се завршат. Така, токму тогаш еден издивна на сламариците и лекарот рече да го викнам Васка и да се погрижам да го закопаме. Добро, реков, но во мојата соба оној малион Чех е сигурно пред умирање; потоа отидов по Васка и телото го однесовме на тревникот, кај што дупката веќе беше прилично длабока. Васка почна да го покрива со грстови земја, а јас мислев на лекарот што влезе во мојата соба. Васка нешто мрмореше над покојникот, додека стражарот на врвот од кулата беше црвен зашто стаклото го рефлектираше пожарот на небото над Нордхаузен, а јас сè уште мислев на лекарот кој влезе во мојата соба со крпа во раката. Ми се чинеше неправедно да мислам на тоа, но не можев поинаку. Тогаш Васка, грабејќи земја со лопатата, рече дека е гладен. Ако сакаш да копам, рече, донеси ми леб. Ми одговараше да појдам по лебот што остана од покојникот во собата. Веднаш ќе ти донесам, реков, и побрзав во бараката, но пред влезот го забавив чекорот зашто се плашев дека она

што ќе го видам ќе биде претешко и истовремено како да чекав да заврши тоа што се случуваше внатре. Помислив дека лекарот и самиот најдобро знае што му налага професионалната етика. Можеби е сосем во ред на телото да му се олесни заминувањето, особено што малиот Чех само одвреме-навреме ги подотвораше усните пупчејќи ги како риба на суво за која морето изгубило секако значење. Така размислував додека се приближував кон вратата за да земам леб за Васка, но кога ја притиснав кваката, вратата се подотвори сосем малку зашто нечие стапало ја задржа однатре. Тоа беше болничарот, кој ми рече да почекам за миг, но мене не ми се допадна што не можам да влезам во својата соба, а истовремено ми беше и жал што лекарот и болничарот ќе сфатат дека знам што, всушност, се случило. Се колебав дали да ја турнам вратата, зашто не бев сигурен дека лекарот постапува исправно. Зар не е подобро малиот да почива под меката земја, во јамата што ја ископа Васка, одошто да заврши под товарот на сламариците и телата во камионот? И така почнав да се оддалечувам од вратата, а болните на подот на своите гнојни легла нешто зборуваа, но не ги разбирав. А кога излезе лекарот од собата, рече дека и малиот испуштил душа и дека треба да се оди по Васка. Тогаш посакав да му речам дека знам што правеа тој и болничарот во мојата соба, но само отрчав кај малиот да му помогнам некако, ако можам. Решеткивиот граден кош, за среќа, сè уште се креваше, а низ набрекнатите усни сè уште прострујуваше воздух, така што ми олесни, но челото ми се препоти кога се наведнав и му ги допрев образите. Сè уште дишеше, само што сега околу вратот имаше бледоцрвена дамка што ја немаше претходно. Иако беше пролет, младото тело гореше, но мене неговата топлина ми беше неочекувано утешно; чувствував како да ме ослободува од ужасното сомнение за соучество при убиство. Сè уште во мене беше свеста за вината зашто бев пасивен, неодлучен сведок, а сега крај устата што се отвораше во сè побавен ритам си помислив дека човек е сепак добар ако му помогне на едно исушено тело мирно да стигне до крајот. Сигурно бев толку преполовен зашто не можев да го прифатам карактерот на лекарот. Насетував дека тоа го направил за да го намали бројот на оние што треба да се пренесат во камионот, а не од наклоност кон ближниот туку заради организаторската пресметка на капацитетите. Дишењето што згаснуваше во малиот некако ме утеша, зашто ако му успееше на лекарот, моето сомнение ќе му натезнеше на момчето и ќе станеше вечно. Но тогаш бев неодлучен и не најдов начин да му се спротивставам на лекарот. Бев

неодлучен, како и секогаш кога не бев убеден во нешто. Зашто немаше сомнение дека лекарот постапил исправно, само што јас не негодував против постапката туку против него лично. Да беше, на пример, таму Андре, ќе беше поинаку. Ама Андре ќе ми кажеше, немаше да го стори тоа скришум. На лекарот му се одмаздив со тоа што му реков во ходникот: Малиот сè уште дише! Но тоа му го реков кога чекоревме сред сламариците, така што е можно да не ме разбрал, а и тонот со кој ја искажав реченицата веројатно беше нејак, што секако беше слабост што ја расипа одмаздата. Не знам. Ама кој можеше да ја следи интонацијата на патем изречената реченица кога токму тогаш пред влезот запре камионот и сувите лакти почнаа да се креваат од подот. Така, здружувајќи ја енергијата на сите исцедени клетки, телата најдоа сили со ковчестите прачки од нозе да куцкаат крај Васка, Пјер и крај мене, кои ги водевме надвор. Воздухот беше натопен со дизентерија и гној што ги извалка хартиените преврски. А тоа не беше ништо ново, почудно беше што ние, болничарите, бевме гласни. Се бодревме едни со други зашто бевме малкумина; така, тој што беше појак ја зграпчуваше сламарицата на половина и ја креваше од подот сосе долгнавестите коски на неа, а другите ги влечеа сламариците зад себе. А оние што ги редеа во камионот прво ги ставаа еднородруго во дното на камионот, а потоа врз првиот слој брзо правеа втор ред. Требаше да се побрза. И онака погледот немаше време да запре врз лекото ползење на тие слоеви, туку требаше да се отфрлат мислите и да се префрлаат телата од сламариците преку дрвениот раб на камионот. Сепак, требаше да ги земеме со нас сите што сè уште дишеа. Само уште еден испушти душа и Васка го однесе зад бараката. Малиот Чех беше на дното, а врз него куп тела, си помислив тогаш и му бев малку лут на лекарот, но и тоа беше само миг, зашто тогаш на врвот ги натоваривме и завоите во навлаката, додека стражите веќе ги опколуваа возилата викајќи. Возачот и понатаму нетрпеливо трубеше, зашто ги чекавме само уште Васка и оној што отиде со него зад бараката. Се изјазивме во приколката, до предниот раб кај што сè уште имаше малку место, а за тоа време се врати и Васка со помошникот и на страните врзаа две носилки од необработено дрво, со жица на средината, па камионот личеше на пожарничарско возило со скали од страните. Така, најпосле тргнавме, додека горе во кулата стаклото свекна, зашто стражарот изгледа го разрешети со митралезот, а камионот излезе на патот низ шумата во правец на големиот оган што го беа запалиле сојузничките авиони.

Нордхаузен. Таму се разболе Младен, си помислив, за да не ги слушам лелеците во камионот. Во меѓувреме се смрачи и ништо не гледав пред себе, иако седев на предната страна на приколката. Не ги гледав измешаните слоеви луѓе пред себе, а стенкањето се кинеше како да доаѓа од под тркалата што го тресеа возилото и ги испрекинуваа звуците. Тркалата го тресеа камионот како да е огромна дрвена чинија, а внатре во него се тресеше и јачењето. Потсетуваше на растреперен глас што ни се појавува тогаш кога ги плескаме дланките една од друга пред отворена уста пеејќи или викајќи. Само што сега мрежата од тие гласови беше густа и се напнував да го слушнам брмчењето на моторот прислушувајќи го разговорот на болничарите за да не ме преплави бранот на раздробениот хор од лелеци. Во мислите гледав како сите се веднат божем пред налудничавата вршачка, телата со кошули и зебрести униформи до папокот, како си ги пикаат едни на други нозете во уста, перките на ковчестите задници во брадите, клинестите раце во препоните и прачкосаните нозе што се претураат низ хаотичната материја надолу или нагоре. Тресоците сето време не престануваат да го сечат придушеното мрmoreње. Непрекинатото го сечат, така што камионот во мракот како жив се тресе од студот со сите свои завртки што ритмички јачат. Повторно се обидов да ги приберам мислите околу шумата што го придружуваше патот, напрегајќи се да ја сфатам последната тајна на германската земја; но тресењето на возилото во тој миг ги соедини сите раце и нозе во едно единствено тело со безброј бели очи и со една единствена уста. Устата зајачи како закачена за пружина, па повторно се изедначи со брмчењето на моторот. Со мислите повторно побегнав во ноќта, но тоа немаше да ми помогне да не си го поднаместев несвесно синџирчето околу вратот. Мислата ми запре на него, зашто синџирчето некогаш беше негово. Ама помислата на Младен не беше многу поинаква од сликата што невидлива и гласна се пружаше пред мене во мракот. Во Дахау Младен не сакаше да гледа сецирања, а во Дора ние гледавме како ножот му го раскрои срцето. Не, да не мислам на Младен, си реков, ни на тоа дека го носам неговото синџирче, додека го однесоа на купот што во Дора гореше на врвот од ридот. Така повторно помислив на малиот Чех. Сигурно врз него има триесетина тела и во неговото грло веќе нема воздух. Ќе беше подобро да почива во земјата. Лекарот размислуваше реално и разумно, а јас се раководев од чувствата, си помислив. Да, но пред сè, се спротивставив на неговото самоволие особено што беше присутен и болничарот; имаше нешто безобсирно

заповедничко во неговите движења. Да, ама не им успеа; и покрај сето свое знаење, лекарот не знаеше дека со едно пресушено тело работите не се толку едноставни како со нормално хранет и заоблен врат. Не е лесно да се докрајчи тело што е веќе половина дрвено. Навистина, размислував за сè и сешто, само да не го слушам разбранетиот лелек и за да не ме зарази и мене, зашто смртта секогаш одново треба да се апстрахира во мислите ако не сакаме да ни се впије во мозокот. Заради одбранбениот инстинкт прислушував што зборуваат болничарите зад мене. Велеа дека на станицата ќе треба да останеме сите заедно за да ја преуредиме внатрешноста на сточниот вагон во привремена амбуланта. И Јанош се согласуваше со тоа. Па и не беше чудно што се согласуваше со таа паметна мисла и што гласот му беше толку другарски, најверојатно претходно неправедно го осудувавме дека е груб со болните што ги преврзуваше. Сигурно дека требаше да останеме сите заедно, ако сакавме да се спасиме и да му помогнеме и на некој друг да се спаси. Но потоа на станицата не беше лесно да се остане заедно, зашто од сите страни нè напаѓаа извици за помош. Во Харцунген се одвикнавме од викотниците, таму сè течеше бесчујно. Не, не се лутевме поради викотниците, зашто на крајот на краиштата, секогаш е така, германското битие секогаш има подготвен лик за викотниците како да може во секој миг да завие од страв пред невидливиот прогонувач. Треба човек да се навикне на тоа, потоа не е веќе толку страшно. А тогаш нè пречека рикањето на возот. Сноповите зраци од рачните светилки прелетуваа по должина и по широчина додека ги грабавме врзопите и телата од камионот. Ги тегневме рацете во темнината и ги префрлувавме преку работ врз носилките од жица, ама телата се лизгаа преку носилките и некој ќе застанеше на таква ковчеста маса додека го влечеше од камионот она што ќе му паднеше подрака. Така сите трескаво итавме во ноќта со свод од криво небо, а кога повторно ќе светнеше снопот светлина можеше да се види како ги влечат од возилото со главата надолу, па повеќето се лизнуваа и паѓаа на перонот, а кога носачот се наведна за да го турне телото кон возот, од камионот врз него падна сламарица и го потрупа. Стражарите не престануваа да маваат со камшиците, клоцаа со нозете и се залетуваа од камионот до возот и од возот до камионот. Не е лесно да се остане заедно кога сите се туркаат покрај возот, а поради слабата светлина од рачните светилки се чини како да е чиста темница. И навистина моравме да останеме прибрани кога поради еден крик нè истуркаа во вагоните, така што во мигот кога

нападот се пренесе на друго место, пак излеговме и влеговме во вагонот кај што беа и другите болничари. И така, најпосле, сепак ги однесовме сите врзопи со преврските во нашиот вагон. Човек во такви ситуации, како и во животот, мора да знае што сака, треба да има план и да го спроведе без оглед на паниката и на лудилото. Секако дека не е лесно да се бориш сред конфузен метеж во кој те швркнува ту прамен светлина ту кучешки камшик, додека некаде слушаш нечиј крик од уста што одново ќе ти просаска. А всушност, најнесреќни се телата што ги влечат по перонот. Ги влечат за раце и нозе од под камионот во мракот и преку линијата на светлината и среќа што се веќе нечувствителни, студени и деформирани, сосе кошулата до колковите. Но некои тела се полабави и помеки, па се превиткуваат клапнати кога оние што ги држат за зглобовите ги влечат зад себе во брзаницата барајќи пат низ метежот од растрчани сенки. Оној кој во тој хаос можеше да трча и да го спроведува планот за амбулантата во сточниот вагон, тој имаше поголема предност во можноста да преживее, така што без тешкотии можеше да ги слуша и лудите викотници и ударите.

Колку ли дена траеше тоа патување? Шест? Седум? Времето одамна го беше изгубило значењето што му го даваат кружењето и среќавањето на небесните тела. Крајот на ноќта значеше само дека ќе се видиме повторно, а сонцето што се појавуваше изутрина само ја осветлуваше колоната вагони кои или се движеа или стоеја. Тоа беше непрегледен синџир отворени сандаци со сосипан товар, а стреа му беше само германското небо. Конвој што првин патуваше во една насока, па потоа долго стоеше, па повторно тргнуваше во друга насока; а потоа повторно стоеше и чекаше половина ден. Така беше и сред оние ливади кај што цело попладне и цела ноќ ги закопувавме сто и шеесетте лешеви, а работата ја предводеше Јанош. Тоа беше сосем нова работа, зашто по долго време тоа беше првпат, со исклучок на оние неколку по заминувањето од Харцунген, нашите костури да не завршат во печката. Имено, првите две коли беа одредени за мртовечниц, и тоа оние двете до локомотивата. Погребувањето, пак, што само по себе не е работа што го поткрева духот, сепак, беше некакво пророштво дека оддалечениот свет на живите луѓе приближува, иако, пред сè, кон нашето сеќавање. Немаше ни бараки ни жици, само маса народ врз која априлското сонце испраќаше сомнителна светлина која не беше повеќе само светлина од студен рефлектор над масата за сецирање. Барем така му се чинеше на

човек, зашто иако дваесет и пет-триесет вагони веќе цела седмица беа без храна и затоа колите до локомотивата се полнеа побрзо, сепак, имаше утеха во тоа што природата, како и сонцето, како такви беа повторно сами и без граници. Таа промена сигурно ја чувствуваше и Јанош, зашто и покрај ноќната работа, скокаше од возот ведар и брз како божем и од нашата расипана материја да се исцедила искра живот и се впила во него. Така, поради утринската светлина и поради Јанош, станав и јас, иако повеќе сакав да останам под кебето во кошето на затворената кола. И покрај туркањето и напрегањето, успеавме да си избереме затворена кола. Помогни ми, ми рече Јанош, зашто пред колата стоеше малиот Полјак и со дланката на левата рака си ја држеше десната посивена рака додека Јанош му ја прегледуваше. Слабичок, петнаесетгодишен, со избричено главче, сиот блед и позеленет зашто веќе пет дена и шест ноќи немаше ништо јадено. Пред малку есесовците пукаа зашто неколкумина логораши од нашите вагони истрчаа кон колата што самееше на соседните шини и беше полна со компири. Малиот беше меѓу нив и куршумот му помина низ лакотот. Види го, животинче, колку се извалкал, се вцаси Јанош, небаре во тој миг сè на светот ќе станеше подобро само кога погодената рака би била чиста. Во едно болничко чиниче сипа течност за дезинфекција и ми го даде да го подржам. Види каков си, мрмореше, а малиот благо се тресеше, сив и помодрен, додека подбрадокот му стрчеше нанадвор. Бог знае дали сè уште некаде има мајка, си помислив, ама подобро сега да не те види твојата мамичка, му зборував во мислите, истовремено задоволен што бевме толку присебни, па ги зедевме со себе сите тие садови, шишенца и потребните инструменти. А и Јанош ми стана некако помил, зашто беше сосем поинаков одошто во логорот, повеќе не изгледаше надмено, тупотот на неговите чизми што порано оставаше лош впечаток сега (никој немаше војнички чизми) го правеа уште посодржаен и понеуморен. Којзнае како дошол до тие обувки, неговото логорско минато сигурно беше разновидно, но тоа сега не беше важно додека толку татковски му зборуваше на малечкиот. А кога помина покрај *unterscharfuhrer* со долгнавест и мрачен лик, Јанош наеднаш се промени. Во мигот се сврти и го повика да дојде за да го погледне лакотот. Толку рано на работа, рече долгачот кикотејќи се препредено. Свинштина, извика Јанош, заради два компира кога веќе пет дена немаат ништо каснато. *Unterscharfuhrer* рече да внимава што зборува, ама се најде и во небрано зашто не беше подготвен на таков напад; а и поради тоа што во

односот на есесовците кон болничарите секогаш имаше и по малку почит; како да не можеа да се начудат дека се занимаваме со болни какви што изроди крематориумскиот свет. Зошто тогаш ги пуштаат од вагоните кога потоа пукаат во нив, му довикна Јанош на есесовецот кога тој заминуваше, а тој само замавна со раката во воздухот и си се насмеа самиот себеси. Во воздухот се чувствуваеше блискиот крај и можеби нему инстинктивно му се допадна тоа што сред толку тела кои со своето умирање нечујно ја осудуваат неговата земја, еден осудува на глас. Ама којзнае, можеби во неговото клештење беше искривениот лик на некој кој веќе го чувствува истрелот на пушката во сидот и себеси пред него. Ако не го боли, тогаш е готов, рече Јанош за раката што ја дезинфицираше полека, како на помал брат, син на далечната татковина. А малиот не ни трепна; во него немаше ни чувства ни мисли, ама да му дадеме жив компир за гризање, можеби и би го погледнал продупчениот лакот, си помислив. Лакотот му беше од два дела, како пиралка која, поради спојката од кожа, може да се врти во сите насоки и Јанош му го преврзуваше со бела хартија на пруги со таква љубов со каква што мајка повива бебе. Не, тоа не би го очекувал од него, си помислив, кога го кренавме малиот во колата, а Јанош им се развика на клетниците што лежеа на подот и се бранеа како малиот да има дизентерија. Ќе ви дадам јас вам дизентерија! им викна. Вистина, ја познавам само едната негова страна, му судам според неа, си реков кога повторно легнав и се свиткав во ќебето, зашто ми студеше и нозете не ме држеа повеќе. А Јанош потоа беше уште поневеројатен. Однекаде донесе хартија и црн крем и почна да си ги лачи чизмите. Човек мора да е јак и духовит за да знае сред таа пропаст да се подбива со неа. Како шлаканица на смртта по образот, како скок од нејзината семоќна надлежност. Јунаштво од кое човек одамна се има одвикнато. Каде? викна по него еден болничар. Во инспекција? А Јанош само промрмори нешто и се насмевна додека го затегнуваше палтото на риги во половината. Беше тоа нејасна, неразбирлива, збиена разиграност, а се чинеше дека со неа ослободува и парче сонце за целиот транспорт, и тоа вистинско сонце, а не ова студено око што виси над возот како око на давеник. Да, се покрив прекуглава за да ми биде потопло и наскоро не мислев повеќе на Јанош. Можеше да се слушне неговиот мал Полјак како во спротивниот агол се тресе под кусата прекривка и истовремено придушеното стенкање крај отворената врата. Таму стоеја двајца есесовци и џвакаа гумести колбаси; ги сечкаа на мали еднакви парченца

и сигурно некаде од под ќебето во нив зјапаа две очи. Еден беше регрут и униформата остро му стрчеше врз телото, а другиот носеше очила и во цивилниот живот сигурно бил поштар. Не им беше воопшто пријатно со нас, не се сомневам во тоа, зашто се гледаше дека се нови во работата; освен сè друго, смрдеше и на дизентерија, а на понекој силно му гргореше во градите. Кога ќе се искашлеше, ќе плукнеше во прекривката и кога потоа завиткан во неа го носеа во колата до локомотивата, едниот крај на прекривката сè уште му беше вкештен во згрчената тупаница. Така автоматски и изгубено ставаа во уста парченца леб и колбаси и можеби и тие потсвесно насетуваа дека времето е разводенета кал и измет. Брливи сведоци, си помислив под ќебето наслушувајќи го шумот под колата: беше мешколење на слабичко тело потпрено врз тркалото. Повеќето не можеа веќе да клекнуваат и само стоеја со свиткан врат под колата. Слушав како рацете го фаќаат железото на тркалото и како избричената глава го допира дното на вагонот; и зашто мислев на панталоните набрани околу глуждовите што рацете не можат повеќе да ги достигнат, не дочув што му рече некој на есесовецот што стоеше пред вратата. *Wer?* праша и регрутот, ама поштарот веќе повторуваше дека тоа е невозможно. *Das geht nicht. Das geht nicht.* Тогаш сирнав преку ќебето и видов дека неговиот поштарски лик беше искрено вјасен, а колбасот во неговата рака беше виснато бледорозеникаво мевце, зашто гласот на заробеникот крај вратата брзо кажа дека Јанош се развикал оти поради едни компири нема да пукаат и дека продолжил да вика и кога веќе бил погоден и испружен на подот. Да, во логорот го гледавме попреку, а сега знаев дека тоа беше затоа што од него зрачеше нескротлива сила. Па човек што е толку полн со живот сето време поинаку го чувствува на себе оклопот на бодликавата жица. А ние дури и му префрлавме што лете зад бараката понекогаш се сончаше; ни се чинеше дека им се потсмева на телата што гаснеа, дека ги сквернави. Истовремено, си реков дека веста е претерана и дека Јанош вчас ќе дојде и ќе праша како е малиот. Баш Јанош? веќе двапати праша поштарот кога оној кај вратата раскажа за куршумот в глава, а јас погледнав кон ќебето на Јанош што беше крај моето, зашто Јанош сите денови лежеше крај мене. Којзнае зошто беше толку другар со мене. Можеби затоа што сето време поткашлував, а најверојатно и затоа што бевме единствените словенечки болничари.

Не знам, но кога еднаш од бомбардираниот воз донесовме во нашиот вагон стара железна печка, во една столчена кутија од конзерва свари

малку лебни трошки и некакви тревки и ми донесе „супа“. А сега некој рече дека го носат и есесовците ги истегнаа главите низ отворот со израз на почит. До колата дојдоа двајца во зебрести алишта носејќи нешто во сиво ќебе, ама не се гледаа ни глава ни чизми. Телото, сепак, беше кусо и сигурно беше на Јанош. Видов и човек со митралез кој чекореше зад скромната поворка, а потоа повторно легнав и се покрив прекуглава. Априлскиот воздух беше остар и чувствував дека студот ми продира низ клетките во внатрешноста. Нормално, помислив и дека вагоните до локомотивата се празни, зашто ноќеска под водство на Јанош ги закопаа сите мртви, и дека сега ќе лежи сам; но многу повеќе сакав да мислам на тоа дека ми студи и дека најверојатно пак ќе ми потече крв. Секако, иако бев покриен со ќебето, ја видов конзервата со супа недалеку од моето зглавје, но повеќе сакав да го следам шумот под колата кај што некоја гола глава повторно се триеше од дрвениот под. Времето одвај минуваше. Бесконечно полека истекуваше и траеше уште цела вечност пред да стигнеме на последната станица. Целе. Кога возот сопре на перонот што на сите станици беше поткренат над земјата заради товарните возови, и покрај безнадежноста на ситуацијата, сепак, мислата за миг ми одлета кај шините во слободното пристаниште на Трст, од каде што некогаш одамна, пред да изгрее денот, тргнаа исто такви сточни коли, само што тогаш по вратите на магацините удираше дотогаш непознато викање додека наоколу владееше тишина. Беше пладне и над градот висеше застоен воздух, како отровниот гас да ги беше уништил сите никулци на животот. Затоа и стражите се автомати, потчинети на духот на ништожноста што се соединила со неподвижните предмети. И воопшто не викаат туку го следат бавното ползење на телата и на колите, а овде-онде се слушаат само вресоците на оние кои не можат да ги одлепат нозете од полумрачните ќошиња, зашто се премногу изнемоштени за да можат да се потпрат на коските. Безнадежниот молк во воздухот што ги умртви дотогаш гласните чувари наеднаш со својот погубен шепот разбуди во сè уште недоуништените суштества појасен трепет пред космичката осаменост на задниот час. И морав да ги услишам тие остри, нападни молби, а особено оние што се гледаа само во трепкањата на очите кои немирно ги следеа нашите движења. Иако е ковчесто, испруженото тело не може да оди, па би морал да го носам, не е доволно само да го потпирам. Немав толку сили за да го носам; во меѓувреме колоната веќе се редеше и морав да ги згрчам ушите и да оставам криковите да се одбиваат од нив како бран од карпест брег. Но и

покрај сè, совеста сред тие прашливи партали се побуни и се вратив да го поткренам оној кој на сите четири се извлечка од вагонот и сега седеше во отворот, а во ококорените очи му се огледуваше стравотната неподвижност на атмосферата. Можеби мојата воздржаност не беше само поради свеста за телесната слабост туку беше потсвесен страв дека поради тоа изнемоштено тело и самиот ќе заостанам, дека со него и самиот ќе се изложам на смртта. Којзнае. Кој може да знае колку е себичен некој по карактер, а колку го прави себичен ранетиот организам. Во меѓувреме, стражите тврдеа дека ќе дојдат камиони за сите што лежат во долгата редица вагони, но како да им верува човек кога безгласните чувари се толку недосетни што се речиси и нереални. И така, растегнатото стадо одвај се движеше, се раштркуваше, се распаѓаше и во ендекот крај патот оставаше пресушена, неупотреблива материја. Но никој не ја докрајчуваше, стражарите дури и ги собираа рамената; како на некој таен начин да откриле дека истрелот од револверот или пушката нема да има никаква смисла во шупливиот воздух под бледото, на смрт осудено априлско сонце. Зашто смртта сега не беше повеќе само во двете коли до локомотивата, и не само во птичјите глуждови од коишто испаѓаа дрвените клонци крај патот, туку и во осамените војници кои талкаа по ниските ритчиња и неволно, речиси расеано, од далеку ги следеа со поглед напуштените коњи. Таквите заталкани, слободни и бесцелни коњи-месечари, најверојатно и покрај железото и тенковските дивизии, сè уште спаѓаат во немата слика на распадат. Така и ние, заробениците, кои како во огледало ги гледавме цртите на ништожноста во ставите на подвижните костури, сега бевме вклучени во широкиот круг на земјата што се распаѓаше. А наместо тоа да ги разбуди нашите последни стравови, ни дојде како олеснување што во затетеравените нозе запали искра енергија. Па така, Белгијците, кои пред малку во толпата го придржуваа прокураторот од Антверпен, сега го кренаа слабото тело на рамена така што тоа патуваше како телото на изгладнетиот Ганди по дрвено подвижно мовче. Правта истрајно се креваше од под дрвените ѓонови на поворката која не очекуваше чудотворец туку се движеше поради силите на инерцијата, поради тапата свест дека, додека се движиш и покрај сè, сè уште си колку толку жив. А тврдоглавиот нагон тогаш го потврди едно јато сојузнички авиони што летаа ниско над ридовите и над заскитаните коњи, па неочекуваната молња на железните птици беше прво остар бабот на ехото од неодминливиот крај, а во следниот миг земјотресен грч на сотрената

земја од која се удри жезолот на разбеснетиот демиург. Поради новите јата што долетаа речиси и не го забележавме дворот во кој пристигнавме, особено што стражите повторно станаа пискав законодавец на стравот и нашето стадо мораше да поткликне и да исполегне врз нерамната почва прекриена со прав. Бензинската пумпа беше на левата страна, а крај неа имаше еден куп канти за бензин. Тоа значеше дека не бевме пред влезот на нова попатна станица со вечна печка, туку пред напуштена касарна за моторизирани единици. И додека телото лежеше истегнато во жолтата прав, низ колебливата свест ми прелета слика на бомба што се откинува од летачкиот метален труп и ги запалува надуените пламени од бензинските канти; но истовремено, секогаш присутниот разум молкум ме убедуваше дека пилотите прецизно ги гледаат кутрите дамки во риги што ја покриваат земјата како мршојадни остатоци од заразени зебри. Сепак, телото има најмногу доверба во земјата и повеќе од сè би сакало да си издлаби лулка во нејзиното жолто тело. И за миг ми се причини дека го насетувам одговорот за молбениот притисок. А кога грмежите престанаа и купчињата риги се поткренаа од земјата, групите ја изгубија својата отсутна прибраност и станаа маса раштркани Цигани без коли и без оган кои, божем пци, ја душкаат близината на човечката населба, иако таа се состоеше само од двокатни војнички згради, еднакви меѓу себе, на прилична оддалеченост една од друга, врз избраздените рамници. И брзавме за да ги заземеме како божем сиданите зданија да беа токму поради таа особина гаранција за безбедност што не ја ни насетувавме повеќе откако нашата судбина остана заробена помеѓу штиците на дрвените бараки, а изминатата седмица помеѓу штиците на сточните вагони. Па така, телата што сè уште беа способни за тоа навалија да ги полнат празните простории, се чипчеа за страничните греди на вратите со трескавост на бродоломец чии раце пофатиле копно. Гласно беше и трчањето горе-долу по скалите, имаше туркање, грабежливо зафаќање на напуштените легла, претурање по празните шкафчиња и претурање низ неупотребливите куфери. Се појави безумна алчност во суштествата кои не знаеја повеќе што е тоа лична сопственост, така што тоа го потисна и древниот глад од еднеделниот пост. И повторно ние, болничарите, бевме тие кои сред сета таа турканица и забуна имавме одреден план: како и при заминувањето од Харцунген и подоцна, на станицата, и за сето време поминато во возот. Вистина, можеби при таа снаодливост главна движечка сила беше нагонот за лично преживување,

но сигурно тоа немаше врска со законот на посилниот. Се работеше, всушност, за чин на разумот што одлучи една од зградите да биде болница или, подобро, прибежиште за премалените и обележаните. Имено, грижата за другиот не потекнува од некоја себична пресметка, ни од другарска наклоност, барем не свесно, туку е органска потреба, како дишењето или партеногенезата на мислата, поврзана со нагонот за самоодржување, затоа што работата за човек е, пред сè, средство да побегне од самиот себеси, особено тогаш кога се наоѓа сред страданија што растат како прилив. Така, на пример, ако човек не ја прифатил веста што ја пренел некој гладен искушеник дека наводно сите ќе не докрајчат со чорбата во која на средновековен начин е додаден отров, ако човек не подлегнал на таа вест, тоа не беше толку поради констатацијата дека е речиси невозможно да се најдат толку чинии за да се нахрани масата која, и покрај умерените, беше сè уште многубројна, туку поради мрежата од обврски во која се заплеткал поради својот организаторски дух. Така, пренесувањето и влечењето на двокатните кревети од соба во соба, барањето и истовремено бранењето на најдените сламарици, распределбата на просториите во одделенија за гнојни инфекции, за дизентерија, за едеми, за црвен ветар – сето тоа воопшто не ја интересираше слабицката мумија која неподвижно стоеше во ходникот сред толпата, зашто нејзините порцелански зеници повеќе не впиваа слики во себе. Потоа сместување на телата, грижа за распоредот на лежење. Па лежењето, неподвижноста што е секогаш најефикасно средство против заразата со смртта. И тогаш, кога телото е неповратно начнато, хоризонталната положба е единствената замена за лековите што ги немаше. На крајот, лежењето беше најдобра положба за леко тонење во преградката на празнината, особено тогаш кога поради пресушеноста на соковите мускулите и жилите се само цевчиња на сува лоза по која болеста не патува повеќе. Значи, планско уредување на дрвените саќа во собите кои за неколку минути станаа осмислени ќелии сред здивената маса, речиси како непропустливи сандаци во брод што тоне. Секако дека тие исечоци од атмосферата на безвластие беа пред сè и единствено оази на мирот; зашто инаку повторно господареше дијалектиката на нуждата и на празните раце. А притоа не се работеше толку за храна, иако некои од исполегнатите ги вртеа очите кон мене како клунчиња на птички, особено болните од црвен ветар кои навистина личеа на слепи младенчиња врз чии очи налегнале затегнати меурчиња во облик на колбавчиња. Не беше во прашање само како да се издржи

постот туку сите оние потребни нешта без кои еден болнички ритуал не може ни да се замисли. Зашто освен преврските од хартија, риванолот и алкохолот, големите ампули траубензукер беа сè што имавме на располагање. Којзнае зошто имаше толку многу раствор од гроздов шеќер во есесовската амбуланта во Харцунген. Да, имавме и двосантиметарски ампули со корамин, ама за црвен ветар и дизентерија со корамин не можеш ништо. Така единствено термометарот создаваше болничка атмосфера и меѓу леглата натрупани еднородруго и болничарите плетеше невидлива пајажина на тишината и на сериозната прибраност сè додека низ прозорците не навлезеше мракот. А дотогаш веќе сите беа распоредени, а и двете први тела беа веќе положени покрај сидот на зградата. Лежеа правоаголно со сидот и кога се потпрев до прозорецот на моето „одделение“ и ги видов под мене, си помислив дека на крајот од својата одисеја им успеа барем коските да им ги покрива платно од вреќа во риги, а пергаментната кожа сигурно нема да им изгори во оган, па најверојатно утре некој ќе ѝ ги предаде на земјата. Да, пред да настапи ноќта сè беше средено и наместено, па освен стенкањата и молбите, во зградата владееше ред и мир, што не можеше да се каже за другите згради од кои доаѓаа поматени бранови на бучава и на тапа трчаница. Дури ноќта, иако не ја скроти, барем ја ублажи битката за легло и за барање непостоечка храна, така што атмосферата ја понижаа грмежите на оддалечениот свет каде што, како што можеше да се види, се беа споиле земјата и небото; затоа невидливиот хоризонт беше прво обрач, а потоа развлечена линија на брановидно мрморење. Тоа наводно требаше да бидат знаци на ближниот спас кому темницата му даваше облик на огромен валјак; на дневна светлина валјакот се оддалечуваше и се поткреваше, така што се чинеше дека потресното баботење се пренело на другиот, најоддалечениот крај на светот. Секако, не нè отруја, но сомнението и немирот сепак тлееја под раздвижената површина на многубројните обврски. Се наоѓавме во Берген Белсен и иако логорот беше некако зафрлен, поради него тој регион беше регион на уништувањето и затоа ќе беше чудно токму нас да нè поштедат. Луѓето го чувствуваа распаѓањето и поради гладот беа раздражени како ранети сверки. И покрај едногодишниот судир со пропаста, нашата заедница тогаш ги доживеа првите случаи на канибализам. Дотогаш истекувањето на животот беше нечујно, измачувањето беше обвиткано во тишина, а сега немаше повеќе ни бараки, ни ред, ни скудни оброци поради кои опаѓањето на животната

сила беше занемено, сега тишината на крајниот одлив ја кршеше шумот својствен за разбранувано море. Така беше она претпладне кога, и покрај забраната (чуму таква забрана?), толпата бараше вода во засиданата шупа спроти нашата зграда-болница. Ги забележав кога се доближив до прозорецот за да видам колку е долг редот на оние што лежеа долу до сидот. Две момчиња тукушто влегоа во внатрешноста на ниската зграда, додека другите се разбегаа кога го здогледаа стражарот што се покажа од зад аголот. Беше младо момче, со издолжен лик и црни очи, слабичок, во есесовска униформа. Ништо не рече, не викна, само полугласно опцу кога притисна на чкрапалото и испука во оној што излезе прв надвор со кúп во раката. Телото се затетерави, падна и се испружи во млазот вода што гргна од садот што му се испушти од рацете и се распарчи врз земјата. Потоа момчето повторно испука и полека го повлече чкрапалото, бавно го крена и како на шега се стресе кога полека го притисна надолу. Пукна и во другиот, кој го испушти кúпот и поради погодената нога почна да посткокнува само со десната. Момчето се клештеше поради тоа и повторно без брзање притисна на чкрапалото; но тогаш не можеше повеќе да се види што се случи со оној кој бегаше, зашто погледот го засолнуваше аголот на „болницата“; судејќи според задоволството на момчето кое ја врати пушката на рамото, можев сè и сешто да претпоставам. Бидејќи сето време се радуваше некако будалесто, човек можеше да помисли дека е задоволен дури и да му побегнал оној кој потскокнуваше. Но тогаш почна погласно да пцуе крај телото што неподвижно лежеше во водата излиена од превртениот кúп и од неговите зборови сфатив дека момчето е, всушност, хрватски усташ. Но поголемо изненадување во тој миг од погоденоста поради тоа сознание, од празнината што ме зафати кога ги слушнав братските словенски зборови во околности каква што беше оваа, беше дрскоста на зебрестите луѓе. И тој факт, дека бунтовништвото е сè уште живо, иако се чинеше дека одамна го снемало, тој факт, и покрај тешката положба, беше непобитен доказ дека му дошол крајот на крематориумскиот свет. И можеби токму поради тоа сознание мозокот на балканскиот стражар се разли како водата од кúпот крај неговите чевли. Да, но човек требаше да ѝ се врати на работата за да ги избрка мислите и чувствата. А тогаш и навистина добив корисна работа, зашто од некаде беа донеле таблети сулфамид. Којзнае од каде ги нашле. Сигурно во некоја ветеринарна амбуланта, зашто беа големи колку дно на чаша и требаше да се скршат на четири дела, а дури и такви болниот со тешкотија би ги голтнал.

Малку и поради тоа што беа аглести, ама и да ги раздробувавме, зар болниот со розеникави длапки врз очите полесно ќе го излижеше правот одошто аглестата таблета? Но тоа беа споредни работи, јас бев задоволен што имав сулфамид, зашто поради него продолжуваше ритуалот како за болниот така и за мене, и им бев благодарен на коњите што не го потрошиле сулфатиозолот жртвувајќи се себеси за големиот Рајх или талкајќи низ ридовите по својата изгубена цел. Прашање беше само дали испружените тела ќе имаат корист од тоа, зашто сулфамидот не беше храна за дехидрираната протоплазма. Надвор, покрај сидот, редицата се издолжуваше, а нашата зграда веќе беше премала за сите, иако со тела беше наполнет и таванот. Вистина, се качив на таванот, но не знам зошто. Можеби заради упорноста да најдам уште некого со црвен ветар и дизентерија, можеби за да ја разбијам атмосферата на бес и неодлучност со нешто ново, но најверојатно од потребата што ја чувствува еден заробенник, а тоа е да ја заборава сопствената заробеност. Но тоа не беше таван кај што се собрани сите можни тајни и најразновидни и стари предмети, со венци и арки на пајажините над нив. Таму имаше само дебели и тешки греди што се креваа од подот, а празниот простор со никаква намена не ја оправдуваше својата височина и широчина. На подот зебрестите луѓе беа свртени на сите можни страни под цврстите накосени греди, стуткани еднородно, па ригите на парталавите алишта личеа на искривени бразди од збрчкани мозоци. Сред парталите и линиите, гласовите беа бојазливи меурчиња што излегуваа од ползечката материја во распаѓање. Затоа таванскиот прозорец беше отворен. Воздухот што влегуваше низ него ги разредуваше густите слоеви на мијазмот, а телата, за да се заштитат од проевот, со последните сили нагонски се беа стуткале во вдлабнатината под прозорецот. Само едно тело беше точно под прозорецот, осамено и изложено на ветрот што штипеше, отпловено од проколнатиот, но збиен човечки брег, сред морето на ништожноста, врз штиците како на напуштен остров, неподвижно во својата издолжена сувотија. И можеби повеќе од причината да го одвлечкам некаде на заветрина, подалеку од оваа рамнинка врз која го ставил носачот во брзање, ме вознемири обликот на испружените екстремитети, специфичноста на нивната положба. Зашто телото не го менува своето држење кога престанува да стои, а ни тогаш кога месото повеќе не ги обликува неговите свивки и издадености. Шилестата топка положена врз дрвеното зглавје ми се виде позната, како да е, и покрај јаболчниците што штрчеа, сè уште главата

на младиот овчар кој ми направи свирче од леска на пасиштето на Шпилар, или избричената глава на братучедот кого есесовецот го одведе нагласувајќи дека набрзо ќе го пуштат, но од него повеќе немаше ни трага ни глас. Низ умот ми поминаа уште неколку глави, сè дури не ми светна дека тоа е главата на Иванчек. И тогаш ги открив и неговите тркалезни светли очи што ме бараа со поглед. Во нив, како и секогаш во завршната фаза, се беше собрала сета преостаната влажност од телото и заискруваа одблесоци кои беа знак на последното движење на светлината, но сепак, сè уште беше присутна и плашливоста на младото момче чии младешки авантуристички приказни беа заменети со непредвидените сцени од фабриката на смртта. И додека неговите зеници ме впиваа како да не сакаат да се спасат само од оклопот на стравот туку и да ми пренесат сè што е несвесно, и тоа само телесно, само клеточната лутина, пак го видов неговиот запрашан и мил насмев во мигот кога заминуваше од Харцунген. Зашто сè што сè уште мрдаше мораше да пешачи до станицата; и тоа тогаш кога требаше газ прекуглава да се бега од канџите на источниот и западниот фронт; и токму во тој миг, на којзнае каков начин, Иванчек беше добил пакет од своето словенечко село. Чист златен двопек, рече држејќи го пакетчето в раце како што млада, сè уште невешта мајка држи новороденче. Како на домашните да им успеало токму во решавачкиот миг да му се најдат на синчето на другиот крај од Земјината топка, таму кај што живите луѓе се веќе неопипливи сенки. Во очите му сјаеше откровение и ми пријде најверојатно затоа што му давав чинија чорба што остануваше по починатите за која, пак, тој ми носеше од тунелите деланки дрва за печката. Ги криеше во пазувите за да не го забележи стражата. А тоа попладне си ги наполни пазувите со двопек и цврсто си ја стегна во појасот испарталавената наметка, па избледените сиво-сини риги изгледаа надуени како на животно со грпки. Така се збогува полн со надеж, но надежта одвреме-навреме му се претвораше во сомнение што се раѓаше во неговите скромни, детски очи; повторно се потчукнуваше по безличната грпка и истовремено ја чуваше со дланките како да е свесен за светоста на брашното што му го пратила домашната почва на патот на долгото и последно искушение. А сега беше на подот, сам. Иван, сакав да го повикам со глас кој е бестежински опуштен кај луѓе што си вообразуваат дека цврсто стојат на земја и дека грбот им е заштитен. Не, не, во мојот повик имаше и призивок на радост измешана со збунетост, некако осакатена, издупчена, па неговите очи со право ја одбија. Или

само ми се чинеше дека неговата скршена младост ме обвинува зашто моето тело беше исправено и стоеше на нозе. Не знам. Не го гледав в очи кога клекнав крај него и крај неговата уста наслушнував дали дише, божем алпинист кој го навалил увото врз работ на бездната откако таа му го проголтала другарот. Знаците на живот доаѓаа само на интервали, како од бездна во која одвреме-навреме се отцепува шкрилец. Беа речиси зборови од оној свет во кои ми откри дека сè се случило токму поради златниот леб што како драгоцен сопатник го топел во устата, извлекувајќи го од него елементот на животот, секој ден, ден по ден, сето време на акање без цел во отворениот сточен вагон. И оддалечените, прошепотени, растргнати реченици полека ме приближуваа до неговото испружено тело што во колата без потпирки чмаело под суровата материја на телата испопаднати врз неговите згмечени прсти, пред рацете што грабаа и гмечеа, пред колената што туркаа, пред стапалата што газеа сè дури не го прегазија телото на дното од вагонот со прекрстени раце на градите, врз изместените сиви и сини риги. Така, клечев крај пресушената глава заробен во сликата на жолтите резанки леб, додека свеста на немоќта во мене го зголемуваше бесполезниот пркос и бесмислената погоденост што уште повеќе ја продлабочуваа свеста. Бесплезна беше помислата дека можеби ќе му помогнев, дека можеби ќе го спасев да знаев дека лежи на дното во една од колите крај кои толкупати бев поминал кога преврзувавме гнојни рани или кога ги носевме починатите во колите до локомотивата. Ќе немав ништо да му дадам, но барем ќе лежеше во некое помирно коше, како малиот на Јанош; ќе скршев крајче од ампулата траубенцукер и ќе му сипев слатка течност помеѓу усните. И вон од себе поради таа можност, отрчав по игла и по голема ампула како да можеше искрената посветеност, здружена со ритуалните инструменти, да го врати времето назад. Да, човек навистина се надева дека ќе успее, се надева дека ќе победат добрината и наивноста, а истовремено мора некако да ѝ се покори на потребата да го совлада нагонот за спасување, тој невин убав нагон кој многупати го преживува пубертетот и со својата жилавост продолжува во недоглед. И така, од испруженото тело ја тргав пругестата, свената, засмрдена кожа и му ги разголував коските на искубаното жеравесто момче. Стотици имав видено, безброј бев носел во претсобјето на печката, но пред неговото тело го снеса професионалното студенило, зашто еднаш порано се бев обидел да му го продолжам животот со храната на моите мртвци, па во мене постоеше милиот

насмев на момчето од мојот народ; така, не можев го најдам вистинскиот пат на иглата помеѓу коските и тенката рапава кожа што ги обвиткуваше, и иако тоа што го правев беше безнадежно, не престанував, но боцнатиот колк беше празен и слатката вода истекуваше од дупчето како да капе директно од издлабената коска. Секако, бев свесен дека не може да му помогне ни лекар кој би му ставил инјекција со плазма во жилата, но и покрај бесмисленото клечење на подот крај човечките останки свиткани во форма на прашалник врз штиците, сепак, бев неподвижен, небаре и моите очи се здобија со студен одблесок. Мојот труд вредеше барем толку што реагираше на остриот здив што паѓаше врз него од отворениот прозорец. Во неговите очи се појави немир сличен на старечка раздражност и не се смири ни откако го повлекох во затиштјето на мрачното ќоше. О сигурно не ни знаеше повеќе кој го мести покрај телата врз штиците на војничкиот таван, а кога повторно слеглов долу и почнав да ги делам големите сулфамиди, пред мене цело време се влечеше нитка од водената течност од коската на колкот на неговите останки. А и помислата дека попладне ќе се најде со другите во редицата крај сидот под мојот прозорец беше помало зло од свеста за поразот, од наивноста во поразот, од тивкото, оддалечено гадење поради немоќта во поразот и наивноста во немоќта; така што без вера, автоматски ги располовував големите коњски сулфамиди, како да се хостија што била наменета за добри животни, па затоа ќе му се спротивстави на човековото тело.

Се спуштив по појасот од трева што од терасата стрмно се спушта кон оградата од бодликава жица. Тука, на ова парче земја што стои помеѓу жицата и височинката, крај септичката јама, се наоѓаше дупката за пепел. Сега на тоа место има минијатурни гробишта, колку два широки чаршафа, оградени со едноставни камења и со два натписа во средината. *Honneur et patrie*. Чест и татковина. И *Ossa humiliata*. Понижени коски. Две реченици, речиси два афоризма во кои, како по обичај, човек ја збил вистината на бесконечната стварност. Но она што сега ме исполнува со чувство на поразеност не е светата тајна на овие тераси туку молкот во кој претпазливите и истрајни планери ги обвиткуваат тие *ossa humiliata*. Оние кои во миг на крајна опасност се заколнаа дека ќе ја дезинфицираат Европа во целост, а потоа им се посветија на други, не толку благородни интереси за чие достигнување дезинфикацијата им стана пречка. Така, Европа од првиот повоен период во кој можеше да го доживее своето прочистување излезе како инвалид

кому му ставиле вештачки стаклени очи за да не ги плаши со своите празни очни дупки добрите државјани. Си поиграа со неа и бесрамно ја осквернија. Европеецот го прифати тоа, зашто и покрај фразите со кои се расфрлаше наоколу, всушност, беше безгрижен и плашлив, навикнат на удобен живот и на систематизирање на сè, за да не може во точно измерениот редослед на грижите да најде празнина во која би ја пикнал потребата по лично, достоинствено дејствување. И иако одвреме-навреме му е срам од таа положба на харемски евнух, наголемо се вживува во морализирачкото проповедање и стигматизирање на неуспешните подвизи на младите чие наследство на чесноста и правичноста што младиот род би требало да го добие од него, веќе однапред самиот го прокоцкал. Ама и овие сознанија се веќе толку истрошени што во општата мрзлива безгрижност изгледаат како најобични фрази. Којзнае, можеби стандардизираниот човек би можел да го размрда само некој нов лаички поредок кој би ги облекол логорските партали во риги и би ги преплавил престолнините на нашите држави вознемирувајќи го самозадоволството на раскошните продавници и шеталишта со тврдите удари на дрвените клонци. А бидејќи овде има сè уште садови со пепел, поворките би требало да ги понесат во германските и во другите градови; ден и ноќ и месец по месец би требало мажите со алишта на риги и со клонци на нозете да бидат почесна стража крај црвеникавите садови сред главните плоштади на германските и на другите метрополи.

Понижени коски. И иако на брегот над логорот има споменик висок четириесет и пет метри, како и полјанка на која е одреден простор за секој Французин што како депортиран паднал за татковината, оваа скриена дланка почва ми е помила. Повеќе е наша, вака зафрлена и скриена, а и сите заедно се собрани онака како што се натрупала и налегнала нивната пепел. Таму, горе, Франција секому од своите синови му постави плоча и крст, а под величествените редови на белите крстови нема ништо, ни грст сива прав не се помешал со планинската земја. Затоа таму горе постои споменик, француски народен споменик, а овде има меѓународно, човечко светилиште.

Во овој миг би сакал да им кажам нешто на моите некогашни другари, но имам чувство дека сè што би им рекол во мислите би било неискрено. Жив сум, затоа и моите најискрени чувства се некако нечисти.

Вака замислен, полека се искачувам на терасата и еве ме сред толпата што тивко го слуша водичот. Главите се малку наведнати над стрмниот тревен појас додека тој зборува. Вели дека таму долу имало септичка јама во која истекувала канализацијата од сите тераси, а кога јамата била полна, нејзината содржина истекувала и се мешала со пепелта и со коските. Затоа, вели, кога требало да се нагубри градината што се наоѓала горе, овде праќале луѓе со нокшири.

Помислувам дека има многу работи за кои денес првпат слушам. Полека чекорам кон бараката со оџакот, зашто изгледа дека е празна. Би сакал да сум сам. И ми се чини, односно ми светнува пред очи, дека во фрагменти ја сфаќам смислата на споменикот кој, иако е само надгробен камен, сепак го продолжува присуството на починатите во светот на живите. Повеќе одошто пиететен чин, парчето плоча или каменот поставен на могилата е обид да се одбраниме од заборавот на човекот, од бедата на неговата фантазија, од непостојаноста на неговата флуидна свест. А помислата на загработ мека пепел не може да оживее ниту еден вистински лик. Но и покрај тоа сознание што ме поврзува со традицијата на моите предци, сепак сум човек од оган и пепел. На овие тераси сум дома. Затоа при враќањето во Трст не можев да го разберам катанеделното посетување на семејната гробница од страна на татко ми; чувствував отпор кон неговото домаќинско носење цвеќиња во таа пригода. И сега, кога ни него повеќе го нема, зборувам и пишувам за него, но не одам да го посетувам таму кај што почива заедно со мајка ми и со Марица. Сестра ми поради тоа понекогаш благо ме кара, но јас сè досега не можев да се пронајдам во ритуалот од кој докрај се одделив на оваа планина, во Дахау, во Дора, во Харцунген. Присуствував на толку многу погребни што ми останаа повеќе покојници одошто денови за секоја година до крајот на животот; затоа изгледа не можам да го сведам минатото на посета на останките на само еден човек, иако тоа се можеби останки од многу драг човек или дури и татко. Не, не велам дека никогаш не сум отишол; но секогаш бев свесен дека таму сум само формално, не можев да ја доживеам сопствената посета туку, напротив, чувствував дека не ја доживувам.

А истовремено е вистина дека пред малку, кога стоев пред тешкиот железен лифт што го поврзува магацинот со печката, Иво не сакаше да се разбуди во мене. Овде сум заразен со животот од којшто дојдов. Струјата, енергијата што избива од мене, го одбија Иво уште пред да се обидеме да најдеме и за двајцата соодветни зборови поради нашето

некогашно пријателство. Така, и покрај врската со овдешните тајни, јас сум некако половичен во оваа атмосфера која сега, поради тишината, е речиси како од некој сон, и исто така сум половичен кога сум далеку одовде, а во мене е присутна некогашната овдешна атмосфера. Најверојатно ни птицата феникс не се ослободува засекогаш од пепелта од која полетала.

Застанав. Во бараката сè уште има луѓе. По тревниот појас што се спушта удолу, токму зад магацинот и лифтот, се тркалаат деца како да се дома, во овоштарникот, и не се обзираат на мајка си која тукушто поминала крај печката и сега им се заканува со стисната тупаница. Едно мало девојченце радосно, со двете дланки, ги фаќа жиците што го придржуваат тенкиот крематориумски оџак и весело кружи околу нив во својата детска игра. Некаде горе нешто зачкрипи и се сепнав зашто се исплашив дека олукот ќе се урне врз бараката. Да, се исплашив да не се оштети сведоштвото на нашето погубување, се сепнав загрижен за жртвеникот на европскиот човек, а требаше да посакам детските раце да ја срамнат таа зграда на злото.

Посетителите си заминаа. Без да ја прекине тишината, долу доаѓа нова група. Поради временскиот распоред е оневозможено собирање на побројни групи, а истовремено посетителите со своето немо доаѓање и заминување се како обновени групички на делегати од живиот свет. Имено, човештвото секогаш има одреден дел припадници кои одат по божјите патишта и ги посетуваат светилиштата и гробовите, па обично таквите луѓе ги сметаме за подобри, поблагодарни, но нема никаква гаранција дека поради тие добри души историјата некогаш ќе се подобри. Сè укажува на тоа дека милостивите срца само го следат развојот на настаните, не предизвикувајќи ги и не создавајќи ги туку, по обичај, тие се само длабоко наведнати жални врби на местото кај што по гласно или безгласно истребување завладеал бесконечен молк. Овдешниот молк сега е леко вознемирен поради зборовите на остарениот водич; се потпира на бастун додека стои сред малата чета што го опкружува. Можеби е само пензионер и со работава си ги зголемува приходите, но претпочитам да верувам дека е еден од некогашните станари на овие смртоносни живеалишта. На мигови, кога влегува со луѓето во бараката, ми се чини дека се претворам во шпион што се вртка околу бараките и во името на невидливите другари го надгледува оној кој е одреден да зборува наместо нив. Но неговиот глас во внатрешноста

на затворот е трезвен и сериозен, човекот зборува на начин што не ми е одбивен, полека, без цицеронска емфатичност, со совесна внимателност, неговите зборови верно ги отсликуваат настаните. Немам што да му префрлам. Но кога во внатрешноста на бункерот раскажува за алзашките девојки кои кусо време пред да се испразни логорот му беа паднале на непријателот в раце и беа донесени во овие ќелии, во мене повторно се раѓа она сложено чувство што ме измачуваше и тогаш. Стојам потпрен до надворешната страна на долгата барака и повторно, како во онаа ноќ, сум немоќен и треперам. Ми се чини како сега да не сум човек соединет со логорот, па телесно и физиолошки сум очаен пред фактот дека едни здрави суштества, незаразени со логорот, беа осудени на непосредна средба со печката. Безгласните тераси стојат неподвижни на сонцето. Од младите девојки нема никаков знак ниту во сончевите зраци ниту на тесните скали, постојат само во клетките на мојот организам, но тоа е премалку. А човекот, небаре ќе каже нешто утешно со тоа, вели дека набрзо потоа партизаните го зазеле логорот *à l'arme blanche*, што значи во напад со ножеви, и дека лондонското радио тогаш ја јавило таа вест со реченицата *La tortue a gagnée sa course*. Поетски кажано, нема што. Желката победи на натпреварот. Илегалата тогаш мораше да користи договорени изреки и афоризми за да биде освоената територија во контакт со слободниот свет. Но прашање е каков впечаток остава една таква реченица во фантазијата на луѓето кои ги видоа печката и просторијата кај што подот од цемент е сè уште навален. Затоа можеби водичот лесно би ја оставил желката на мира, зашто желката не се движи удобно помеѓу садовите со коски и пепел. Но го разбираам, не може да ја задржи за себеси радосната вест дека овој крај, кога ние веќе бевме зад друга жица, го зазеле ослободителните сили. Го разбираам зашто и во мене се буди нешто долу во грлото при помислата на крајот на периодот што само во нашата свест има обем на вечност. Вистина е, по војната сфатив дека победата над злото и над неправдата длабоко ме потресува, а за другите човечки несреќи сум прилично рамнодушен, ако не и сосем. Така и човекот со бастун ја додаде веста за лондонското радио за да им влее на луѓето искра ведрина, а подобро ќе направеше да го оставеше злото совршено и дефинитивно, какво што и беше. Неговата желка ги расеа посетителите како неочекувана детска играчка. Секако дека старите Грци по трагедиите гледале комедија, но нема докази дека тогаш за уништување на човечките тела имале вакви организирани места; затоа нивната потреба по катарза била поинаква од потребата на

Европеецот од дваесеттиот век. Кај нас Мојрата не се фаќа во костец со поединецот туку со општеството; нашата Судбина е божица на заедницата, па или заедно ќе се спасиме од неа или заедно ќе ѝ се предадеме.

Двајца задоцнети посетители. Високо и стројно африканско момче и ситничка француска девојка. Не им се влегува со другите во бараката, па седат сами на скалите, сред тишината, која за нив не е полна со тајни сведоштва. Неговата дланка на последната скала се обиде да ѝ го задржи лакотот за да ја одврати од влегувањето во бараката. И ми се причини дека махинално сака да се оддалечи од непознатото злосторство, како божем нагонот што го наследил го предупреди во вистинскиот миг на близината на опасноста. Па во организмот на неговото црнечко племе со векови се таложеле одбранбени телца, затоа беше природно што сега го насети подмолното зрачење на смртта. Но набрзо сфатив дека сум се излажал, зашто од неговиот млад лик, од усните и од очите му бликаше немирна волја за живот. Изгледаше како да му е малку здодевно што воопшто слегол по сите тие празни скали и како одвај да чека да остане сам со девојката на некое попријатно место. И навистина, ѝ ја стави раката околу половината и ја одведе на крајот на терасата. Беше нестрплив повторно да ја бакне, иако сигурно веќе ја бакнал некаде горе на скалите, кога намерно застапаа за да бидат сами. Таму, на местото кај што насипот се спушта кон бодликавата жица, повторно ќе ја прегрне, можеби и сега ја прегрнува додека заминувам, а притоа не само што не му пречи двојната висока ограда од жица пред очите туку воопшто и не ја гледа, како што не ги гледа ни изолаторите, ни високата жолта трева, ни стражарската кула што потсетува на висока напуштена пагода сред планините. А јас во мислите не му префрлам, едноставно, момчето се движи во друга димензија, во атмосфера кај што господарат 'ртењето и растењето. И дури сега, кога го запишувам тоа, си велам дека би било многу детинесто кога тие двајца заљубени би ги пренел во нашиот некогашен свет. Така, на пример, реченицата „Кој тогаш можеше да помисли дека тука ќе шетаат вљубени двојки?“ би била безначајна. Зашто за нас важеше апокалиптичната крајност во димензијата на ништожноста, а тие се наоѓаа во пространството на љубовта, која е исто така бесконечна и исто така владее над предметите, ги исклучува или ги истакнува.

Иако не можам да решам дали да си одам, сепак, се движам зад посетителите што се качуваат по скалите. Токму зад мене е човекот со куцата нога, така што од двете страни го крепат две девојки, изгледа неговите ќерки; кога мора да го крене стапалото од една на друга скала, со сета своја тежина се потпира на нив. Во таа глетка има нешто логорско, само што тогаш на сакатите никој не им помагаше. И триењето на каменчињата под петите си наоѓа свое ехо во сеќавањето; секако дека звукот е сосем поинаков зашто тупотот на дрвените клонци е потврд и потап, но бидејќи и нозете на посетителите се многубројни, триењето на нивните обувки сепак враќа во минатото. Особено мене, додека ги набљудувам како се искачуваат на горната тераса и им посакувам ова да не се пренесе во иднината и оваа група пристојни неделни екскурзијанти да не се претвори некогаш во безоблично стадо. Кога ги снемума и не ги гледам повеќе, чекорам сам по неплодната почва чиј сопственик не бев, а сепак, беше и сè уште е моја. Велам почва бидејќи бараките повеќе ги нема, ги отстранија зашто е невозможно да се зачуваат од распаѓање дрвени зданија што зиме ги прекрива снегот, напролет врз нив истураат дождови, а лете ги пече височинското сонце. Па така, од четиринаесет бараки се зачувани само четири, две горе и две долу. Издолжените празни простории се послани со ситен чакал, на крајот од секоја тераса има ниско столпче со називот на еден од логорите каде што ги погубуваа Французите. Дахау, Маутхаузен, Букенвалд, Кохерн, Некагерат, Харцунген. Така на симболичен начин се собрани на едно место сите паднати кои имаат заедничка некропола горе, отаде жицата. А тие тесни парцели израмнети со чакал сега се бесмислено празни, засекогаш пусти. Нема никаква можност од зад називите да се појават живи лица пред посетителите. Да речеме, од зад називот Некагерат или Харцунген. А во Харцунген имаше многу Французи, така што имаа и главен збор при раководењето на ревирот, што беше многу важно за спасувањето на луѓето. Општо земено, добро се разбиравме. Особено затоа што не се интересирав за внатрешната логорска политика и повеќето време останував во мојата соба. Беше мала просторија, па повеќепати бараше и три раце. Ама обично не. Наутро со Васка ќе однесевме еден-двајца во сандакот зад бараката и ќе ги фрлевме сламариците на тревата за да се подзасушат; ама сламариците речиси секогаш беа толку мокри што навечер за новите болни само ги вртевме на другата страна. Сè до пладне беше мирно. На масата под прозорецот стоеја термометар, пакетче бел прашок и пакетче

јаглен во прав. Тоа беа лековите за таа соба. Трипати на ден ставав бел прашок во шолја и долевав вода за да настане мек гипс. Одев од кревет до кревет и лажицата со бела смеса ја пикав помеѓу исушените усни, помеѓу подотворените пожелтени заби. Некои болни со забите лакомо го шмукаа белиот малтер од лажицата за да го задржат животот кој упорно истекуваше од нив врз сламарицата; други не ни беа свесни за лажицата помеѓу усните, но сепак, иако бессилно, ја мласкаа и голтаа лепливата смеса. Кога ќе издивнеа им остануваше бел цемент врз забите и околу усните. Или на ред беше јагленот во прав. Со јагленот беше многу несоодветно, зашто или усните го дуваа од лажицата или, ако веќе го вшмукаа од лажицата, тогаш го дуваа од усната шуплина. Во тој случај, тоа беше ден на покојници со црни заби и усни, и иако сите беа ковчести и долги, сепак, прво се забележуваа црните црти околу усните. Беа мирни, неподвижни пациенти; сè додека беа напалу свесни, стануваа за да не се испразнат врз сламарицата. Тогаш зад нив на подот остануваше кафеникава трага. Стана уште полошо кога почнаа да ми праќаат болни кои, освен дизентерија, имаа и туберкулоза. Лежеа врз осумте кревети на кат, лево од влезот, и чекаа да дојде по нив камион од Дора. Но никогаш однапред на кажуваа кога ќе дојде камионот, така што Васка мораше секогаш во последен миг да трча во магацинот по нивните алишта. По нивните партали. Прозорецот беше затворен зашто надвор беше темно, а во собата гореше печка, така што тешката реа само се зголемуваше. Дури откако камионот ќе отидеше можевме да ја изгасиме светилката и да го отвориме прозорецот за да влезе чист воздух од снегот. Ама кога возилото чекаше, требаше да се побрза. Васка ги носеше малите валкани врзопи што ги одврзуваше и му пцуеше мајка и на царот и на сè живо додека се препотуваше одвиткувајќи ги смрдливите панталони, палта и клопки. А не можеше да се побрза, зашто такви болни не можеш да облечеш на кревет кога коските им се зариле во сламарицата. А не можат да стојат на нозе. Затоа ги фаќавме за нозе и под мишки и ги положувавме на подот. Речиси и не беа повеќе пациенти, но сè уште дишеа кркореејќи и требаше да се облечат. Не е лесно да се навлече истуткана ногавица на коска што стрчи; затоа Васка се лутеше, но не на телото врз подот туку спротивставувајќи ѝ се на погубата, лут на испружените останки што дозволиле да бидат уништени. Во меѓувреме, го подметнував пругавото палто, кое беше како крпа за бришење прав, под ребрата на друг несреќник и му бев благодарен на Васка кој, и покрај негодувањето, сепак беше добар со нив. Се потевме и

внимателно газевме помеѓу телата што лежеа на сите страни сред старудиите. Овде-онде ќе кренивме нечији коски во седечка положба, а тогаш раката како сува вејка се тегнеше барајќи ги кломпите, додека стаклените зеници ја следеа при нејзиното барање. Влечки, дрвени лажици, делчиња од јаже. Предмети со кои човек ја полни својата самотија. И повторно некој кој, и покрај крајот што му се ближеше, знаеше дека надвор има снег и со раката нагонски го бараше капчето. И повторно Васка се лутеше зашто телото не беше свесно дека е сеедно дали ќе издивне со или без капче. Но сепак, му го побара во општиот метеж и кога го најде, внимателно му го навлече капчето од груба ткаенина врз голиот череп. Васка најмногу се разлуту кога дојде Пјер да каже дека треба да се побрза, но само подотворајќи ја вратата и пикајќи го носот во собата, без никаква намера да влезе и да ни помогне. Така уште долго клечевме на подот. Кога најпосле го завршивме облекувањето на костурите, ги придржувавме секој од едната страна низ ходникот. Ама ако одвај ги мрдаа стапалата, Васка речиси секогаш ги префрлаше нарамо, па главата им се клатеше сè до подот и капчето им паѓаше од черепот.

Најпосле, сепак, сите ги префрливме во камионот и ги ставивме врз сандаците со мртвите што веќе беа три, додека Васка повторно му ја пцуеше мајката на возачот затоа што трубеше. Студот од минус дваесет степени се креваше од снегот, а телата што лежеа или седеа врз капаците од непреработено дрво најверојатно не го ни чувствуваа. А ние побегнавме во бараката, утешени некако дека добро си ја завршивме задачата. Таков е човекот; иако мисли на оние кои бревтаат во возилото и не ни знаат дека седат врз мртвовци, зашто веќе личат на нив во многу нешта, сепак, истовремено чувствува олеснување што му успеало да си ја заврши задачата како што треба. Тоа значи дека потрагата по заокружен ред, по затворен круг, е исто толку силна како и другите најхумани нагони. Или човек, и покрај својата природа, потсвесно ги презема правилата на околината во која и смртта мора да го почитува точниот распоред и дневен ред. А сепак, не би можел да кажам дека бев приврзан со таа соба само поради работата. Повеќепати ми советуваа да не спијам со моите болни, но тврдоглаво се будев помеѓу нив. Секако, за нешто, како и секогаш, беше виновен слепиот нагон, исконското, клеточно расположение, зашто во тој тесен простор бев во самото дувло на смртта и затоа бев и некако безбеден, зашто беше премногу близу за да ме нападне. Но во мојата тврдоглавост сигурно имаше и другарска

поврзаност. Лежев во аголот на долниот кревет. Васка беше над мене и ние двајцата бевме единствените здрави морнари на палубата на тесниот дрвен брод, каде што целата посада веќе беше осудена на смрт. И кога рано изутрина Васка прв стануваше извлекувајќи се од постелата, и јас исто така станував и се чувствував како капетан кој ѝ останал верен на својата посада, иако потоа мојата прва задача беше уште во мугрите некого од нив да му предадам на морето на бесконечната ништожност. Не знам. Можеби во мене има нешто од словенскиот фатализам; можеби ми се чинеше дека со Васка доволно се заразивме уште кога им ги облекувавме гнилите партали на оние што умираа. А наводно, човек е уште поранлив кога спие. Но сигурно дека во крематориумскиот свет претпазливост беше и самото експонирање на опасноста, зашто мигот на претпазливост беше како интервал во истрајната сила што те носеше кон погубата. Во таков свет, всушност, човек треба да биде како војник кој на боиштето лежи скриен под купот мртви; се притаил и не диши за да не го забележи непријателот, па во вистинскиот миг на сите четири ќе се одвлечка кон животот. Но тоа утро устата ми ја наполни загрижувачка влажност. Првин беше како поголемо количество плунка. Васка уште не беше станал, па веднаш помислив дека е сè уште многу рано, зашто инаку Васка ќе почнеше да се вртка над мојата глава бидејќи мораше уште предзори со другите помошници да ги истрие ходниците на двете бараки. Така, првин беше како пообилно количество пунка, само потопла. Ја подголтнав, а потоа се вслушав во гргорењето на градите на еден пациент две легла десно од мене. Ќе издивне прекуден, си помислив и повторно ја подголтнав топлата течност. Но наеднаш голтката беше преобилна, па се поткренав додека низ мене проструи студениот здив на празнината. Беше како нешто сребрено да ми пукна зад челната коска и истовремено и во темницата пред очи, а во таа светкавица светот ми се покажа реален и во истиот миг и изгубен во сета своја полнотија. Тогаш станав и помеѓу креветите брзо излегов од собата. Всушност, бегав, иако бев свесен дека од себе не можам да побегнам. Изгледа ми требаше воздух и не знаев како сум дошол во бањата, што беше тивка во бледосивата светлина на сè уште далечното утро. На средината од тушот капеа капки во долги интервали, дрвените сидови беа блиску едnodруго, блиску беше и печката. Сè беше како и секој ден, но во тој миг првпат сфатив дека сум опколен од сите страни. Помислата како молња јурна низ вечноста, со само еден поглед ја опфати и ја отфрли додека автоматски ја тресев главата, како со тоа

движење да се обидував да се спасам од вителот на ништожноста што ми се приближуваше. Отидов до прозорецот и се вратив. Повторно отидов. А бодликавата жица крај прозорецот не беше само мрежа од заплеткани јазли што постојано ги гледав без притоа да ги видам, туку видлив, опиплив знак на заробеноста што беше споена со мене. Тоа беше онаа претсмртна видовитост кога човека го опфаќа небулозата на белузлавата погуба по која брзо следува слој од густ мрак. Во тој миг сфатив дека марамчето во раката е единствениот предмет што ми остана од дома, а вака измокрено со црвена течност, во мојата дланка наеднаш стана изгубен извор на животот. Најверојатно тогаш повторно сум мрднал со главата. Не знам. А потоа сигурно ме смириле капките што упорно, но без брзање, капеа врз цементот. Од нивниот ритмичен звук во мене се разбудија ликовите на оние на кои навечер, кога ќе си дојдат од работа, жешката вода им ја мие дизентеријата од пергаментните колкови и бедра. Се видов себеси како измиени ги носам во мојата тесна соба и за миг ми се причини дека дојде времето на пресметката за мојата гробарска работа; а потоа најверојатно ме смири помислата на мојата работливост, па се вратив во креветот. А можеби се вратив пред сè затоа што повторно ја проголтав плунката што сега беше само обична плунка. Секако дека му бев благодарен на Васка кој брзо стана и се спушти крај мене на подот, зашто со тоа го започнуваше својот познат ред и како да ме убедуваше дека сè ќе биде добро. Истовремено ги бркав сите мисли и чувства, зашто бев свесен дека мора да останам безгрижен и отапен. Секако дека по една таква потресна случка не беше лесно да се остане ист како пред тоа, а сепак, мораше да изгледа како ништо да не ја разлишало неподвижната, gluva и слепа вера во samozачувувањето.

Па да, Харцунген! Име што стои пред мене на мазната страна од ниското столпче. Ама што да им каже сега на туристите? Би требало да се донесе овде една од смените кои трипати на ден одеа во тунелите, а овие неделни туристи би требало еднаш да отидат со нив. Добро, да не дојдеше тогаш Јуп да ме замоли да го заменам, и јас немаше да знам од каде се враќаат навечер сите оние ранети и изнемоштени луѓе. Имам пролив, рече Јуп и ми донесе дрвено ковчеже со кожена рачка, па го стави на подот крај масата. Беше висок Холанѓанец, а сфатив колку е, всушност, висок дури кога се наведна и го остави ковчежето на подот. Така, таа ноќ од логорот отидов наместо него. Снегот метално блескаше во мракот и ноќта ја засолнуваше мрачната рамница што прекуден беше степа завеана со снег под оловното небо. Одвреме-навреме од

прозорецот на собата ќе погледнев кон неа и иако изгледаше мошне тажно, во неа ја чувствував близината на земјата; а кога чекорев по неа, наеднаш станав свесен дека ме обзема бран на несигурност. Ме фати некаква носталгија по моето катче, иако беше претсобје на смртта. Секако, тоа траеше кратко, зашто вниманието ми го одврати марширањето на редиците. За миг ми се видоа како редици на вистински работници; но кога се слушна викањето и бели снопови ги осветлија алиштата на риги, привидот вчас го снема. Зашто мажите си ги пикаа во панталоните палтата танки како престилки, за да не им се виорат во мразниот воздух, на осумнаесет степени под нулата. Кломпите тапо удираа по снежната кора, а телата ги стискаа рацете во џебовите од панталоните и ги грчеа рамената како да ќе можат да си ги прегрнат ушите и главите што избричени чмаеја под тркалезните платнени капчиња. Но не само главата туку целото тело сакаше да се стутули и да се претвори во ситно топче, каков што е остатокот од човековата свест во сè уште топлата внатрешност на организмот. Повремено на чело на колоната отсечно ќе се раздереше некоја уста и крикот автоматски се размножуваше во пискотници на полудени гаврани. Се чинеше како стравот да е прејак здив што наеднаш ги нападнал сите тие германски гласни жици, а овчарските пци притаени во темницата со тоа викање го развлекуваа безбедносниот сид на стравот меѓу стадото што клеваше и потскокнуваше поради северниот студ. Не, мене не ми студеше толку многу зашто тогаш веќе го имав кафеавиот капут; беше долг до колена, но беше дебел и само малку излижан. На грбот имаше искроено прозорче покриено со платно на риги. Низ панталоните од јута секако студот продираше колку што сака, ама носев сиври, кои со Васка му ги собувме на еден стар Французин пред да го однесеме во сандакот. Којзнае како му успеало покрај кошула да има и сиври. Васка потоа ги пикна во тенџере за да превријат во врела вода. Така покојниците не само што ме хранеа туку и ме облекуваа, зашто им давав јаглен и потоа ги изнесував зад бараката. На тоа ноќно патување со себе ја носев дрвената аптека со црвен крст отстрана, но на телата што скокаа во мракот, небаре студот е туш од кој можеш да се измолкнеш, завоите и таблетите аспириин многу малку им беа од корист. Беше страшно кога редиците застапаа на насипот, се раштркаа по шините и затупотија со клompите. Шестотини чифта клomпи. За тоа време електричните светилки прелетуваа надолго и нашироко врз масата во риги, сè дури не дојде возот со четири вагони што толпите го нападнаа за да побегнат од студот, зашто викотниците

беа само звучен додаток на отровната ноќ. Потоа вагоните зачкрипеа, а телата во мракот дуваа и фучеа за да ги затоплат ладилниците што на прозорците имаа летви наместо стакла. Стоев во ходникот и со колената ја држев аптеката за да не ја прегази бранот што јуреше преку мене, се креваше и се зголемуваше во тесниот простор. Така, поради трескавото мешколење и ползење, брзо поминаа тие дваесет минути, конвојот запре и повторно го опколија крикови и камшици светлина. Маваа по оние што скокаа во снегот и по оние кои паѓаа во него зашто беа премногу немоќни за да скокнат, за да се постават брзо во редицата; како и по оние кои веќе беа на место и со клонците го тапкаа снегот. Сред гласниот метеж беше речиси утешно што некаде настрана се слушна празен звук на млаз што го одмрзнуваше снежниот слој и потоа следуваше мирис на топла урина. Зашто викотниците веќе ја придвижија сивата чета, па таа тупотеше низ Нидерзахсверфен крај куќите како низ далечно сеќавање на домовите завеани со снег, каде што одамна изумрениот човечки род некогаш ја сакал зимата и препорењето на огнот. Сè уште на двете страни имаше куќи кога поворката запре пред долгата редица метални колички, а грлата се дераа зашто масите премногу бавно влегуваа во железните буриња. Се качуваа и си помагаа со рацете и нозете за миг висејќи над железниот раб, сè додека најпосле не се претурија во внатрешноста на нестабилните колички на Круп кои рударите ги полнат со руда. Беа широки и се креваа два метра над земјата. Како некои наредени црни чаши зјапаа во ноќта, а телата на сите четири лазеа во нив, материја што ползи и се товари самата себе. Потоа сјајот на ноќните светилки го исцица ноќта и железните буриња се придвижија, зачкрипеа и тргнаа. Речиси како по договор почнаа да врнат снегулки и да ја прекриваат живата руда. Само од малата локомотива доаѓаа невидливи облачиња топла пареа и рацете и нозете можеби почувствуваа желба да се извишат во воздухот и да се спојат со летачката топлина. Но конвојот змијулесто јуреше додека дрвените ѓонови ја надгласуваа металната врева. Звучеше како да удираат врз железната лушпа на судбината, која веднаш ја одбива жалбата на ритмичните удари. Затоа темните маси стоеја на средината, подалеку од ледените рабови, и ги стискаа еден од друг плеќите и мевовите откако ги вовлекоа главите како желки, а лицата се наведнаа над градите пред ножиците на студот што стрижеше низ воздухот. Вечноста на патувањето наеднаш ја прекина плачливото завивање на сирената и се чинеше како човечката болка да се развлекла низ долгиот врат кој, исправен во

мракот, го рикна својот страв. Сопирачките зацвилеа, а уште пред да запре железната гасеница сред белата рамница, силуетите со пушки скокнаа и во истиот миг се претворија во глутница волци што завива и напаѓа колона санки. Кога тивката ноќ малку ги потсмири, почнаа да се поместуваат ту на една ту на друга нога, но тоа беше чудно, зашто имаа и чизми, и шубари, и капути долги речиси доземи, поставени со крзно, а врз капутите носеа и мантили од шаторско платно со дамки. А сепак, се поместуваа од една на друга нога како да им студи. Низ телата што се извишуваа од високите буриња студот поминуваше како низ мрежа. Само уште волјата со голем напор се беше преселила зад затворените очни капаци, обвиткувајќи го телото со бел штит за да го заштити од преградката на студот. Но наскоро и волјата премале, па смрзнатите заби почнаа да тропат, но и тоа го надгласија ѓоновите на тврдата човечка маса што стоеше на средината на бурето. Секако дека на небото пламтеа моторите на илјадници невидливи авиони и нивниот глас беше пријателски, но беше толку далечен, како од соништата, па телата со смрт во коските речиси не го ни забележаа. А и поради тоа што наеднаш се стиши тропотот на кломпите. Засмрде на дизентерија, па човечкиот товар опцу и се раздвижи за да го истисне од себе осуденото тело небаре е мокра крпа. Тогаш стражарите се исплашија и нивниот страв го исполни полноќниот простор; шумот во железното буре им се причини како пламенче што авионите ќе го забележат, па затоа нивната напнатост молскавично се прошири. А веќе повторно насекаде завладеа тишина, и во количката во која заразната силуэта сега стоеше крај железниот раб. Но ни тишината не траеше долго, зашто од некаде се појави мала чета момчиња со волчјаци кои, којзнае зошто, се загнаа кон длабоките буриња, налудничаво лаеја, се креваа и се залетуваа како да сакаат да го прегризаат железото. А потоа авионите молкнаа, па и кучешкиот лаеж се оддалечи, само синџирот од високи буриња неподвижно стоеше на рамнината, како мртов имот во белиот пекол. Туп, туп, тупотот на кломпите по железното дно беше ритам на агонијата кој бесмислено се ширеше во глувата бесконечност. Но, секако, дење заминувањето беше прилично поинакво, зашто светлината не ги изедначува нештата како темницата. Тогаш отидов наместо Јан, кој си личеше многу со Јуп, висок и слаб, како катарка со издолжено главче на врвот; но не беше толку зборлив како Јуп, а судејќи според неговиот лик, човек би рекол дека не се однесувал којзнае колку добро со домородците во холандска Индија, каде што бил, како што се фалеше. О

најверојатно не ни беше болен кога ме замоли, туку едноставно не му се одеше на пат во тој страшен студ. А јас, како и повеќепати, и тогаш посакав нешто што на другите не само што им беше непријатно туку им беше и одбивно. Затоа Јан сигурно си мислеше дека сум малку чуден човек, а јас сакав да одам зашто тоа беше како да имам некаква цел; бев со тела што се движеа и цели осум часа не ги гледав екстремитетите што сè повеќе се спојуваа со сламариците. А потајно изгледа посакував и да го допрам светот без жица или барем надворешниот свет да ме допре мене. Но и таа атмосфера беше заразена како нашата. Кога, на пример, се враќавме попладне низ Нидерзахсверфен, колоните со мака ги влечеа отечените нозе, а четворица носеа едно онесвестено тело така што секој држеше по една нога и рака врз свитканото рамо и во средината телото како голем пајак висеше ниско над земјата. Тогаш на заснежената и тивка улица излегоа две девојки, ама не се ни свртија кон трмавата колона; а беше невозможно да не ги видат кломпите што стрчеа пред рамената на предните двајца носачи. Не, не ја забележаа ни долгата поворка од шестотини зебрести алишта; како улицата да беше празна и на неа да немаше никого освен снежните прекривки врз калдрмата и тротоарите. Тоа значи дека е можно во луѓето да се всади толку радикален презир кон не толку вредните племиња што две девојки со својата ладнокрвност да можат да ја поништат поворката на робовите и да чекорат по улицата како околу нив да има само снег и мирна сончева атмосфера. А малата млекарница, излогот на часовничарот, берберницата и пекарницата беа тивки и пусти во првите попладневни часови, како секаде каде што живеат живи луѓе. Затоа беше бесмислено да се пружаат пипала од светот во риги. А поважно од фасадите на куќите и излозите беше што тој ден смената ја водеше Петер кој, иако на градите под бројот, како и сите германски криминалци, имаше сошиен зелен триаголник, со луѓето не се однесуваше како свиња. Наводно ограбил некоја банка или нешто проневерил, но тоа човек дури му го броеше во добро, зашто неговиот однос кон обесправените работници беше добронамерно сериозен. Не ги тераше на ништо на збирното место пред логорот, па толпите можеа да се туркаат околу мене за да ги ослободам од работата. Јас, јас! ме довикуваа на сите јазици. Види ме мене, види ме мене! повторуваше некој и се туркаше напред откопчувајќи го шлицот, па панталоните му се лизнаа врз глуждовите. Слабите бедра беа како полиени со талог од кафе, исто и пропаднатите, излупени слабини. Му дадов ливче за ревиорот, зашто таков сигурно ќе го

примат и вечер ќе го најдам во мојата соба. Потоа му напишав ливче на оној кој наместо нога имаше месесто копито и се истурка помеѓу оние со спуштени панталони кои се клатеа и фаќаа рамнотежа поради бранувањето на телата и гласовите. Некому му пикнав термометар под пазувата, а за тоа време му пишував ливче на некој друг. Па уште на еден. Но тоа беше разбранувано море што се залетуваше во мене од сите страни. Види ме мене! Погледни ме мене! Брзав да ги разделам ливчињата и истовремено го фаќав термометарот што кренатата рака го држеше во воздухот над разбрануваните глави; сè дури не се отвори вратата и не се слушна гласот на капо Петер, кој го координираше маршот на редиците. Links – zwo – drei – vier. Links – zwo – drei – vier. Зашто пред стражарницата нè пребројуваше офицерот. Беше исправен како петел и кога поминав крај него со дрвената аптека, во себеси почувствував задоволство на адвокат кој ја докажал невиноста на својот штитеник. Издадов петнаесет ливчиња и тоа беше свесен, намерен обид да ја прелажам смртта. Секако дека може да се каже оти и мојот обид беше бесплоден, зашто и покрај моите ливчиња луѓето умреа само неколку дена подоцна. Ама којзнае, можеби некој и се спасил, а веројатноста како таква вреди цел човечки живот. Сигурно таквите мисли му се чинат речиси наивни на некој некогашен борец што извикал „Ура!“ кога удрил на непријателот. И сигурно е правилно во економијата на човештвото да има такви луѓе во кои по потреба се собира сета гордост на Адамовиот род. Но за мене не е спасоносно ако некогашниот партизански командант раскажува: „Кога наредив напад врз германската колона, митралезите...“ Тогаш ми беше доволно што во раката цврсто ја стегав рачката на ковчежето кога поминав крај офицерот, иако стражите гласно ги полнеа пушките и ги префрлуваа на рамо, а потоа се поставуваа паралелно со редиците, како во погребна поворка што нестрпливо чека да тргне. Сјаеше бледо сонце, снегот беше разгазен и иако воздухот беше заситен со распаѓање, сепак, се чинеше дека природата се обидува кришум, на прсти, да се извлече од под јаремот на смртта. Крај патот имаше две куќарки и никаде немаше жива душа, само мало детенце изгледа стоеше на стол притискајќи го лиценцето до прозорецот, така што врз стаклото создаваше пет бледникави полипи. Се смешкаше невино како да посматра дефиле на забавни циркуски призраци. Не, неговата насмевка не беше злобна, беше само анахрона. Како сонцето онаму горе. Сонцето ги вознемири и толпите во колите со заковани прозорци, па за момент возот беше илузија на нормален воз

што јури низ домашен предел, со вистинско сонце врз стрмните покриви прекриени со снег. Некој запали сантиметар долга и кафеава цигара и ми довикна: Ќе повлечеме една? Поради мешавината од сите европски јазици и поради снегот, таму надвор руската степа се спојуваше со француската низина и со холандската рамница во бел немир, во ренесансна слика на спасението. Тоа особено го почувствував подоцна, кога минувавме низ Нидерзахверфен и украинските семејства крај дрвените бараки ги впрегнуваа коњите во големи санки и децата се санкаа по падината. Ќе беше тоа речиси зголемена зимска слика од Бројгел да не беше нашата трмава поворка, со нашите клOMPI и партали. А кога редиците почнаа да ги полнат бурињата на Круп држејќи се за рабовите со лактите сè дури нозете што се клатеа не беа нашле потпора, од прозорецот на куќарката крај улицата ги посматраше некоја девојка. Не си ги триеше очите како алзашките жени во Сен Мари о Мин, но нејзиниот поглед беше изненаден и речиси збунет. Стоеше потпрена до прозорецот така што градите ѝ беа навалени под прекрстените лакти и беше неподвижно воздржана, но нејзините очи изгубено сјаеа, како да не можеа да поверуваат во вистинитоста на толку големиот број уништени самци. На нејзиниот лик имаше отсјај на лекомисленост, но нејзините очи беа наши заговорнички, зашто во нивниот замаглен сјај имаше жалење поради нашата истрошена страст. Поради сето тоа дневната смена беше поинаква и бидејќи сонцето сè уште не беше зашло, студот беше поподнослив, па неколкумина стажари испоседнаа врз дрвената количка што беше поврзана со железните буриња. Не беше обична хоризонтална количка туку во средината имаше некаков магарешки грб во форма на трапез, па есесовците што седеа на тесното седло ги положија стапалата врз двете полички прекриени со снег. Ја стискаа пушката помеѓу нозете и го тапкаа снегот со стапалата, а потоа суреа пред себе како поразени ловци без фантазија. Такви беа и двајцата што останаа во бараката кога смената замина во тунелите, ме гледаа додека го преврзував ранетиот клечејќи на клупата недалеку од печката. Секако, им беше здодевно, ама сигурно дека беше подобро да чмаат крај печката во која гореа мазни брикети одошто да стојат во тунелите цели осум часа на провев додека компресорите нечовечки бучат, а мините експлодираат. Некоје време друштво им правеше главниот, но и тој потоа замина, така што ја гледаа втренчено низ прозорецот мрежата на тесните шини што ја прекриваа низината и исчезнуваа во триесетина тунели. Само кога некоја силна мина ќе ја

стресеше бараката ќе се сепнеа и ќе ги кренеа задниците, како да не беа сигурни дали не е некоја бомба од авион. Зашто сирената завиваше веќе неколкупати. И двајцата претпочитаа да не ги гледаат ранетите, но бараката беше мала и јас токму пред нив му ја преврзував гнојната рана или раката некому, бел од прав како да излегол од воденица. Прстите на неговата десна рака немаа членчиња, ама беа толку прекриени со бело брашно што не се гледаа сè додека не ги измив. Ја точел бургијата за компресорот, рече држејќи ја раката подалеку од себе, како да не е негова. Дури и се насмевна, зашто раката беше студена и не го болеше, а потсвесно ѝ беше и благодарен што му ја донесе топлината што сега го опкружуваше. Оние кои имаа дизентерија за тоа време седеа замаени од умор, глад и од загорчениот воздух. Седеа во ќошето и на прв поглед не беше јасно зошто се ослободени од работа, освен што постепено ја полнеа бараката со мирис на нужник. Обично така беше. А тогаш кога Петер избувна поради инженерот, во дрвената барака барем привремено се насели животот. Инженерот беше русокосо момче во кожено палто; влета во бараката како виор и се расчекори пред болните кои седеа на клупата. Едниот имаше гнојна инфекција, другиот стапала како глави од зелка, третиот беше сиот посран поради дизентеријата. А тој се дереше дека се лицемери и фолиранти и нареди веднаш да излезат надвор. Марш надвор! викаше. Тие секако не го гледаа него туку мене, нивниот болничар, и мирно седеа и понатаму. Тогаш му реков дека не ја преземам одговорноста и дека треба да се договори со капо Петер. Зедов хартиен завој, клекнав кај болниот што со крената ногавица седеше на клупата и почнав да му ја преврзувам гнојната рана. Инженерот ја тресна вратата и бесно замина, а мене за миг ми се причини дека сум во планинарски дом завеан во снег и дека невидливи планинари ми честитаат што сум ги спасил од бездната. Реков дека не ја преземам одговорноста, небаре таму човек беше одговорен пред некого, доколку му се случеше нешто на полууништеното тело. Но ми беше потребен зборот, кој секогаш ќе биде најскапоценото нешто на кое ќе мора до крајот на животот да сметаат тираните. И двајцата есесовци ја почувствуваа промената во атмосферата; се чинеше како во тивката топлина нивните лица да се распаѓаат, зашто неочекувано им спласна моќта што им даваше цврстина на нивните образи. А кога Петер се врати разлутен, тие зачудено го погледнаа и веднаш ќе потврдеа што било, само да им наредеше. Петер се развика: Er hat hier nicht verloren! Црната коса му го покриваше четириаголното чело и бидејќи беше несмасен, се

преместуваше од нога на нога како мечка сред бараката. Нека дојде кога јас сум тука, викна, ќе му ја покажам вратата! Тој ден беше толку необичен што речиси потсетуваше на сон, иако во бараката можеше јасно да се чуе воздишката на човекот кому му се згреа раката на која му фалеа членчиња. И мене ми се причини дека мојата болничарска работа не е толку залудна, барем сè додека сме во бараката. Но кога дојде новата стража, новиот болничар и новиот капо, моите пациенти мораа да излезат надвор со групите што се искачуваа во количките на Круп. Едниот требаше да се однесе на раце, зашто му беше скршена ногата, а можеби и нешто друго, и беше во бессознание. Го ставија врз штицата на дрвената количка, а на седиштето до него седнав и јас и го придржував со ногата за да не се лизне надолу. Главата му лежеше врз танка кора лед и бидејќи не беше при свест, не ни чувствуваше дека смртта му лази низ тенката облека во испруженото тело. Можеби ќе беше подобро да се стави во железно буре, но како да се крене толку високо тело со скршена нога? Како да се заштити да не го прегази толпата што сред бурето беше како тврд црн врзоп прачки? Секако. А не му помагаше ни лежењето на мраз и студ од минус дваесет степени. Есесовецот на дрвеното седиште до мене имаше шубара спуштена ниско врз ушите, а сепак, сето време мрдаше со главата за да се одбрани од челичниот здив. Наредната ноќ немаше ниту еден ранет. Еден падна од високата конструкција во тунелот и кога го донесоа во бараката беше сиот мек и како без коски, па телефонираа во Дора и го однесоа таму, зашто во Харцунген немаше печка. Така не требаше да се пази на никого; а сеедно седев врз дрвената количка; можеби и за да не се искачувам толку високо во железното буре, но пред сè, затоа што количката таа ноќ беше поврзана за локомотивата. Седев крај есесовецот и ги вртев рамената кон ветрот, така што некое време му го вртев на студот грбот, а некое време градите. Локомотивата беше свртена и нејзиниот цилиндричен котел не беше далеку од количката. Мала локомотива за воз на тесни шини. Ама котел си е котел, си реков и станав. Првин го ставив дрвеното ковчеже со црвен крст врз металот на мрачната машина, а потоа се качив и самиот. Претпазливо се држев за металот и полека се придвижував, зашто локомотивата се тргаше како црн коњ што одбива непознат да му скокне врз седлото. Потоа се стутулив под кабината на машиновозачот и се потпрев до парниот котел. Чадот излегуваше со тешко бревтање, паѓаше врз долгиот синџир буриња и ѝ помагаше на ноќта да го скрие човечкиот срам, а јас ја чувствував топлината на

заоблениот котел како топол мев на челично животно. Изгледаше како да е крај на човештвото и дека останува само добрината на топлиот метал. И како да сакав да им се извинам на сите што стоеја во големите железни путири, ја истегнав раката во ноќта, но веднаш повторно ја згрчив, зашто зад неа празнината ја зафати студена бесконечност. Тогаш повторно се свив во skutот на добриот метал и топлината на железното чкембе за миг ја замаја мојата збунетост пред човечката изгубеност. Да, но наредниот ден пак си продолжи секојдневието помеѓу двокатните кревети. Единствено што под прозорецот почвата почна да црнее под снежните дамки и да си го повраќа стариот лик, иако беше прилично темен поради близината на нашите бараки. Секое утро зад расклатената количка одеа неколкумина мажи кон црната нива отаде жицата. Во количката се клатеше кофа со течно ѓубриво, а нивните клонпи беа обвиткани во јута зашто земјиштето се лизгаше. Кафеникавите млазеви од кофата одвреме-навреме им ги плискаа зебрестите ногавици, но и покрај тоа, се гледаше дека таа валкана работа им се допаѓа. Кога стоев крај прозорецот и ги гледав, ми се чинеше дека во нивните движења има некаква скитничка немарност. За миг личеа на сеништа на вистински селани, а веќе во следниот миг, и покрај парталите, покажуваа цинична самодоверба, како да се подбиваат со кофата што потскокнуваше, додека самите чудно го доживуваа ѓубрењето на народната земја. А и смрдеата сигурно беше страшна, бидејќи стражата се оддалечи и ги надгледуваше оддалеку. Но и оддалеку благата нијанса на пролетниот симбол беше очигледна. О секако дека во бараките не се смени ништо суштинско и камионот како и обично ги одвезуваше коските во Дора; но се промени атмосферата, бидејќи тие денови првпат се покажаа авионите. Најпрво се исплашивме од нив, зашто земјата се тресеше од бомби отаде ридот, па нашите бараки чкрипеа како отслужени чунови. А потоа митралезите се раскрекаа над есесовската кујна од другата страна на влезот, така што дрвото на нашите живеалишта и понатаму лелекаше од брмчењето на машините, а во речиси премрените срца се појави нова напнатост. Беше како вистинско чудо откритието дека некаде далеку, на другиот крај на светот, живеат луѓе кои знаат за нашата изгубена точка, па дури и за живеалиштето на стражарите. Толку вознемиреност имаше во априлскиот воздух, иако сето тоа предизвика и неочекувани проблеми. Бомбите некаде ги беа урнале електричните водови, па навечер во бараките беше темно, а беа пресечени и водоводните цевки. А во темница погребните обреди се уште помрачни, особено во сопчето

со туберкулозни тела. Па така, оние кои се враќаа нокум од тунелите нам, на болничарите, ни носеа карбид во замена за порција разводнета чорба. Но најлошо беше немањето вода. Беше невозможно да се искапат телата извалкани од појасот до стапалата, а требаше да се сместат врз сламариците. Сето тоа се случуваше при светлина на ламба со карбид. Сега Васка беше неуморен гробар, зашто беше со нив сам откако јас бев во сопчето со заразни болести. Всушност, имаше две сопчиња, другото беше одделение за надзор. Во првото имаше само четири легла, од двете страни по две. А двајца болни. На горниот кревет крај ѕидот лежеше еден стар Белгиец; на долниот до прозорецот еден германски Циганин. Белгиецот умираше, а Циганинот седеше на креветот и цел ден се превиткуваше. Беше гладен и имаше тромаво тело и дебела глава; но не можеше да се види какви црти има на лицето, зашто му беше подуено од црвен ветар. Очните капаци му беа како жолтеникави полжави, под сплесканиот нос зјаеја набрекнати, речиси свински ноздри. На Белгиецот му го украде крајчето од лебот и затоа на ручек за казна не му дадов чорба. Сакав да вети дека нема повеќе да краде и веднаш ќе му ја дадев порцијата, но не сакаше. Само ти изеди ја мојата чорба ако си гладен, ми рече и од очите му светнаа жолти пијавици. Што можев да направам? Не можев да му замерам што како мачка по мирис се качи горе кај Белгиецот и му го зграпчи лебот од под зглавјето; старото тело веќе беше при крај. А во земјата на смртта и Циганите се големи несреќници. Е, а потоа се смирихме и дури и му ветив дека ќе му најдам цигара ако не краде повеќе. И свечено вети, но за да биде сигурен дека ќе добие цигара, сакаше да му ја подадам дланката за да ми пророкува од неа. Па и онака ќе ти дадам цигара ако не крадеш повеќе, му реков, а што се однесува до иднината, и двајцата најверојатно исто толку малку знаеме каква ќе биде. Стоев подалеку од креветот, а тој ми рече: Ќе се вратиш дома. Па на тоа потсвесно се надеваше секој од нас, иако не го признаваше бидејќи важеше правилото дека не смееш да ја дразниш смртта со привиденија за животот зашто смртта е одмаздничка самица. На Циганинот не му противречев туку го прашав што е со жена ми дома. Вчас се разлутуи и лицето му се изобличи, па можеа да се видат црните влакненца во носните шуплини. Не си оженет, разлутено викна, а таа што си ја сакал не е повеќе меѓу живите. Да, имаше многу развиена телепатска способност, а освен што ми го кажа тоа што му го пренесоа моите мисли, сепак, ми се допадна што некој друг човек знае нешто за моите вистини. Му ја дадов цигарата на која толку сигурно сметаше; му

ја дадов и затоа што знаев дека наредниот ден нема да има од кого да краде, зашто Белгиецот нема повеќе да биде тука. Така Циганиот седеше врз сламарицата крснозе, како низок и широк трупец, и тегнеше од цигарата, чадот му виткаше цилиндрични меури што му ги криеја очите, а јас влегов во соседното сопче. Таму имаше осум легла, четири по две. Соседното сопче и ова беа најмалите простории во целиот ревир, но барем немаше мирис на гнили рани како во големите соби. Одделението беше наменето за неутврдени случаи. Чудна, несфатлива треска. А и понекој угледен пациент доаѓаше до овие легла. На пример, прокураторот од Антверпен, кого неговите сограѓани сакаа на тој начин да го спасат. Беше постар, тивок и мирен и само одвреме-навреме во неговиот глас можеше да се почувствува ехото на едно строго и речиси неотповикливо барање. Таквите луѓе се навикнати на послушност и ја очекуваат дури и на смртната постела. Таму лежеше и болничарот Јуп, претенок долгач за да можат да издржат неговите бели дробови, затоа најверојатно и имаше висока температура. А за двајцата Французи не знаев зошто Роберт толку ги штити. А повеќе од Роберт за нив се заземаше брат му. Но оправдано се надевав дека токму поради покровителскиот систем ќе можам во собата да го задржам Дарко. Не средив јас за да го стават во мојата соба, но кога веќе беше внатре, си мислев дека нема да ми биде тешко да постигнам и да остане во неа. Тогаш сфатив дека Роберт не е добар човек. Навистина, Дарко. Шеснаесетгодишно словенечко момче. Тенка бреза. Наутро висока температура, навечер ништо, или дури и прениска. Којзнае што му вриеше под тесниот граден кош. А сето време беше добро расположен. Седеше на горното легло, само по кошула, и раскажуваше како да седи врз сидана печка во топла толминска одајка. Па и таму беше топло, вели, кога дојде наредбата дека треба да се испразни логорот. Секако, на исток. А уште тогаш лежел болен, секако, уште тогаш. Се слушало грмење на руски топови и морале по кошули да трчаат по снегот. По кошула и клонпи. Драги мои! Среќа што патем ги повлекле ќебињата од леглата и се завиткале во нив. Ама човек трча многу невешто завиткан со ќебе. Зашто треба да се трча по снег, во тоа е работата. Околу глуждовите ти се плетка платното, а ако ти се откриени, ти студи и во нозете и во стомакот. А моравме да трчаме, што да правиш. Клонпите ти се лизгаат, ти испаѓаат од нозете, сето време ти се собуваат, а есесовците пукаат во оние што не можат да продолжат. Така трчавме сè дури се сноќи. Ноќта нè затворија во една празна штала. Ништо не

јадевме, ништо не пиевме, а изутрината повторно моравме да трчаме. Уште во темница моравме да излеземе од шталата, а оние кои не можеа есесовецот – бум со револверот в глава. Така бегавме вториот ден. И третиот. А? Да, и третиот. Потоа стигнавме до возот... Но не знаеше колку дена патувале во отворените коли. Сигурно доволно. Врз нив врнел снег, секако. Среќа што цело време го имал ќебето, инаку сигурно ќе смрзнул. И секогаш одново раскажуваше за студот, на гладот речиси не се ни сети, и додека зборувавше срдечно се смешкаше, па се плашев дека свеста му е веќе поматена. Па немаше ни да биде чудно. А беше само втренчен, како очите да му светеа од снегот за кој зборувавше и по кој морал да трча. Може не му се смешкаше ни на снегот ни мене туку на топлината што го исполнувавше сопчето и се ширеше назад во неговото сеќавање и над тој снег. Тоа беше затоа што, освен брикети, стававме и дрва што ги носеше навечер смената од тунелите. Кришум, секако. Ги редеа околу појасот под панталоните. Се откопчуваа како шверцери и врз подот испуштаа извалкани деланки дрво, посматрајќи ме со прашален поглед дали товарот ќе вреди колку порција попладневна чорба. Така доаѓаше и Иванчо. Секако дека секому ќе му дадев порција, и без дрвата, но така ја добиваше оној кој беше најснаодлив; како и секогаш во животот. Но мене не ми носеа многу зашто во тие две сопчиња смртноста не беше голема и остануваше само малку од храната. Една вечер дрва донесе еден молчалив Италијанец. Ги нареди прашливите парчиња на подот, а кога му сипав чорба во тркалезна, црвена војничка чинија, ја опфати со рацете полулакомо и полунежно, како божем новото гладување да беше предизвикало потези што во него ги оформил хроничниот глад. Можеби почувствува дека го сфатив, зашто срдечно ме погледна и од пазувите извлече свиткан весник. Земи го, ако те интересира, ми рече. А беше само билтен на италијанските работници во Германија. Верба во конечната победа. Минијатурна социјална република на Мусолини. Стереотипна пропаганда. Хартија за во печка сосе неколкуте деланки дрво претходно скриени под појасот. Па сепак, шушкањето на весникарската хартија по толку месеци кај човек може лесно да предизвика бран топлина, речиси бран светлина. Над колумните беа имињата на италијанските градови кои ненадејно се појавија пред мене со сите свои средновековни кубиња, сосе готските лакови, романските портали, со фреските на Џото, со мозаиците од Равена. Зад печатените букви се појавуваа розети како оддалечени крајбрежни светилки во маглата. А кога го избрков искушението, од третата страница

неочекувано во мене погледна ликот на една млада актерка. Не беше иста како на филмската лента на сеќавањата, туку повозрасна и не толку безгрижна. Поради лошата хартија и печатарскиот импресионизам, линиите на нејзиниот лик беа распливнати. Истовремено, тоа беше лик осветлен од ламбата на карбид, а можеби на неа токму поради нејаснотиите се разбудија цртите на девојката што ја сакав во животот. Нејзината навидум незасегната насмевка, длабочината во нејзините очи. Нејзината љубов кон убавите книги. Нејзиниот клавир. И наеднаш, неочекувано, се појави една необјаслива желба да е сè уште жива и да ме чека да се вратам како Одисеј од пеколот. Истовремено ме обли сознанието дека замина пред мене во подземниот свет од каде што нема враќање и свеста дека зад леглата во темнината ме прислушува и ме демне безмилосната смрт. Затоа го откорнав ликот од себеси како кога откорнуваме морска школка од камен и се присилив да се вслушам во 'рчењето на дебелоглавиот Циганин зад вратата. А веќе во наредниот миг ликот на актерката блесна во женскиот илустриран неделник на сестра ми, искрсна сопчето на сестра ми во кое сончевиот прамен го позлатуваше аголот на масичето и кошничето за шиене. Го гледав ликот на сестра ми, нејзините убаво извајани црти, како на актерката. Сосила ги раскинував сликите што ми навираа, а можеби токму поради тоа насилство наредното утро ја исеков и сликата од весникот. Се гадев од самиот себеси зашто личев на возач што лепи тело на актерка во возачката кабина, личев на војник што закачува фотографија на внатрешната страна од шаторското крило, но сепак, не запрев. Дури и зајмив шишенце со лепило од писарот за да го залепам нејзиниот лик врз парче картон; притоа насмевката на нејзините усни се поправи, речиси се собра сета во аглите на усните. Знаам, го имав чувството што го има човек кога слуша звук на раштимана клавијатура, но којзнае каков наивен и тврдоглав инстинкт ме предводеше, па картонот го ставив врз столчето крај моето легло во аголот. Ни порано ни подоцна не направив нешто такво, иако имав направено многу бедни работи. Таа банална забравеност не би ме мачела толку многу да не беше поврзана со заминувањето на Дарко. Stabsarzt тоа претпладне беше осебено зборлив и изгледаше дека, како и обично, брзо ќе помине крај креветите. Висок, јак и русокос, беше како еден од оние незауздени играчи на рагби што ги има понекогаш на насловните страници на спортските ревији. Чекореше во придружба на лекарот Роберт и беше разигран и гласен како чакал што се тркала во долината. Навлаките на леглата беа убаво

измазнети, за да може под мазната карирана ткаенина од бели и сини коцки смртта да биде уште поподмолна, а воедно заговорнички регулирана според брановата должина на цврстата волја на штапскиот лекар. Така, на пример, кога стана збор за стариот Белгиец, Роберт рече *Gestorben*, а *stabsarzt* доверливо кимна со главата и како помеѓу колеги мудруваше дека е неизлечлив случај, дека освен црвен ветар има и еден куп други проблеми. *Selbverstandlich*, тогаш потврди Роберт. Беше одвратно што се однесуваше така. Барем малку требаше да биде учтив, ако сакаше да добие неколку таблети сулфамид од есесовската амбуланта, но ова беше порочно. А кога застапаа кај Дарко, циновското тело на *stabsarzt* уште повеќе се размрда. Со поткренат, вообразен глас, повторно зборувааше за високата температура наутро и нејзиното паѓање навечер. *Ja, klar*, извика. *Ja, klar*, повтори Роберт. *Klar, klar*, констатираа. Божем играч на рагби, *stabsarzt* пријде до дрвеното скеле и, свесен за својата животна моќ и разиграната атмосфера што ја создаде, одлучи да го прегледа Дарко. Каква исклучителна наклоност! Повеќе го изненади признанието што си го даде себеси одошто интересот за кутрото осудено ждребе. А Дарко несигурно се вртеше, не знаеше дали тоа што го зборуваат е во негова корист или штета. Неговиот детски лик имаше очи на возрасен. Миг потоа стоеше пред нив во куса кошула, неговиот тесен, убаво оформен задник беше необична свежина во атмосферата на тела во распаѓање. Штапскиот лекар се расчекори и ја наведна главата над плеките на Дарко. Само бегло го допре со стетоскопот овде-онде, а веќе одново одсвонуваше неговиот глас: *Klar! Es ist vollstanding klar!*

Шеснаесетгодишниот Дарко беше збунет пред толку гласната комисија и нејасно се смешкаше. Некако насетуваше дека се работи за чудна фарса сред гробишта. Зашто потоа на Дарко му се приближи Роберт кој, секако, исто така извика: *Klar!* За тоа време *stabsarzt* кружеше во место повторувајќи: *Klar, nein? Ja, selbverstabdlich klar!* Дарко за тоа време повторно се изјази во креветот, а *stabsarzt* рече дека ќе го прати во Дора. Ако така мислите, брзо прифати Роберт и само за миг се виде дека му е непријатно, зашто знаеше дека Дарко ми е сонародник. Четири постели се празни, реков тогаш. Има место, може сè уште да остане тука. А *stabsarzt* замавна со своето рачиште. *Nein, nein!* Во Дора ќе му биде подобро, таму имаат цел блок само за вакви болни. Роберт молчеше, а потоа ја смени темата. Во тој миг го пцуев неговото арлекинско надрилекарство, но бидејќи сè уште не излегуваа од собата за да го изнесат својот подбив, се поткренав кон постелата на Дарко за да му ја

израмнам навлакмата. А клоновите сè уште беа гласни како да се напреваруваат кој кого ќе надмине со духовитоста. Наеднаш stabsarzt праша: жена му? Истовремено се наведна кон Роберт и му шепна нешто на уво, па Роберт се раскиоти. Да, и покрај замрачениот агол, stabsarzt ја забележа сликата на картонот и ја оскверни со своите забелешки. Така, сè беше крајно одвратно. Најмногу тоа што се клештеа откако не знаев како да се спротивставам на одлуката Дарко да замине во непознато и што Роберт му се умилкуваше на господарот и на тој начин му ласкаше. А мојот најлош пораз не беше кикотењето зад моите плеќи, туку свеста дека тоа што се случуваше беше во тесна врска со моето разочарување поради заминувањето на Дарко. Требаше да му се спротивставам на stabsarzt, требаше да му кажам дека Дарко ми е земјак. Можеби ќе ми успееше. Но морав барем да се обидам. А вака, се потпрев на Роберт. Да зборував претходно со него, сигурно ќе беше поинаку, ама кој можеше да помисли дека ќе го отпуштат токму Дарко, кога таму беа и прокураторот, и Јуп, и двајцата Французи, а никој од нив немаше температура. Добро, Јуп имаше, ама не како Дарко. Виновен бев самиот зашто се занимавав само со болните и не се дружев со главните, не ми беше важно некаде да се докажам; немав ни некаква амбиција ни вистинска самодоверба. Бев преполн со средината на сеништа и атмосферата во која живеев и не ни помислував да се однесувам според некоја лична политика. Се гледам себеси каков бев тогаш, но сега знам дека човек многу повеќе може да стори за друг ако другите мораат да сметаат на него, на неговата согласност. Дарко сигурно ќе останеше, ако Роберт знаеше дека не може без мене да решава. А вака, си отиде. О барем добро го облеков за да не му студи врз сандакот во камионот. И ливче за Стане му дадов, зашто инаку никој нема да се грижи за него кога ќе се најде во Дора сред море пациенти. А Дарко во камионот незабележливо се смешкаше, како да знаеше што има во сандакот под него, но заради мене беше сепак срдечен и речиси храбар. И само поради него ме здоболе онаа глупост со исечокот од весникот. Како можев да сум таков глупак, да ставам портрет на жива личност среде мртовци. Мртовец меѓу живи може, ама не и обратно. Живите луѓе логорскиот испосник не смее да ги допре ни во мислите; еднаш засекогаш мора да ги остави сите што се живи на невидливиот остров од соништата, надвор од земската атмосфера, и не смее да им се доближи, ни со желба ни со сеќавање. Не се става фотографија на жива девојка среде гробови. А Роберт тогаш го прочитав, затоа потоа се побунив на

она што го направи со малиот Чех кога го напуштавме логорот. Во него не гледав лекар, туку тактичар што знае да се приспособи. Сигурно дека не знам дали за Дарко ќе беше подобро да останеше во Харцунген. Но прокураторот од Антверпен неговите луѓе го одведоа со себе и од станицата Целе го однесоа во празната касарна во Берген Белсен. Ако судам според тоа, можеби и мене ќе ми успееше да го пикнам Дарко во нашата кола, да биде барем малку на мира и во затворен простор. Но што да правам кога тогаш ме навјаса stabsarzt со својата арлекинска разиграност? Сега би бил сосем поинаков болничар. О сигурно во светот на крајната негација повторно би ми пресушила секаква помисла на иднината, но потребата по организирана дејност би ми останала. А тогаш беше како да се остварила свеста за блискиот крај, што го замагли мојот внатрешен свет на крајот на Првата светска војна кога ги доживеав фашистичките пожари. За злонамерната и неотстранлива тегобност тогаш за сите нас проговори Сречко Косовел, но не беше единствениот што ја носеше во себеси. Тоа е она чувство на катастрофа за која зборува и Јонеско. А од таа тегобност секој бараше спас на свој начин. Некои во уметноста, други со борбеноста. Јас се обидував да ја избришам од мислите, не можејќи притоа со ништо да ја надоместам. Инстинктивно ја отфрлав од умот, а тоа значи дека ја потиснував во поствеста, од каде што и доаѓаше. А во крематориумскиот свет кај што катастрофата се оствари, повторно ѝ се измолкнував, овој пат со работа. Автоматски се одреков од мислите и од сеќавањата и се раздавав на секојдневните, катачасовните, моментните движења. Се материјализирав во активна грижа и нега на другите. А бидејќи од работата беше исклучена не само секоја помисла туку дури и наметот за иднината на моето битие, така беше исклучена и секоја мисла на иднината и при грижата за другите. Бидејќи од мали нозе ми беше скратена секаква претстава за идните денови, крај вечните печки спојот со голото моментно битисување стана дефинитивен. Злото што овде ги надмина сите димензии на фантазијата, веќе одамна во мене беше иманентно, како заканувачка сенка на сениште. Затоа сега повеќепати ми се чини дека поради спојот со стравот таму, во овој свет сум нечувствителна филмска камера која не сочувствува туку само снима. Споредбата сигурно не е добра, зашто не се работеше за рамнодушност туку за одбранбен систем што не допушта чувствата да продрат до човековото јадро и да ја засегаат неговата збиена самозачувачка енергија. Затоа на филмската камера, која беше скаменета и неподвижна од страв, ѝ беше одземено сеќавањето, беше

отсечена од минатото, како некоја безмилосна киселина да ја отстранила сета емулзија од целулоидната лента врз старите калемии. Имено, не се сеќавам некогаш да сум ги отргнал сосила врските со изминатиот живот, туку од него се разделив во еден непознат миг, но од корен. Реакцијата на другите беше понормална. Некои дури и ја бришеа сегашноста од мислите, па цело време живееја во минатото. Таков беше Владо, кој си помагаше себеси со бајковидната слика за љубовта што секогаш одново ја оживуваше, ја развиваше и ја продлабочуваше.

А навистина знаеше да раскажува. Уште според ставата изгледаше зборлив, висок како Холанѓанец, но поподвижен и понемирен, со издолжен, потемнет лик. Црнокос. Вистински динарски тип. Воопшто не беше надмен, туку само возвишен, онака како што му налагаше неговата далматинска крв. Така беше и во возот, кога од Дахау нè водеа во Дора. Бевме само десетмина, десетмина тукушто потврдени болничари, па затоа патувавме со обичен воз. Со другите патници седевме во големото купе, а една русокоса девојка не се плашеше од есесовците и се шегуваше со нас. Мене ми рече дека сме како во пижами во униформите, а јас, бидејќи беше толку љубезна, само учтиво се насмевнав. Имав премногу што да кажам за алиштата со риги, а таа со својата живост како да сакаше да ни каже дека наскоро ќе им дојде крај на тие униформи, зашто во Минхен се најде со нас во скривницата сред преплашената толпа. Тогаш Владо стана од своето седиште и се дотурка до мене. Сакаше да му отстапам местото, а кога виде дека нема да го сторам тоа, се побуни, ама на крајот повторно покрај колената на другите се врати на своето седиште. Овој не знае, промрмори кревајќи ги рамената, а девојката се смееше, па и есесовците во купето беа луѓе како другите. А и подоцна, кога станавме како браќа, неговото љубовџиство стана пословично. Доаѓаше кај мене навечер, кога бев во сопчето со болните од дизентерија. Носеше палто на риги, а наместо зебрестите панталони, носеше тегет тренерки што му се припиваа до глуждовите, па нозете му изгледаа и подолги. Овие нозе ги познава секоја девојка во Сплит, рече, а неговиот речиси шилест лик остана сериозен, само ноздрите одвај видливо му затреперија, и веќе чекореше по тесните сплитски улици и крајбрежни насипи. Еден ден се качил на карпестиот брег како рибар кој внимава на доаѓањето на туните; зашто морал да биде сам кога не бил добро расположен. А додека стоел на врвот, долу, на песочниот појас, се сончале две момински тела. Единствена глетка и единствено чувство.

Стрмни карпи над блесокот на сафирното море и над чоколадните облини на девојките, божем самовили врз песочен залив сред карпи. И не можел да ја совлада својата возбуда па зел камен и го фрлил, а каменот одлетал во широк лак и плеснал во водата крај самиот брег; самовилите се преплашиле и се разбегале по дивото крајбрежје. Сите биле негови, но сепак, не знаеше ниту една адреса; а кога бил лошо расположен, седел на платнениот стол во кафеаната и ниту една не успеала да го расположи, само една која толку долго му шепотела и го бодрела што на крајот станал и заминале заедно. Да, ама потоа дошле други времиња, Италијанците ја зазеле Далмација. Тогаш затворот бил премал за сите сплитски момчиња. Девојките му пишувале во ќелијата: Те тепаа ли многу, мил мој Владо? Како им успеало да ги скријат ливчињата во рабовите на долната облека, а чуварите да не ги најдат? Потоа не смееле да го посетуваат, па во затворот ја пратиле најмалата сестричка и детето зборувало по слогови, онака како што го научиле: Те-те-па-а-ли-мно-гумил-мој-Вла-до-мој? А веднаш потоа во Сплит имало голем судски процес и на обвинителската клупа се нашла сета градска младина, сите момчиња и девојки. Судиите испрашувале, ама девојките не одговарале, туку само се кикотеле. Потоа сите ги пикнале во паробродот и кога требало да тргнат, сиот Сплит се собрал на брегот и луѓето им надонеле сè што било најдобро во градот. За да не бидат гладни по пат. А тие на палубата пееле партизански песни. Пееле сè до Венеција, сè дури не ги растовариле; а луѓето зјапале во згодните русокоси девојки за кои им било кажано дека се бандитки, кои биле најубавите далматински девојки. Повторно наполниле друг затвор со нив, но имал среќа што неговиот прозорец гледал на тесната *calle*, како што ги викаат венецијанците тесните улички. Имал голема среќа, затоа што спроти неговите дебели решетки бил прозорецот зад кој се чешлала една црнокоса девојка. Била ситничка, а додека се чешлала гледала во него, како да знае како стојат со него работите во Сплит на планот на љубовта. Обично наоколу владеела тишина и таа секојпат кога се чешлала си ги разголувала градите. Дури и ливче му пратила по чуварот, а дошла и во посета, зашто жената што љуби знае како да ги премости сите неверојатни тешкотии. Можеби ги поткупила италијанските службеници. А кога ги одвеле оттаму, таа плачела. Ама што дека, кога и во Јужна Италија луѓето и понатаму ги сметале за бандити, а потоа постојано имало тревоги за авионски напад и мештаните дотрчувале под ѕидот на нивниот затвор, зашто таму биле безбедни од бомбите.

Девојките секако доаѓале за да можат за време на тревогата да си разменат понекој збор со нив под прозорците со решетки. И така, седеше на работ на мојата ниска постела и ги тегнеше своите долги и слаби нозе на подот. Неговото раскажување беше басна што и него и мене нè вадеше од глувиот круг. Да, тој бараше спас во шармот на љубовта и самодовербата ја црпеше од нејзината светлина. Заради трајната илузија како да не беше присутен во уништувачката атмосфера, додека пак јас чувствував дека од таа атмосфера не смеам да тргнам во ниту една насока, ни напред ни назад. Таа разлика во расположението и склоностите најостро дојде до израз при напуштањето на логорот. Секако дека ни беше наредено сите способни рано да заминат, но Владо беше болничар и можеше да остане со болните. Роберт дури и го наговараше да остане. Меѓутоа, отиде. И ми се виде тоа неправедно, зашто некако бев убеден дека ќе остане поради другарската поврзаност со мене, зашто секој слободен миг го поминувавме заедно. Тогаш сфатив дека другарството допира само до одредени слоеви на човековото битие. Добро, мене тогаш ме премале оној утрински млаз крв од белите дробови. Не сакав да одам пеш и, кога и да можев, легнував. А Владо одвај чекаше да замине по својот слеп призрак. Ако им згусти, ќе ги бомбардираат бараките сосе сите изгниени тела, рече. Сигурно, ама освен кашлицата што ме тресеше и ми ја раскинуваше утробата, можеби матната свест за солидарноста беше таа што одлучи да останам со инвалидите. Не знам. Ако сега размислувам за тоа, мислам дека, спротивно од Владо, имав чувство дека на некој посебен начин сум безбеден ако сум дел од ревиорот. Како да е помалку ранлив оној кој работи за заедницата, зашто со својата работа се ослободува од анонимноста и смртта со него е некако пообсирна. Затоа веројатно ќе останев и да не бев болен, иако беше ризично да се остане во празен логор со сета онаа човечка материја што се распаѓаше. Товарењето што следуваше беше слика на крајот од која Владо се исплаши, а јас веќе имав видено празнење на логор. Дека занимавањето со болните беше некаква гаранција пред никулците на злото, беше вистина само онолку колку што е вистина дека оној кој се занимава со ранетото тело на друг човек ја познава само ранливоста на другиот, а на својата не мисли и пред неа е некако психолошки имун. Инаку, секако дека имуноста е измама, зашто мојата зараза беше најдобар доказ за тоа, а уште повеќе крајот на Младен, чиј сведок бев самиот токму поради моите разболени органи за дишење. Роберт со стетоскопот не можеше да утврди дали е

зафатена десната или левата страна. Не слушам ништо, рече и ме прати во Дора на рендгенолог. Така патував крај сандаците што ги полневме со Васка и поради кои главниот на ревиrot многупати се разлутуваше. На неговата германска прецизност ѝ пречеше кога на некој мртовец му стрчеше крајчето на пожелтените стапала од под капакот; ама ние не можевме да сториме ништо кога коските беа толку долги. Особено холандските. Кога има три лешеви во сандакот, не можеш да очекуваш капакот да лежи хоризонтално. Главниот беше веќе единаесет години во логорот и секако дека имаше право да ситничари, особено што му се лошеше од тоа што тој, комунист, мора да му ја прегледа вилицата на секој костур пред да го ставиме во сандакот. Јас и Васка ја положувавме носилката наземи зад бараката и главниот доаѓаше да ја прегледа широко зјапнатата вилица. Беше замислен и намуртен кога вадеше некој заб за златниот фонд на Хитлер; затоа негодуваше поради Васка и мене. А беше симпатичен човек, со разумен, издолжен лик. Повеќепати си играше со едно четиринаесетгодишно руско момченце што лежеше во големата соба на Јанош поради веќе зацелена рана на ногата и си помислив дека лично сигурно не би чекал единаесет години за да си заиграм со нечији розеникави екстремитети. А главниот својата раздвоеност се обидуваше да ја замагли со амбулантниот алкохол и често талкаше како сенка низ бараката; затоа, всушност, во ревиrot владееше Роберт. Да, Роберт ме прати во Дора и повеќе отидов за да ги видам Стане и Здравко, ама сепак се прашував зошто ја имам предноста да одам на рендген на градниот кош, додека врз два долги сандака лежат настрана тројца што трескањата на камионот ги преместуваа во мракот. Со што ли заслужив, додека тие лежат во сандаците, а јас врз нив, да можам да размислувам за нив како да сум од другиот брег на реката што носеше сè пред себе? Се грижев за болните и тие навистина ќе се чувствуваа уште поосамени без мојата близина. Да, ама секој би бил подготвен да го преземе моето место и исто како мене би можел да им биде наклонет на изнемоштените. Знам дека во младешките години сонував дека ќе напишам книга во која човек би го изненадувал човека со својата човечка добрина, но тоа сигурно не беше доволно за да ме искупи сред милионите мртви. А објасението, како и секогаш, беше многу едноставно. Словенецот кој во Дахау ги беше ставил на список имињата на новите болничари, а со нив и моето, се обидуваше да спаси некого кој, така му се чинело, можеби ќе му биде од корист на сопствениот народ. Не знам кој беше, но колку што можев, се трудев да работам така

за да не го разочарам, а ако не беше повеќе жив, тогаш да не ја разочарам неговата пепел. Но додека се возев, се чувствував виновен. Платното се лелееше, есесовецот зад мене постојано му префрлаше подналуто на возачот, кој поради него цело време се трудеше да ја одржи рамнотежата. Но немав волја да се обидам да разберам што кажува и се прашував зошто ли овој човек ќе се спаси. Затоа ли што беше добар крвник? Можеби и не беше, туку беше само ограничен како и толкумина други двоношци. Уста што цвака, желудник што меле, полов орган што работи како клип на машина. На некои, освен тоа, им треба и десетар за да им го насочува чекорот. Негодуваше зашто на кривините камионот се замајуваше; а да му светнело во умот кога сè уште било време за тоа, сега немаше да чува костури во возилото што јуреше кон централата на смртта. Но неговиот ум беше глув како ноќта во која тонеше неговата татковина. Ноќ во која сè беше можно, редици туберкулозни што ги облекуваш на подот, рендгенологот во воена опрема, со кожен штит пред себе и со гумени ракавици. На крајот од бараката, на дното од ходникот беше она мало сопче и таму ги прегледуваше градните кошови, додека на брегот зад бараката гореше висока клода од тела. На тој начин, она што тој го правеше беше слично на ревноста на лекарот кој во подморница осудена на смрт, на членовите на посадата им ги прегледува белодробните завршоци. Не знам што најде, но со мене заврши за пет минути, а морав да почекам неколку дена за да ме врати камионот во Харцунген. Беше токму во периодот на големите селидби од источните краишта и Дора беше преполна со камиони што возеа од железничката станица. Инаку сè се одвиваше како и во декември, кога стигнавме таму. Бараките беа раштркани на падинката и опашани со иловица, а врз иловицата водеа скали и патеки врз кои снегот се мешаше со лепливата кал. И бараките беа ту во удолнини ту на височинки, па како за миг да потсетуваа на осамени планински колиби. Но долу, на рамницата, бараките беа убаво распоредени во логорски стил. На средината минуваше широк пат, изгледа поголем одошто во Дахау, и водеше до можен излез, а отаде повторно продолжуваше широкиот пат, па во човека се раѓаше чувство на безгранична далечина. На влезот стоеше стража, како крај столбови на подвижен мост. Крај нив наутро и навечер маршираа построени редици. Кога ги гледав од бараката на ритчето, ми се чинеше како по рамната улица да се движат пешадиски единици од некој сон, на кои и сивкастите и сини риги на алиштата им го додаваат својот прекршен

ритам. Истовремено, на влезот при таа долга процесација, навечер и наутро свиреше музика. Маршови за поттик наутро, а навечер во чест на трудот. Колоните се движеа како божем река нацртана со линијар, река од сиво-синкава кал, а крај портата на гробиштата една мала чета од изгубени души дуваше во своите инструменти. Секако дека свирачите имаа право да се обидат да си го спасат животот добивајќи додаток храна за свирката, за она што некогаш било нивна професија; но таквата свирка беше прилично горчлива работа, затоа од инструментите излегуваа отсечни тонови. Имено, цел ден камионите возеа купови костури кои претходно беа прекриени со ситен снег, а потоа, кога југовината го смекна снегот, ги попрскуваа со вар. Возилата запираа на падината, го растовараа товарот во калливата лапавица за да им биде на носачите патот до врвот на ритчето покус. Воениот возач пушеше цигара и внимаваше да не згазне предлабоко во раскашавена кал, а момчињата во зебрести алишта го растовараа камионот. Носеа црни гумени ракавици до лактите и еден влегуваше во возилото, земаше од купот во аголот и ги извлекуваше надвор. Брзаше, зашто наскоро требаше да пристигне наредниот камион. Така, попрсканите коски речиси оживуваа под неговите раце, па небаре сакаа да му ја олеснат работата, вешто му се измолкнуваа лизгајќи се надолу. Таму гумените ракавици ги дотуркуваа врз купот, а веќе ги дочекуваа носачите со дрвени носилки со распната жичеста мрежа во средината. И додека возачот ги брзаше, зашто веќе мораше да тргне, носачите ја ставаа носилката наземи и го положуваа исушениот товар врз неа. И бидејќи устите беа затнати со вар, а ребрата божем прачки од сидарска кошница, момчињата не ни помислуваа дека нивниот товар пред кусо време стоел на нозе, исто како нив, и дека биле облечени во исти такви партали на риги како нивните. Веќе одамна беа навикнати и воопшто не се муртеа при извршувањето на обврската; личеа на млади сидари кои се смешкаат на шегите додека ставаат тули врз носилката. И оние на падината личеа на градежници кои сето време се опоменуваат меѓу себе додека чекорат по угорнината попреку, за да не им паднат необичните тули. Потсетуваа на дрвари што им носат цепеници на јагленарите на врвот, чекорејќи нога пред нога врз лизгавата иловица. Или на шверцери кои товарат стока преку граница, само што оваа стока немаше вредност, трескот што секој ден е сè поброен, а границата е онаа линија помеѓу животот и ништото што безвредната стока веќе одамна ја преминала. И затоа, гледај, носачите кои се враќаат од врвот се речиси жизнерадосни работници кои брзаат

кон непресушните резерви. Еден дури и се стрчува удолу по падината и ја држи носилката само за едната рачка, така што другиот крај потскокнува врз збрчканата земја, а жичената мрежа во средината на мигови затреперува. Да, и тогаш, сред необично мирната атмосфера, се појави Младен. Како да претчувствувавме дека со него нешто не е во ред, па претходната вечер го споменавме во амбулантата. Разговаравме за Дора, Здравко кажуваше дека на почетокот логорот бил само рид пред кого ги доведле мажите во алишта на риги и им дале копачи и лопати сами да ги издлабат карпите колку да имаат кај да се засолнат и да преспијат. Потоа почнале да ги шират дупките со мини, а бидејќи работата не смеела да чека, половина работници спиеа, а другите поставувале експлозив и ги засипувале со камења оние што спиеа. Но бројот на новите сили секогаш го надминуваа бројот на покосените, и на тој начин биле изградени тунелите на кои им припаѓаа В-1 и В-2, кои потоа го прелетуваа каналот Ламанш и сееја смрт во англиските градови. Покрај германските инженери и техничари, имало и многу способни техничари во зебрести алишта кои морале да помагаат, а меѓу нив и мошне снаодливи, особено Французи и Руси. Французите, барем така се шушка, наводно имале дури и радиостаница што есесовците толку трескаво ја барале што ја истресле целата слама од сламариците. Руските и француските техничари кои работеле на воздушните торпеда ги опремувале тие комплицирани и чувствителни механизми на свој начин. Руските механичари мочале во тенките цевки, па кога ги поставиле на пистата торпедата што ги донеле во Франција, тие едноставно не можеле да се активираат. Другпат ги затнале цевките со хартија. Секако дека торпедата морале да ги вратат назад. Воз со торпеда. Механичарите биле обесени. Петнаесетмина. И тоа на пругата што ја кренале во воздух, попреку тунелот, а на чинот не ги доведле само депортираните туку и сите граѓани, сите службенички и дактилографки. Тие врескале кога ги беселе петнаесеттемина Руси под тунелот на светлина од ламби, додека наоколу стоеле стражари со пушки. Една од девојките толку се окуражи што еден ден ми донесе парче леб во бараката, рече Здравко. Што да правам со нејзиниот леб, со таква добрина не можеш да се искупиш, а уште помалку нешто да промениш. Ние му префрлавме што го одбил лебот, зашто била во опасност кога дошла во бараката кај што тој ги преврзувал ранетите; би морал да го цени тој нејзин потег од душа, потег што девојката би можела скапо да го плати уште на излезот од бараката, ако некој ја фател. Здравко не

противречеше, туку само замислено молчеше. А тогаш екна сирената и останавме во темницата, како пред некоја голема загатка на човековото постоење. Здравко молчеше и се слушаше само звукот на неговите чекори врз подот. Таа ноќ одекнуваше и еден свиреж кој доаѓаше како крик на илјадници луѓе од срцевината на земјата, од тесната пукнатина низ која дуваше проевот од рововите и тунелите. А ние со мислите се вративме во Дахау, ги посетивме заспаните бараки, сите собрани се најдовме кај доктор Блаха кој сето време сецираше, а Младен, кој не сакаше да гледа, излезе на чистинката. Тогаш Стане во мракот тропна со дрвените обувки и праша дали некој знае што е со Младен во Нордхаузен, кој беше пред кусо време бомбардиран. Токму тогаш се појави Младен и нè изненади со своето доаѓање, но беше толку блед и пропаднат што моравме да го држиме. Па што ти е, човеку божји, го прашувавме, а тој не можеше да седи на столчето и Стане го држеше со рака околу рамото. Лесно ви е вам, како себеси да си мрмореше Младен, па овде е рај, а во Нордхаузен амбулантата е во фабрика, над постелите висат дебели цевки, а главниот е педер што мава околу себе сè што ќе стигне, па дури и болничарите мора да се чуваат од него. Потоа главата му клапна како да е скршена. Сите стоевме, обсирни и несигурни, а тој прошепоти дека е стомакот, дека е тифусот. Ама ајде, каков тифус, татковски рече Стане, но Младен молчеше, како што молчеше и подоцна, кога лежеше во собата каде што многубројните пациенти ги прегледуваше полскиот лекар и каде што и јас спиев. Полјакот го стави стетоскопот врз срцето на Младен и рече дека не е во ред, а Младен, како да му одговара на шепкачот во срцето, потврди дека не е во ред. Набрзо потоа извика дека се приближуваат авиони и замавта со рацете. Ајде, нели гледаш дека сидот паѓа, извика. Ако добие и воспаление на белите дробови, готово е со него, рече лекарот во ходникот, така што до постелата приоѓавме како сенки, заминувавме и пак се враќавме. Сето време лежеше на грб, поради белата кошула лицето му изгледаше уште поиздолжено и неговата малку сплескана носна коска уште повидлива. Цртите му беа стегнати и отсутни како и во Дахау. Се зборуваше дека се занимавал со музика и најверојатно тоа беше вистина, зашто го слушаше човека така како да слуша уште нешто што не му го кажуваш, а е тука некаде, веднаш до него, како верна придружба. Кон неговата постела пристапувавме молкум и можеби се надевавме дека неочекувано ќе ја прекине тишината и ќе ја разоткрие измамата што си ја измислил за да се спаси од Нордхаузен. А бевме неми и затоа што со месеци се

соочувавме со смртта, а секогаш себеси се исклучувавме од неа. Така човек, најчесто во случај на пожари и катастрофи, секогаш инстинктивно ги исклучува роднините и пријателите од судбоносниот круг; со мислите оддалеку ги пренесува на безбедно место, ги сместува на бестежинско и невидливо островче каде што, и покрај сè, се неранливи. Затоа ние болничарите бевме како тапави кога ќе умреше некој болничар; сега смртта не ја гледавме однадвор туку внатрешно ни се закануваше, а ние верувавме во чудесен пресврт со потсвесна надеж дека, ако тој се спаси, ќе се спасиме и ние. Претпоследната ноќ, и покрај бессознанието, сепак се подлизна од леглото и отиде по нужда. И си префрлував што не се разбудив за да го нагрнам и да го заштитам од студот; но секој болничар го познава она гргорење во градите и знае што навестува. Не знаевме што да направиме, па го отворивме портмонето што се појави од под неговото зглавје. Наивно сакавме да најдеме нешто што би му дало утеха и како талисман би ја засилило светилката што се гаснеше во неговите очи. Најпосле, во рацете држевме фотографија од русокоса девојка, која на задната страна со убав ракоис беше напишала *Твоја Мимица*. Мислевме дека никој од депортираните нема портмоне, дека никој кај себе нема фотографија и навистина беше чудо што русокосата девојка се најде сред изгубените постели, чудо што би било спасоносно за Младен. Истовремено, крај убавиот момински лик заборавивме на него и се претворивме во варварско племе за кое фотографијата е волшебен призрак. Ни се причини дека станавме свесни за тоа и дека врз ликот на Младен се појави далечна нијанса на негодување. Младен, шепна Миран држејќи ја фотографијата пред неговото лице, погледни ја Мимица, Младен. А тој молчеше, само под затворените очни капаци одвај видливо се разбранува нешто како море што е сè помирно, сè понеподвижно во својата далечна бесконечност. Се чинеше дека сепак името му се провлече во увото полно со оддалеченото брмчење на вечноста. И во тој миг, додека очите му беа затворени, а ликот мирен, усните му се насмевнаа и тој одвај чујно промрмори: Бледско Езеро, знаеш... таа таму... Да, набрзо потоа Стане трчаше по корамин, но инјекцијата беше излишна, а ние зјапавме и одевме на прсти, како да беше тоа првата смрт чии сведоци бевме самите.

Во мене повторно се разбуди гласот на совеста, зашто таму бев само поради обичен преглед, додека, пак, на Младен толку бесмислено му дојде крајот. Повторно бев поштеден, поштеден без причина, а нему исто така без причина му беше сторена неправда во безобсирното

устројство на постоењето. Притоа особено ме печеше мислата дека, додека лежеше, му понудив канче пијалак, а тој нерасположено ме одби и ми рече да не го мачам. Сигурно тогаш веќе паѓаше во бессознание и којзнае кого бркаше, но мене ми се причини дека ме виде во сонот како со канчето течност се обидувам да ѝ се додворам на судбината. Не беше вистина. Тоа воопшто не беше вистина. Но никој не може да скрие дека на дното од своето битие чувствува утеха кога опасноста му се заканува на друг, а не нему. Во другарскиот потег, кога на осуден на смрт му нудиш пијалак, и покрај сета добрина, постои и трошка благодарност за редоследот дека ти го послужуваш него, а не тој тебе. Но не можевме да се помириме и затоа Миран и Стане го замолија шефот да го сецираат Младен. Не затоа што нè интересираше причината за смртта туку како сè уште да не верувавме докрај во неговата смрт, па се надевавме дека сепак ќе најдеме искра живот во најтајното коше на неговото срце. Така се искачувавме по стрмната височинка по која момчињата со црни ракавици носеа коски од камионите. Ни се лизгаше под нозете и се фаќавме за израсоци од дрвја врз калливата падина. Оние со носилки не се подлизнуваа, можеби затоа што товарот што го носеа им ги отежнуваше чекорите. А кога стигнавме до врвот, првин ништо не можевме да видиме пред очи зашто се извиваше густ чад што ветрот го парталеше како црна магла. Дури потоа се покажа пирамидата што оддолу ја лижеа долги огнени јазици. Оние со носилката ги тресеа костурите во купот додека силуетата со долгата алатка за гасење свеќи го поместуваше екстремитетот што висеше барајќи му правилна положба. Само за миг постојавме пред чадот што ги лижеше черепите и излегуваше од отворените усти, а потоа влеговме во колибата. Пред пирамидата бевме чувствителни сведоци, а истовремено бевме и одбор навикнат на такви глетки, комисија што се собрала да утврди нешто спасоносно. Бевме речиси службени лица и секој беше некако смирен во себе, како Младен да е еден од нас, жив, а не предмет на нашата посета. А во првата тесна просторија сè беше исто како во планинарска колиба, освен вазите од глина, слични на високи саксии за цвеќиња, урни за пепелта на Германците. А се гледаше дека ни тие веќе ја немаат таа задоцнета предност, зашто урните беа празни и наредени едnodо друго на подот крај сидот. Во соседната соба лежеше Младен на камената маса и младиот Французин си навлекуваше розеникави ракавици на кои им фалеше десниот прст. Несмасен и јак беше тој момчак и сето време ревносно зборлив, како човек кој сака да го одврати вниманието од

нешто. А ние одвај ја забележавме неговата јуначка зборливост и го гледавме Младен, неговите очи, за да не ја гледаме пукнатината што започнуваше под неговата брада. Беше мирен и се чинеше како стрпливо да го чека исходот од операцијата. Изгледаше како да попуштил пред тврдоглавоста на своите другари болничари, но и покрај тоа, беше сам со својата мисла и како кришум да ја задржуваше сенката на уморниот потсмев во крајчињата на усните. И иако малиот триаголник, човечкото срце, под ножот на зборливото момче се отвори како кутиче, неговата тајна сепак се измолкна, па и срцето ќе се измолкнеше како живо да не го фатеше во последен миг брзата дланка. Срцева маана, рече момчето и прочепка со ножот низ срцевите залистоци. Гледав во срцето, па во неваросаниот малтер на сидот зад камената маса. Можев да мислам на купот што гореше и на чадот, но не мислев; само на оној сив и влажен малтер на сидот го гледав секое зрнце посебно. Бледиот лик на Младен пред малтерот беше како лик на девојка што родила мртов зародиш, па сите нејзини породилни болки биле залудни. И така, момчето го остави зародишот и кога се зафати со белите дробови речиси настапи миг на олеснување. А наскоро, со своите широки дланки, почна да го цеди густото црнило и рече: воспаление на белите дробови. Тогаш го погледнав Младен и ми се причини дека нашол утеха зашто веќе не го боли, ама и дека не може ништо да види зашто момчето беше свртено кон нас, а нему му го вртеше грбот. Тогаш влезе главниот лекар, еден висок Холанѓанец со потсмешливи очи, така што момчето веќе не брбореше толку, особено кога рече нешто за црниот дроб и холандските очи живнаа, па главниот лекар рече дека токму спротивното е вистина. На момчето повторно нешто му запна и пак си помислив дека е само медицинар кој се пријавил за обдуцент за да може со тоа да си го спаси животот; а дека шефот тоа го знае, но не дозволува во негово присуство да брбори туку така. Побара да му ги покаже срцето и белите дробови и не противречеше на дијагнозата. И така медицинарот ги пикна ножиците во цревото и го распара по должина, како што со напољу отворени ножици трговецот пара платно. Потоа запре и ја погледна дамката. Не, рече шефот. Повторно го параше цревото, запре, погледна и рече: Тифус. Тогаш шефот кимна со главата и самиот повтори: Тифус. Потоа запали цигара. А мене ми се виде како знак на непочитување тоа што ја запали со таква наслада, но истовремено ми се допаѓаше зашто во своите алишта на риги сепак беше толку висок и полн самодоверба. А и затоа што дојде и на тој начин му искажа чест на Младен, иако не сакав

да мислам на ликот на Младен кога ќе остане сам. Но не беше убаво што француското момче ја редеше утробата на куп и што не го соши отворот како што тоа го правеше лекарот во Дахау. Тогаш се сетив дека Младен не сакаше да гледа сецирања по краткиот болничарски курс на кој нè подучуваше доктор Арко. Не сакам да гледам, велеше. Ама немаше право, сега молкум го карав додека заминувавме од колибата, немаше право, Младене, требаше да се победиш себеси, можеби така полесно ќе се бореше со смртта. Бев детинест и бев свесен за тоа, но сепак му повторував дека не направи добро и дека требаше да знае, како што велеа нашите татковци кои се вратија од фронтот на Соча. Не смееш да се плашиш од смртта, велеа, зашто ако се плашиш, се препнуваш и тогаш смртта ти се нафрла. Умот мора да ти е бистар, сите твои движења мора да се природни. И повторно знаев дека повторувам бесмислени зборови, како да се магија што ќе ги избрка мислите и ќе ги однесе како вода. А сепак, на излезот му реков и на Стане дека Младен во Дахау не сакаше сецирања, а сега токму него го снајде тоа. Којзнае зошто сосила сакав да ги поврзам случките што немаа никаква врска едни со други. Подобро ќе беше да молчев. А додека одевме удолу по ридот, ми се чинеше дека сме претпазливи затоа што сето ритче беше живо, составено од живи органи, и дека секој миг може да згазнеме врз човечко срце, врз срцето на Младен, врз неговите очи. Зашто сето време крај нас минуваа носилки што качуваа гориво од тела на врвот; од една носилка висеше ковчеста рака и се лизгаше по падината, па изгледаше како сите нејзини исушени прсти залудно да се обидуваат да се задржат за земјата и да се спасат од огнот.

Се вратив на скалите и полека се искачив на горната тераса. Тесните тераси се слични на терасите што стрмно се извишуваат крај брегот во Трст, долу од морето, до работ на карстната висорамнина. А таму се веднат сосе брегот, скриени помеѓу багремите и густите капини, од нив ногата стапнува ту во лозјето налево ту во лозјето надесно, кај што старите лозници му пркосат на сонцето и полека го принудуваат во црните гроздови да го облагороди сокот на бакарната почва. Но тогаш овде ниту еднаш не ми се покажаа ниту овие чудесни скалила што го поврзуваат синилото на морето со синилото на небото ниту лозниците на долгите и темни тераси. Овде смртта ја вршеше својата берба, која траеше сите четири годишни времиња, зашто воопшто не зависеше од нив дали нашите животни сокови во нас се сушеа или се цедеа. А сепак,

кога погледот ми запира врз имињата вдлабени во ниските, косо отсечени столпчиња, ми кажува дека на други места погубата била уште попотресна. Букенвалд. Аушвиц. Маутхаузен. Сведоштвата од тие краишта дури и за еден логораш се неспоредливи откритија. На пример, сликата од скалите во каменоломот во Маутхаузен. Сто осумдесет и шест скалила. Девет ката. Зебрестите тела мора да се искачат до најгорното скалило шестпати на ден. Со тежок камен на рамената. Мора да е тежок, зашто најгоре тесната патека врви врз работ на бездната и таму стои главниот, кој го турка во каменестата бездна секој што носи помал камен на рамото. Таа стрмнина ја викаа *Карпата на паѓачите*. А телото може лесно да падне уште на скалите, зашто е слабо а каменот е тежок, скалите, пак, се составени од нееднакви, дури и едни врз други поставени камења. Кога ќе им текне на стражарите горе, на врвот, едноставно ги туркаат оние кои со мака одвај се искачиле за да паднат врз оние што доаѓаат и потоа надолу се тркалаат бели камења и маса силуети во риги. Секако дека тоа докрајчување не се разликувало од докрајчувањето во овдешниот каменолом, но монструозноста на оние скали е толку стравотна што дури и човек со прилично многу логорски искуства станува нејак и малечок пред неа. А веќе долго време сум свесен дека моите доживувања, ако ги споредувам со оние што другите ги имаат опишано во своите мемоари, се, всушност, многу скромни. Блаха, Леви, Русе, Брук, Рагор, Папалетера. А и слабо бев запознат со ситацијата. Бев заробен во својот темен свет, кој беше шуплив и патем се населуваше со сенките на несреќниците што ме следеа со поглед. Со поглед? Да, зашто, всушност, не им дозволував на сликите да пријдат до моето срце. Притоа не ја користев волјата, туку изгледа уште при првиот допир со логорската вистина сиот душевен устрој ми потона во неподвижна магла, која истовремено ги филтрираше случувањата и им ја одземаше ефикасноста на нивната изразна моќ. Стравот ми го умртви сиот приемлив нервен сплет, сета мрежа од најтанки нервни завршоци, а ме штитеше и од поголемо зло, кое тогаш ќе беше целосно вживување во таквата стварност. Затоа е разбирливо што воопшто не бев љубопитен и ни на крај памет не ми паѓаше да се заинтересирам за имињата на управниците или за партиската припадност на влијателните луѓе, или пак за внатрешната логорска политика. Тоа го открив дури кога ги читав сведоштвата на другите. И како преведувач, а подоцна и како болничар, останав само еден од многуте, преплашена клетка на масовниот страв. Стравот без никаква најава се впи во мене уште првото утро, кога од

сточните вагони нè внесоа во просторната бања во Дахау. А тоа не беше знак на некаква неотпорност, зашто по четири години војна и војнички живот човек се ослободува од навиките на цивилизираниот Земјанин, не можат да го изненадат повеќе ни стада голи тела, ни стрижење на косата, ни клоновските плашила во прешироки или прекуси алишта. Крај капларите човек стануваше свесен колку е апстрактна вредноста на културата и љубезноста. А ако капларската злоба ја родиле ограниченоста и комплексот на пониска вредност, тогаш викотниците во бањата извираа од страста за уништување што тогаш умствено не можев да ја разберам, но мојот организам ја впи во себе еднаш засекогаш. Затоа би било глупаво да се потенцира колку одбивно беше стрижењето на влакната под пазувите и околу половиот орган, колку живо печеше течноста со која потоа ме дезинфецираа под пазувите и во меѓуножјето. Во воздухот се чувствувааше смртта. Ја дишевме. Зашто сè уште не беше разденето кога нашите избричени, намачкани и измиени тела сè уште голи стоеја на германскиот февруарски снег. Па сега дури и детска ми се чини тогашната избекуменост, тогашната клеточна свест дека во прашање ти е животот. Кога сцената се повторува со месеци, ѝ се предаваш на сликата. Ако не подлегнеш, секако. Не ѝ се предаваш на мислата дека ќе подлегнеш, туку на свеста дека сè е направено така што речиси со сигурност ќе подлегнеш. А силата на таквото откровение во едно здраво и цивилизирано тело е многу попозна од што подоцна, кога организмот е веќе астеничен, а ткивата се веќе прилично атрофирани. Сигурно, човек кој веќе се сретнал со нацисти, знае дека не може ништо добро да очекува во нивниот логор; а сепак, одлучувачка е првата потресеност по влезот во подрачјето на крематориумскиот свет. Па тоа го бара и економијата на уништувањето. Одот и трчањето на тие голи тела по снегот, чекањето во бараката на провев, повторното трчање по снегот кога немаш повеќе ни долна облека од волна ни зимски алишта и палто. Сега не знам дали тогаш мојот поглед бил збунет или втренчен. Исто така, не знам како се чувствував кога во зелени војнички панталони што ми досегаа некаде под колената, во куси чорапи и дрвени клопки, отидов пред бараката каде што потоа стоевме на снегот цела вечност. Сигурно ми студело, зашто немав џемпер кога овде, на терасите, секој ден стоевме на снегот бесконечни часови и се чипчевме едни во други формирајќи некаков врзоп за да не ни се за да не ни се одвее преостанатата топлина. Овде поинаку студеше. А човечкиот врзоп се нишкеше како од пресушените тела автоматски да произлегла потреба по

тапо, но утешно лулкање во дремкава, космичка нежност. Можеби беше и од гладот, кој во лулкањето бараше заборав, а сплотените тела се помрднуваа полека, со благи движења на невидливото нишкање на вечноста, која човечката свест полека ја замајуваше со мајчинска наклоност. А ако веќе споредувам, тогаш лесно можам да кажам дека студот во Дахау беше некако детски, почетнички, иако можеше да биде и пресуден да не добиев џемпер. Навистина ми беше мал и изгледа без ракави, но околу градниот кош ме обвиткаа волнени котелци. Врз кошулата чувствував дека се котелци и дека се од волна. Сè беше по заслуга на кутиите *морави* кои, и покрај викотниците и миењето, и покрај окото што демнеше и голото тело, успеав да ги изнесам од бањата. Кутиите и марамчето во кое беа завиткани. Дани ми ги донесе во затворот, а управникот, или што и да беше, ми ги врачи пред заминувањето. Сигурно добро го беше наградила штом беше толку срдечен, а таа не знаеше дека ќе заминам, а уште помалку каде ќе отпатуваат нејзините цигари. По пат прилично испушивме, но три-четири кутии сè уште чував во марамчето додека трчав гол по снегот. Десет морави, или петнаесет, не знам повеќе, за еден џемпер. Тоа значи дека со својот имот ќе можев да дојдам и до чифт долги чорапи и едни подолги панталони. И ни со сето свое битие не го почувствувавме црвеникавиот бучкуруш (Пауло му отстапи поголем дел на синот Љубо) кога повторно требаше да се соблечеме на снегот и да чекаме пред магационерската барака за зебрести алишта. Беше попладне и отровен здив се ширеше под облачниот и низок небесен свод. Варењето на храната веќе неколку дена ми беше парализирано. Не бев гладен и го вртев телото, небаре ќе помогнеш ако зимскиот здив го сечеше косо, наместо да го нападне в гради. Не бев гладен сиот пат до Алзас, а и сите други денови додека бев во Маркирх, односно во Сен Мари о Мин. Затоа средбата со алзашкиот пејзаж беше некако тегобна, како да ми студеше само поради тенката ткаенина од јута. Секако дека ни се причини дека стигнавме во познат крај кога на станицата го здогледавме премачканиот француски натпис што сега беше заменет со германски. Се најдовме среде народ кој не ги беше отфрлил законите на срцето. Кога во долга колона тупотевме по пустата утринска улица, па дрвените гонови ритмички тропаа врз дебелиите камења на калдрмата, зад стаклата на малите домови жените стоеја со шамиче до очите. Тоа го доживеавме прв и последен пат за сето време на нашата изгубеност и така првиот меѓу нас кој неколку дена подоцна не се разбуди повеќе на постелата, си

замина со отсјајот на таа блага поврзаност со човечката заедница во сопственото ткиво на меморијата. Си отиде за три недели. А први што заминаа беа, всушност, најјаките организми. Тие поради природата најтешко го претрпеа првичниот шок. Разводнетата храна и дванаесетчасовната работа во тунелот. А внатре провев. Надвор снег. Но тоа не беше главното. Уништувачки беше ритамот. Наглите заминувања. Наглото враќање. Брзото голтање на војничкиот леб што го прекинуваше ненадејното викање што ги тераше стадата да се постројат за контрола. Длабокото и истовремено немирно спиење што го пресекуваа извиците за утринско будење. И истовремено непостоењето повеќе на утро и вечер, зашто трескавоста ги измеша почетокот и крајот, темнината и светлината. Телото ја изгуби својата централна точка, веќе немаше чувство на вертикална оска кога беше исправено или на хоризонтална положба кога беше испружено врз сламарицата. Всушност, и во текот на лежењето висеше лизгајќи се со нозете удолу и беше свесно дека виси и дека се лизга, а истовремено свесно и дека спие. А срцето беше на штрек и чекајќи кога ќе го кренат викотниците, за миг ќе се подзаборавеше за да си отпочине кришум, но не умееше повеќе да си го обнови пулсот. Пулсот ќе му се измолкнеше, ќе испареше. Трескаво беше и одењето по нужда, како и миењето. Ги беа кренале штиците што го покриваа подот на напуштената фабрика и откриле под нив поток. Па моравме да ползиме долу кај течната вода и во неа на едниот крај да се миеме, а на другиот да вршиме мала и голема нужда. И тоа набрзина, зашто требаше и да се измие војничката чинија и пак да се трча по снегот во редица. Да, воопшто не бев гладен и не беше никаква заслуга тоа што им го отстапував лебот на заробениците од Карст. Тогаш сè уште беа толку присебни што не го голтаа лебот со очи, па затоа во нивните очи се гледаше дека им е жал што ќе пострадам. Ми пишаа крст. А си го пишав и самиот, зашто заминував во непознато кога се спуштив наземи и одлучив да не одам повеќе во тунелот. Тогаш командантот ја клоцна испопаганата зебреста маса, но со тоа не ја размрда од бесконечната апатија. Па така, камионот ме доведе овде. Довезе тело во сандак и мене врз сандакот. Потоа Лејф на вечерниот преглед ми даде две таблетики аспирин и ми се развика зашто температурата ми беше само триесет и осум. Нормално, имаше право. Ама бев болен бидејќи не бев гладен. Оздравев благодареејќи на мирот во блокот на безделниците. Капо нè маваше со камшик, ама само кога требаше да се оди на прозивка на терасите. Инаку си бевме мирни. Со часови мирни на студот, со часови

мирни во блокот. И секогаш гладни. Сè погладни и сè помирни. Единствениот немир можеше да го внесе само проливот, зашто бараше дваесетина излегувања на ден. Некои едноставно не се помрднуваа од отворот за нужда. Зашто, на крајот на краиштата, и проливот носеше мир. Гладот исчезна и телото стануваше сè попокорно. Тогаш лебот што другите го очекуваа со сите хромозоми на своето тело, беше само парче иловица, грутка замесена кисела почва. Тогаш посакуваш глад, зло што знаеш дека потоа нема да можеш да го скротиш. Ама не знам, кога легнував врз земјата што сега ја прекриваат каменчиња, можеби не сакав ни леб ни ништо друго. Зашто на земја човек најдобро се одмора. И во крематориумскиот свет. Ама кога легнав по трет пат на земјата, изгледаше дека таа почивка ќе трае вечно. Но повторно се извлеков како жилав пес. Потоа помагаше weberei со своето глупаво, но мирно сечење. И панарициумот на малиот прст. Тогаш си ја видов крвта. Беше розеникава, како вода во која си капнал неколку капки ракија од малини. Веќе беше дефибрирана. Потоа дојдоа на ред карантинот и Жан. Така почнав на Лејф да му пишувам анамнези и дијагнози. Преведувач и секретар на главниот лекар на заробениците. Тоа не беше некој официјален логорски чин и воопшто не знам со каква титула сум бил запишан во ревиrot, како писар, како помошник или како болничар. Мојата положба беше исклучок, како што ми се има случено повеќепати во животот. Порано или подоцна се случило да останам надвор од нормалната скала. А тогаш тоа беше спас од хаосот во устроениот мир. Распаѓањето постоеше и на двете страни, и во хаосот и во устроениот мир, но сепак, човек се ослободува од анонимноста ако има можност да се соземе. Зашто свеста за обезличувањето е полоша од гладот, а и гладот е најлош тогаш кога од корен ќе се зафати со својата најсудбинска улога, раскројувањето на личноста. А со Лејф им помагав на болните и со тоа чувство дека сум од корист, ја решавав смислата на моите движења и делумно ја оправдував одвоеноста од масата што се гмечеше во блоковите. Да, тоа беше исклучителна положба што доживеа кулминација при празнењето на логорот. Тогаш Лејф замина со своите пријатели, а од мене се збогува велејќи дека нашите патишта се разминуваат. Така, со ревиrot се вратив во Дахау, и додека лекарите и болничарите ги задржаа своите места, кога дојдовме во Дахау јас бев повторно обичен број. Но признавам, за тоа осамување најверојатно во голема мера беше виновна мојата алергија на склопување пријателски врски. Мојот однос со другите може да биде многу срдечен, но никогаш

не се развива до целосна доверба. Нешто од таа моја повлеченост сигурно потекнува од карстните карактеристики во мене, а поголем дел наследив од страната на мајка ми, додека пак краен печат му ставија хаотичните години по Првата светска војна. А кога од училиштата во Трст ги протераа словенечките учители, настана најстрашната траума. Најверојатно таа моја дистанцираност, која беше срдечна но сепак видлива, направи со Лејф да си бидеме и блиски и далечни. Како активен, отворен човек, тој сигурно инстинктивно чувствува дека крај себе има неуловлив, неопределен карактер со кого не би можел да склучува интимни договори, зашто еден таков карактер не само што не ги склучува туку дури и автоматски ги одбегнува. Тоа го мислам сега, а тогаш на Лејф првин му забележав што ме напушти, а потоа трезвено проценив дека еден таков белокош норвешки лекар во години сигурно има свои врски, па дури можеби и посебни задачи. Истовремено, ме обземаше работата. И покрај сè, мојот однос со Французите беше секогаш отпуштен. Со нив оттаму заминав за Дахау. А таму требаше да се свиткаат ракавите. Пред бањата. Внатре. Потоа повторно пред бањата. Мојот драг вујко Томаж, кој беше среќен поради заминувањето во Дахау зашто беше поблиску до дома, беше само еден од небројните кои веќе беа истрошена материја како и парталите, гнојните завои и дрвените лажици што со лопати ги исфрлаа низ прозорците на чистинката. Понекогаш, кога ги читам описите на другите или размислувам за нив, ми се чини дека во тој свет на вечните печки бев сведок, пред сè, на неговата мртвечка страна; слично на службениците во градските болници што работат во подрумските простории, или како гробарите. И мислам дека сликата што ја имаат тие луѓе за животот е сигурно искривена, иако нивните искуства се реални. Нешто што сигурно е вистина како што е вистина и тоа што и тука работните денови се одвиваа по магацини, кујни, фабрики и канцеларии. А сепак, сета таа активност полека но неизбежно се претвораше во пепел. Затоа доживувањата на човекот би биле нецелосни кога во човечките градови би ги запознал само мртвечниците и гробиштата, зашто ритамот на градовите е жив, а возрасните ги подготвуваат децата за иднината. А крематориумските градови беа изградени за уништување на човечките синови; затоа беше сеедно во кое одделение работиш. Берберот ја бричеше смртта, магационерот ја облекуваше, болничарот ја соблекуваше, а матичарот покрај бројките ги запишуваше датумите откако по секоја бројка силно ќе зачадеше во високиот оџак. Кога на

apelplatz во Дахау од сламариците ги однесовме останките што сè уште дишеа, морав да се разделам од персоналот во ревиrot и да се соединам со масата во затворениот карантински блок. При тој премин најопасен беше нападот на збунетост, која никогаш не се раѓаше при непосредениот допир со уништените коски, зашто облиците на погубата беа конечни. Безглавиот уплав што демнеше од заседа доаѓаше од чувството на изгубеност среде безобличната маса што се прелева, ранлива од секоја страна. Тој магловит бран најчесто ми се доближуваше ноќе, кога требаше да легнеме на постелите и кога наместо ќебиња ни поделија хартиени вреќи за спиење. Поради нив имаше уште помалку простор, зашто хартијата стрчи, не се собира како ќебе, па шушкањето траеше многу долго пред да се смират содржините на издолжените свитоци. Бевме спакувана стока на полиците што беа преполни, но кои можеа повторно да бидат празни во најкус можен рок. Додека ги истегнував нозете и рацете во гласната футрола, почувствував дека ми се приближува панична темница и веќе се помрднав за да ја истерам, небаре ќе морам набрзина да се измолкнам од шушкавиот оклоп и да седнам. Но се совладав и ги избркав грдите слики; си реков дека телото во вреќата е, всушност, одвоено и затоа и посамостојно; си реков дека вреќите се сè уште неупотребени и затоа и чисти. Многу почисти од ќебињата. А сепак, на крајот најмногу ме смири шумот што доаѓаше од постелата во аголот. Знаев дека тоа е жолтата хартиена вреќа што се трие од соседната вреќа, но звучеше како да се тријат пченкарни ластари, пченкарни лисје. И не се ни обидував да ги здогледам во некое познато поле, можеби не ги ни чувствував пченкарните листови под себе на постелата на чичко Франце во Мрзлик, туку само повторував во себе: пченкарни лисје, пченкарни лисје, пченкарни лисје. Како во мнемоничка вежба или автосугестивна терапија. Човек едноставно си помага како што знае и умее. И уште една вистина притоа е важна: не е секогаш добро човек да е сосема буден. Во некои случаи е многу подобро да е во полуплетаргична состојба. Летаргија, тоа е вистинскиот израз. Сигурно во логорот имаше и луѓе, особено лекари, кои имаа некаков план, и други кои вршеа саботажи или дури и имаа врска со надворешниот свет, како што др. Блаха раскажува во својата книга *Медицина на крив пат*. Но тие луѓе веќе долго време беа во тој свет и бидејќи, и покрај сè, успеаја да останаа живи, кришум повторно почна во нив да пркнува никулецот на животот. Но нешто летаргично сигурно постоело во нивниот психолошки состав. Во нивната рутина. Во работната рутина. Во синцирестиот

редослед на движењата. Една целокупна, апсолутна будност, како атомско зрачење би го начнала животното јадро. Па и оној карантински блок се размрда. Најпрво поради авионските напади од кои се притаија дури и прегладнетите клетки, додека очите ги следеа соборените авиони; потоа и поради заминувањата во Минхен, кај што требаше да се откопуваат урнатините. Не, јас не отидов. Можеби една пријателска рака која тогаш ме постави меѓу болничарите, уште тогаш знаела за мене. Или беше само случајност што не отидов. Заминуваа уште пред да се раздени, и се враќаа премалени, а токму кога цврсто ќе заспиеја веќе мораа повторно да тргнат. Само понекогаш ќе им успееше да го ублажат барем гладот. На пример, тогаш кога една бомба го разнесе конвојот за снабдување на војската, па имаа на располагање котли со војничка храна. Ги соблекоа кошулите на риги, ги заврзаа ракавите кај манжетните и ги наполнија со густа чорба. Ама што дека, кога ископувањето на неексплодираните бомби беше пеколна работа. А тогаш веќе бев во ревиорот. Во блокот број петнаесет, кој беше scheiserei блок. Блок за пролив. Она што потоа беше мојата соба во Харцунген во мало, сега беше тој блок во големо. Двесте пациенти во една соба. И бидејќи имаше четири соби, блокот беше густо населена полска болница на дизентерични тела. Полска болница со заразен воздух што залудно го издишуваш преку ноздрите, зашто сето време како да продира во тебе низ порите. Така, полека, сите твои ткива го впиваат и потоа се движиш во атмосфера со која си речиси споен. Само ако си доволно долго надвор од блокот, на враќање стануваш свесен дека те опкружуваат испарувања згуснати во септичката јама. А надвор се одеше ретко, зашто имавме многу работа околу луѓето што лежеа во сопствениот измет. Можеби е тоа заслуга на мојата плебејска природа, не знам, но немав никакви тешкотии, а ни сега ги немам, во работата со гној, измет и крв. Затоа, кога ги миев испоганетите тела, само посакував набрзо повторно да лежат чисти, како да си мислев дека измиеното и убаво израмнето тело и однатре ќе закрепне. Наивна манија. Можеби е слично на обредното миење, за кое престапникот чувствува нагонска потреба. Па така најверојатно и кај Германците потребата по строг надворешен ред беше дел од компензацискиот стремеж кон исправање на внатрешната искривеност. Болните чувствуваа дека мојата нега не беше само надворешна обврска. Зашто пациентот, иако на тоа често забораваме, има многу изострени сетила. Со доктор Андре убаво се согласувавме и грижата за изнемоштените беше речиси плодна, успешна работа. Андре

беше еден од ретките лекари кои знаеја да ги спојат професионалното знаење и другарската блискост, сериозната стручна извежбаност и момчешката срдечност. Тогаш малку се потсмири, зашто се намали опасноста да го пратат во Бреслау, кај што се распрашуваа за него и последните денови кога заминувавме оттука, од овие тераси. Го спаси само тоа што тогаш немаше доволно превозни средства. А Бреслау беше полн со тајни. Смртните пресуди наводно ги извршувале со секира, а стражарот бил облечен како за на парада, со бели ракавици. Но фронтите се приближуваа и Андре се понадева дека заборавиле на него. Сиот им се посвети на пациентите; му бев верен болничар. Другарското сожителствување ни го загорчуваше само главниот. Полскиот *volksdeutscher* Јозеф Бекер. Никаквец кој имаше исфрлено надвор дури и осумдесет пациенти наеднаш. Андре и понатаму се мачеше со него, но како лекар, можеше и да му се спротивстави. Мене секако полесно ќе ми се истуреше, ама налета на мојот карстен инает. Како оној ден кога го најде пациентот со мртви екстремитети сиот извалкан од измет. Имав друга обврска, па си реков дека прво тоа ќе го завршам. Ама Бекер збесна докрај. Висок, слаб, со долгнавест намуртен лик, беше како извлечено сечило. Изгледа извика дека не сакам да допирам посрани тела и ми нареди веднаш да се фатам за работа. И се фатив. Ама убаво, полека. И грижливо, како да се работи за испоганетото тело на дедо ми. Притоа молчев, тоа го имам по мајка ми, тој молк што истрајува и не престанува. Тој сакаше да слушне приговор, што било, само за да може да се отпушти. Молчев и си мислев колку е беден човечкиот род кога е можно дури и тоа – да ти предава за самарјанство некој кој тукутака ги отпушта од ревиrot телата што не можат ни да стојат исправени и си го пикаат прстот во задникот додека се тетерават до нужникот, само за да не го извалкаат подот. Разбирливо е дека кај тој капо не можев долго да останам како болничар. Да си барем малку поприспособлив, ми префрлаа другарите. Небаре така ќе се извлечев и ќе ме поставеа за главен болничар во собата. Но не можам да замислам во нешто да се присилувам. Најмалку заради такви како Бекер. И така, се најдов на списокот на болничарите што ги пратија во Дора. Доктор Арко ни приреди курс за да знаеме повеќе од повеќето болничари, а и повеќе од кој било самонаречен лекар или хирург. Сигурно повеќе од, на пример, оној кој израстокот врз листот на ногата го пресече попреку, преку мускулот. Доктор Арко нè однесе и во салата за сецирање, кај доктор Блаха, за да можеме барем приближно, како студенти по медицина, да се

запознаеме со внатрешното устројство на човечкото тело. Така официјално влегов и во внатрешноста на бараката, пред која наутро ги положувавме покојните од нашата соба. А тоа беше возење пред разденување, кога полека и двај осамнуваше. Двоколката беше направена од калисан олук и имаше капак исто така од калаисан олук. И така, уште рано взори ги возев во долгата калаисана кутија своите соништа за убавината кон вечниот покој. Безобличните стравови на мојата младост сега добија видлива и опиплива форма. Понекогаш едното или другото тркало ќе зацвилеше, а капакот од олук ќе зачкрипеше, но јас ја слушав само тишината во која молчеа телата под капакот, тишина што беше во мене додека ја туркав металната количка удолу, покрај многубројните блокови.

Равенсбрук. Ораниенбург. Не ги знам. Белсен. Белсен го знам. Но ние бевме само во војничките згради, не го ни знаевме местото кај што полека се распаѓаа човечките останки. Изгледа сме биле сосема близу. Ама имавме премногу работа со самите себе. За Ана Франк дозна дури повоениот свет, а тогаш веќе постоеја девет илјади Ани. И нашата Зора беше меѓу нив. Зора Перело, со лик како Мадона на Рафаел во која бевме сите заљубени. Но ние, Словенците, сме премногу немарни за да ги собереме писмата на Зора, нејзините белешки од времето кога, пред да стане заробеничка на германската полиција, веќе долго беше заробеничка на италијанската, зашто не ја прифати ропската положба на словенечкиот народ во италијанското кралство. Не умееме на светот да му ја покажеме

Зора. Нашата кутра народна душа сè уште не може да се ослободи од болката во која се зачаурила. Нормално, се запали за официјалните војувачи, за јунаците што паднаа на боиштата, зашто по толку векови несамостоен живот, беа како чудесен пламен што избувна од под пепелта. Но еден таков силен изблик, и покрај својата јуначка величина, може да биде само еднократен, само временски ограничено стекнување почест, ако не оди паралелно со подлабоко потопување во тајните дамари на народниот дух. Можеби сме премногу тесногради, егоистично мали и не ни помислуваме да се соживееме со судбината на една млада девојка, убава гимназијалка. Како и сите мали луѓе, своите комплекси ги лекуваме со стремеж по нешто грандиозно, по нешто огромно. Кога се вратив во Трст и дознав дека Зора била во Белсен тогаш кога бев и јас таму, повторно ме обзеде безутешноста што ме зафати овде, кога ги

водеа девојките од бункерот во блокот зад оџакот. Живо чувствував дека, ако го добиев нејзиното пресушено битие за негување, ќе го задржев во телото на Зора пулсот на животот, дури и да беше одвај чуен. Чувствував дека на некој таен начин ќе ѝ влијаев и можеби со сопственото присуство ќе го запрев гаснењето на светлината во нејзините зеници. Секако дека тоа беа наивни искри на расположението што во младите години го предизвика еден таен обид да ѝ се спротивставам на непобитната свест за апсолутната немоќ пред угнетувањето. Видов колку бев детинест со шприцот крај ковчестиот колк на Иванчек. А можеби и покрај искуствата, мојата неутешност беше толку жива зашто се работеше за пропуштена шанса да се спаси едно женско суштество. Чувството дека нешто сум пропуштил се пренесуваше во минатото и од него го носеше во сегашноста проклетството на една целосна осиромашеност. Но тоа таму, дури и да знаев за Зора, немаше да ми биде од корист. Не ќе можев да ја најдам Зора во морето изнемоштени женски тела. А додека ги чекавме ослободителите, нашите уши беа напнати само при татнењето што се доближуваше како километри долг валјак против кој земјата се бунтува со тапо баботење; потоа таа тапа врева се повлече и далечината ја зафати некаква неразбирлива и безгранична тишина. Затоа крикот на зебрестата маса беше уште подив кога отчука мигот на спасот. Веќе одамна престанавме да веруваме во него и потсвесниот крик што се крена од толпите беше гласот на гладот и воедно на среќата, на збиениот ужас и на неразумната осана, крик на животно што сè уште не обликувало зборови, пискот на човек кој сè уште се бори за превласт над животинските нагони. Да, и тогаш, среде возбудата на атмосферата и новите слики, повторно ми се разбудија градите. Беше вечер и се враќав по песочниот пат во „болницата“ кога се истури од мене крв, па зад себе оставав црвени дамки како животно што е рането, но не се предава. Чекавме да нè одвезат и ќе бев многу несреќен дишењето да ми престане токму кога требаше да го почувствувам слободниот воздух. Не знам како ми беше, не се сеќавам повеќе. Можеби почнав да трчам или побрзав со одот. А можеби и не, туку мирно си одев по патот и во дланката го држев марамчето како во харцунгенската бања. Бев премногу изнемоштен, така што потоа, кога се возевме кон холандската граница, наполу седев и наполу лежев крај страничниот сид на англискиот камион. Белсен! Преголемо име за толку тесна тераса. Или, пак, не. Зашто судбината на собата во една барака беше еднаква со судбината на дваесет-триесет бараки. Во бараката што

тогаш стоеше овде, на оваа тераса, беа, на пример, реконвалесцентите, маса што лежеше, се туркаше, распрашуваше, објаснуваше, толкуваше, но пред сè, секогаш очекуваше оброк, храна. Така се обидуваше да го исполни бесконечното време од зори до пладневната црпалка, па од неа до вечерниот леб. А би било поправилно да се каже дека чекањето почнуваше по парчето леб, големо колку средно голема дланка, и траеше до црпалката во дванаесет наредниот ден. А ноќе сепак делумно слабееја барањата на немирниот епител на желудникот, мракот со одземањето на светлината прекриваше некои дразби што потоа сонот ги умртвуваше. Ги умртвуваше свеста, секако, зашто организмот како во кома, како во полукаталептичка состојба, и понатаму се бореше за материјата што ја немаше. А мракот, поради големиот број луѓе во тесниот простор и поради незаситеноста што ја оставаше веќе проголтаното парче леб со слој маргарин, ги ослободуваше говорните способности и низата движења. Клетките започнуваа да ја вкусуваат сласта од веќе забравеното задоволство, но вчасот веќе им беше одземена, па беа немирни и набрекнати демнејќи како разотворени клунови на безбројното птичје потомство. А масата тоа внатрешно клеточно слепо талкање го изложи нанадвор, така што слободното време пред објавата на ноќната починка беше интервал во кој паничната вознемиреност и тапоглавото барање се дружеа и меѓусебно се засилуваа. Во една таква хибридна атмосфера, лесно можеа да се појават расправи за листи на јадења, трескави размени на четвртинка, половинка или цело парче леб за цигари, зборовни пресметки или пресметки без зборови. Таков беше и случајот чиј сведок бев кога поминував низ собата пред да се качат во постелите. Видов само група што се туркаше крај дрвената преграда помеѓу два кревета на кат. Нејзиниот молк беше проследен со тупот на боси нозе врз штиците на подот и со придушено дишење. Беше клопче заеднички напор што се туркаше и се згуснуваше во самото себе, а дрвената преграда беше само параван кој внимаваше соединетите сили да не се распрснат. Бидејќи во телата немаше доволно моќ, а слабите екстремитети го заострија притисокот, се деформираа во шилеста смеса, во аглест честак, па триењето центрипетално беше збиено некаде во средината, а истовремено и бројно расчленето и размножено околу себе. Сигурно беше некој германски надзорник кој на работа ги тепал луѓето до изнемоштеност, па сега сам снеможел и се испружил наземи. Нагла пресуда во која човек не се изживува врз човек. Форма на угнетување

што е колективно, автоматско, како и вкочанетоста на човечкиот врзоп тука, на терасата, наутро во мракот, кога студот го понижува телото како решетото. Но не е добро да си сведок на таква глетка. Не се работи за тоа дали човек заслужил да го згмечат како стеница; јас сепак би го оставил сам да издивне. Но вистина е дека беше многу важна сламарицата на која лежеше таков премален злосторник и така му оневозможуваше на некој премален заробеник да закрепне или барем на мира да згасне. Затоа се имаше случено и некој, кога кутрите не можеа да престојуваат во ревирот поради зафатените сламарици, да се послужи со валкана игра за да отстрани некој стар никаквец од светот. Тие знаеја дека, ако дојдат во ревирот, ќе ја изгубат главата, па затоа го одложуваа тоа докрај. Постапка што ја воведоа есесовците и нивните помошници. Инјекција со етер или бензин директно во срцето. Или, ако немаше ништо друго подрака, тогаш шприц со воздух во вената за да настапи емболија. На тој начин, телото што сигурно ќе пропаѓаше со недели, наредното утро веќе лежеше врз бетонот на waschraum. А сламарицата ѝ стоеше на располагање на некоја од жртвите на осудениот џелат. Повеќето секако беа обични германски злосторници, најголемата власт по есесовците. Но имаше и од други нации. Така, една вечер во блокот му пресудија на еден Полјак. Ги бесел осудените заробеници. Го испрашуваа Белгиецот и Полјаците, а Франц преведуваше. Рече дека се одлучил за тоа зашто добивал додатна храна. Потоа рече дека, всушност, не ги бесел тој, зашто морале сами да го турнат трупецот на кој стоеле. Но немаа време да го сослушуваат подолго, па затоа го удрија со колецот, но не му го скршија вратот сосема, зашто се згрчи и се бранеше со рацете. Случајот посака токму тогаш во блокот да влезе еден есесовец кој бараше некого и праша што е со него што лежи стуткан во клопче на подот. Ама беше толку изнемоштен што само плеткаше со јазикот, а тие му објаснија на есесовецот дека паднал од горниот кревет. Опасноста помина, а несреќникот ноќта испушти душа. Наводно сам се обесил. Франц беше сето време со нив и знае да раскаже многу нешта за матниот живот во мракот на долгото дрвено живеалиште. За Италијанецот кој, како сите слепи, на ракавот имаше три жолти точки сред црно поле, а наводно многу добро гледал. Седеше пред блокот и плетеше волнени чорапи. За рускиот испостен пациент кој се вкочани и за кого францускиот помошник беше убеден дека издивнал, а наеднаш се разбудил пред него кога го ставал врз бетонот. И Франц доживеа слична глетка кога

помагаше да однесат покојник во магацинот под печката. Таму требаше да го кренат врз купот. Рускиот помошник го фатил со долгите клешти околу вратот, а Франц за нозете. Тогаш, поради новата тежина, во еден од костурите од купот се испуштил згуснатиот воздух и излегол низ отворената уста, па изгледало како да издивнал. Чорт, рекол младиот Русин, и двајцата побегнале. А еден ден Франц, којзнае што му текнало, во магацинот за алишта украде фрак. Бог знае кого во тие алишта одведе во изгубениот свет. А тој, како да се штукнал во умот, го облекол и се појавил во него на највисоката тераса. Пред кујната. Како пијан се лулкаше во погубениот простор, си се смеел самиот себеси, мавтал со рацете и очекувал нешто да се крене во вселената, да се распрсне и да се разлета. А од назад му се приближил еден есесовец што во тој миг не го очекувал. Го исклоца и го избркал. И имал среќа што завршило само со клоци. Нешто итно го терало есесовецот некаде, така што се задоволил само со удари. Додека раскажува, Франц нервозно се кикоти врз диванот на малата гостинска соба крај Љубљаница. Во филмот покажаа логораш облечен во фрак, вели, а на гледачите тоа им се чинеше измислица. А јас навистина се облеков во фрак. Секако дека нашата средина со терасите на смртта беше поинаква одошто во филмот, вели, а би било сосема поинаку кога би снимиле филм на нашите тераси. И има право, ама би требало тие тераси да се населат, зашто оваа бела, чакална почва сега ништо не зборува. Секако, Рене знаеше да направи да проговораат и немите предмети. А неговиот *Nacht und Nebel*, колку и да е значаен, сепак е скуден. Би морал повеќе да се задлабочи во тој живот, односно во таа смрт. Би морал да ја живее. Да ја живее смртта. Но прашање е дали потем би знаел да гледа на неа, да гледа во неа со филмско око. Добро, за човек сè е можно. Порано пиеле вино од черепот на поразениот, некои, пак, главата на поразениот ја смалувале, ја стуткувале. А Европеецот на дваесеттиот век сакаше да има череп врз работната маса, но секако таков со здрава, цврста вилица. Човечките кожи во Дахау висеа, раскажува доктор Блаха, како долна облека што се суши. Од нив изработуваа тенка кожа за јавачки панталони, за актовки, за пантофли, ги употребуваа и за подврзување книги. Затоа, вели доктор Блаха, не беше добро некој да има убава кожа. Неговата книга е триста страници долга галерија на разоткривања. Навистина, си мислев дека колку толку се разбираам во логорските работи, но за вакви сведоштва сум вистински новак. Јас само гледав. Со отворени очи. Не навлегував во ниту една логорска тајна. Ја избегнував како невидлив зрак што може да

ме покоси. Не знам, во таквото однесување сигурно имаше недостиг на машкост, во тоа инстинктивно ограничување, во бегството пред последното спознание. Беше како продолжен детски страв од темница. Истовремено и некаква детска способност да се отфрлат мислите. Тоа го чувствуваше и Лејф кога беше добро расположен и срдечно ќе ме погледнеше. Не можеше да ја сфати мојата повлеченост и тогаш ме распрашуваше за мојата земја. Беше разумен човек. Како тогаш кога токму на оваа тераса лете ги собра сите заробеници за да ги прегледа и да ја процени нивната работна способност. Седеше зад небојадисаната војничка маса, а пред него се нареди долга редица од голи тела. Ги делеше на категории. На третата и четвртата ѝ припаѓаа оние кои беа изнемоштени или на друг начин неспособни за работа. На тој начин нема да е препуштено на случајот кој да биде избран за одење на работа. Затоа оној што можеше да покаже гнојна рана или подебел оток, или дури и знаци на пролив врз ковчестиот задник, на летното сонце доживуваше миг на задоволство. На шантавите и на накажаните им блесна мала искра среќа во очите кога почувствуваа дека можат да се вбројат во отпишаните. Ним Лејф не им го ставаше стетоскопот на градите, а ни од мене, неговиот толкувач, не очекуваше да ги прашам дали нешто ги боли. Тешкотии се јавуваа само тогаш кога подостарениот човек од Истра се обидуваше да објасни колку е бессилен. Лејф Пулсон, норвешкиот примариус од Осло, секогаш го нервираа зборлестите оправдувања, тоа за него беше пример на италска плачливост. Од почеток гледаше одвисоко на мојата пламеност со која му објаснував дека Хрватите од Истра со векови биле препуштени на самите себе и дека е двојна неправедност ако ги смета за луѓе со римска крв. Најпосле, крена раце. Така, не чекаше повеќе да се спротивставам туку однапред ме прашуваше: Што е со овој? Каде припаѓа? Секако дека при составувањето на списокот не влијаеше народната припадност; понекогаш психолошкото расположение на лекарот, дури и во нормални услови, е многу важно при оценувањето на состојбата на болниот. Можеше да биде одлучувачки кога Лејф се двоумеше дали некого да стави во втора или трета категорија. Беше доволен само миг за да влезе голото тело пред масата во неспособните за работа. Сигурно ни тоа не беше некоја гаранција за иднината, но Лејф со тоа постигна главните на блоковите да не ги тераат луѓето како стада и од нив да избираат за работа со тупаници и клоци. Во пролетта 1944 год. условите во крематориумскиот свет станаа поинакви. Се чувствуваше реалноста на

вториот фронт. И Лејф секој ден пред да почнеме, тој со диктирање, а јас со пишување анамнези и дијагнози, влегуваше во канцеларијата на главниот на ревиот за да ја погледне ситуацијата на сидната карта. Тогаш сè уште беше во зебрести алишта, висок и белокош, со стетоскоп околу вратот, капетан на потонат брод кој сè уште не ја изгубил верата во пловидбата низ широките човечки мориња. Јас во тие случаи бев воздржан, секогаш со некаква сигурносна скепса во срцето или каде и да е седиштето на недовербата, на сомнението, на вечната будност и на притаеното демнење. Но се излажав, не седеше Лејф зад војничката маса на оваа тераса туку на долната, на претходната. Овде сум веќе на врвот, горе може да се види гредата на бесилката.

Тоа студено попладне нашиот поглед сигурно не досегаше до овде. Бевме ниско долу. Немаше повеќе снег, но сето време лиеше дожд, така што не ни беше од помош нашето гнетење еднородно со плеките, зашто мокрите партали уште повеќе ни се лепеа за кожата. Најпрво тоа беше ден како сите други и претпладнето ништо посебно не се случи. Можно е, секако, есесовецот да обесил некого на куките зад печката, но во бараките не дојде таква вест. Пред *weberei* главниот на блокот бркаше еден гол човек, зашто неговото ослабено тело не беше повеќе свесно за нападите на проливот. Тогаш тоа беше еден љубљански правник, висок како прачка, со очила со дебели стакла. *Verfluchtes Dreckstück*, го пцуеше и го исклоца во *waschraum*, во средината кај што беа тркалестите мијалници. *Pass mal, wie er stinkt, der Verfluchte!* Поради ударите со тупаници, човекот заплива со рацете во воздухот и очилата му летнаа врз цементот. Белките на очите изгубено сјаеја во мрачната просторија. *Bleib da stehen*, викна гонителот и рацете на грешникот се фатија за сивиот раб на тркалестата цементна длабнатица што го опкружуваше столбот со дупчиња на врвот. Од нив уште рано изутрина прскаа тенки млазеви под кои требаше да се пикнат избричената глава и голите рамена. Но сега од дупчињата не потече ништо, па капо ја зграпчи кофата со ладна вода и му ја плисна врз телото кое толку се стресе што 'рбетот му се изви како колк на премалено животно од удари на камшик. *So, Mensch*. И кофа од левата страна. Плисоците му се слеаа по грбот и по испапчените ребра како врз прозорци од мрежа прекриени со пергамент; и сè така удоулу среде дрвената пеперутка, така што течниот измет се слеваше врз сивкавите плочки. *So, Mensch, so stinkst du nicht mehr*. Па да. Но тоа не беа невообичаени сцени. Секому можеше да му се случи такво миење. Се плашевме од пладневната прозивка, зашто

сето време на небото ползеа саѓосани облаци како слонове без нозе, со сиви тела и црни задници. И наскоро од големите животни навистина зароси, а потоа и заврна. Кога бевме построени по терасите, правилно распоредени, истури како од ведро, како да нè гаѓаа млазеви од пожарникарски црева. Главниот на блокот одеше од ред до ред, мижуркаше со окото за да види дали правиме беспрекорна права линија, клоцаше во глуждовите што излегуваа од редот, го заобиколи стројот и удираше по плеките во првата редица сè додека не се појави есесовецот што ги пребројуваше жителите на блоковите. Тогаш главниот на блокот, голем и јак, се скамени како дрво и извика: *Mutzen ab!* И долгите редици раце со мокрите капчиња удрија од мокрите панталони. Ветрот витлееше порои врз долгите колони исправени черепи на врвот на пругавите палисади и есесовецот во кафеав мантил за дожд, со таблица во раката, ги пребројуваше додека на другиот крај на стројот стоеше главниот на блокот со напнати гради, сосем исправен, како горила со капче крај панталоните. Телата беа исправени поради пребројувањето, а уште повеќе мократа ткаенина да не се допира до грбот и водата да тече по надворешната површина на штитот од јута. Свеста со сите свои сили се бранеше од уништување и ја бркаше сликата на печката, а срцето молеше барем за сосема кусо, сосема бегло, чудесно враќање во човечкиот свет. Да, тогаш се молев. Тоа беше ритмично повторување на молитви како монисти на бројници, како капки топлина во сигурното ковчеже под лакот на мокрите ребра. Беше тоа искрена молитва, молитва пркната од потресот среде бескрајниот страв. Кога горилата повторно почна да викна, рацете ги навреа мокрите капчиња врз мртвечките глави, а телата почнаа да се вртат во место за да се одбранат од поројот, иако рацете и нозете беа одводни цевки од кои дождовницата се слеваше во кломпите и во земјата. Над нас се виеше црно кубе од разводенета пепел што неволно се распаѓаше, па страната беше обвиткана во мрак со кој среде пладне полека се ближеше крајот на светот. Така беше на нашата тераса долу, но и горе. А и покрај сè, очите вкочането гледаа угоре, очекувајќи дека редиците над нас ќе се помрднат и ќе си заминат секоја во својот блок и потоа од кујната ќе почнат да ги изнесуваат котлите удолу по скалите. За секој блок само по два котла ќе, водникав, но жежок, па сите вени копнеат по него, а лакомоста на зениците втренчено го демне облакот бела пареа над котелот. За тоа време телото ги собира рамената за да биде изложена на дождот што помала површина, го згрчува вратот и ги стиска тупаниците

за да се спротивстави на брановите студ и дожд. Бездната на празнината во внатрешноста чувствува дека секој миг ќе го исцица последното парче разум. Но редиците над нас не сакаа да се помрднат, само нискиот свод уште повеќе го притискаше мракот над нашата страна. Можеби некогаш немаше и требаше вака долго да го чекаме на дождот додека го бараат, а и потоа, кога полужив ќе го однесат во бункерот. Потоа есесовецот се качи по скалите. Брзо ги преместуваше своите трубести чизми од скалило на скалило, а паралелните редици очи низ мрежата од дождовни капки го следеа павтањето на неговиот гумен мантил. Можеби дури сега ги прегледал бункерот и крематориумот и ќе даде знак за слободно кога ќе стигне најгоре. Но редиците на горната тераса стоеја во место, како и оние над нив, и уште погоре, иако гумениот мантил веќе требаше да биде на врвот. Само придушен шепот изгледа ги размрда редиците, а можеби не беше ни шепот туку само погласен шум на мокри партали што се тријат од мокри партали, зашто поројот се стишуваше и со дождовните капки што сега ветрот разретчени ги носеше низ воздухот, од врвот доаѓаше тап звук на дрвен чекан, небаре удира по дебела штица. Темниот свод полека се распаѓаше и низ неговите урнатини се влечеше црн полип, кој со својот водникав мев ја прекри падината и ги замеси почвата и шумите со човечки останки. Повторно удари? Мислата преплашено се витлоса низ шупливиот череп, погледите трагаа лево и десно, но најпосле очите пак мораа да запрат врз плеќите на редицата што стоеше на горната тераса. А и тие плеќи беа несигурни, поднаведнати и немирни, зашто и пред нив имаше иста таква редица како на горната тераса. Некој нешто рече? Што рече? Телото трепереше во мокрите цевки и од неразбирливата вест не се наежи како од дождовните капки што сега се сипаа во вратот, туку уште повеќе се продлабочи заморот што бездната на гладот сè повеќе го влечеше кон средиштето на земјата. Навистина, руското момче? Тогаш плеќите на горната тераса се исправија како да ќе дојде уште еднаш есесовецот во гумен мантил да ги преброи редиците, сега, кога полипот на врвот се наду и пипалата му се распаднаа така што повторно стана саѓест слон што лази без нозе, на колена и на стомак, по угорнината. Како да мора да се искачи горе, и покрај тоа што нозете му се ампутирани, таму каде што го викаат темните зборови што одвреме-навреме налетуваат како лава од невидливото грло на вулканот. Очите зјапаа во редиците над себе, зашто плеќите се стресоа како и оние погоре, и оние најгоре. А очите како да сакаа во тоа тресење на плеќите да го сфатат одсивот на

чувството на нешто полошо од редот на највисоката тераса што беше сведок на нешто. Но напред беа само плеките на тела застанати во став мирно. Беа неподвижни, со соголени черепи, иако се чинеше дека проструи бран како благ трепнеж од кое виснатото тело затрепери, а потоа повторно отрпнаа во вкочанета неподвижност. Во воздухот во тој миг нагло запавтаа крилјата на црната грабливка која, откако повторно се слушнаа тапи удари, на врвот на ридот ја клукаше коската на дрвениот череп. Тогаш редиците се помрднаа. Првин на највисоката тераса, потоа сè пониско и пониско, и полека, за да не ја допираат кожата мокрите партали. Само главите беа свртени надесно, зашто на највисокото скалило на напуштената пирамида самееше младо тело, како да виси на плунка што излетала од клунот на грабливката со спуштени крилја врз соборените облаци. И полека се нишкаше, како громобран што леко се врти, а во меѓувреме почнаа да ги изнесуваат котлите од кујната зад неговиот грб и со нив се спуштаа по скалите. Редиците се обрнуваа кон осаменото тело, но нагонски одеа по пареата што излегуваше од котлите и ги водеше во блокот. Нивното бавно ползење стануваше сè позабрзано кога се приближуваа кон блокот и веќе трчаа влегувајќи внатре и трескаво ги грабаа црвените порции седнувајќи крај масите и туркајќи се во метежот. Мократа јута се лепеше врз телата, а кога среде масите црпалката се потопуваше во котелот, ја демневме зашто осумнаесет часови без престан беше центарот на нашето дишење. Најпосле лицето ни беше над чинијата и устата лакомо го голташе жешкиот кељ. Некој кој сè уште не беше добил храна рече дека момчето се допирало со стапалата, па морале да го симнат и уште еднаш да го обесат. Во просторијата беше сè помрачно поради облаците кои повторно беа трудни слоновидни пред прозорците, а момчето се нишаше над нас, помеѓу масата и котелот, така што го обвиткуваше топлата пареа. Оној кој сè уште немаше добиено храна рече дека руското момче се смешкало кога му ја ставале јамката околу вратот и на сите ни се причини дека со таа негова насмевка низ густата магла доаѓа прошка од далечината, зашто водникавата храна ни е добра, толку топла, а пареата толку пријатна што речиси не го ни чувствуваме мокрежот врз плеките, врз нозете и врз лактите и зашто дрвената лажица со толку голема надеж го бара крајчето од компирот додека го струга железното дно.

Сега бесилката е пред мене и со својот дрвен клун лакомо стрчи во летното небо. Одоздола има четириаголно ковчеже чиј капак се навалува

накосо кога стапалото притиска на педалот. Педалот е назад, зад исправениот трупец. Ако чевелот полека притиска врз педалот, стапалата на обесениот се лизгаат врз капакот кој полека се спушта, а горе јамката леко се стеснува околу вратот. Сега разбирам зошто толку долго стоевме. Нов облик на продолжено умирање, какво што беше развлеченото умирање и бескрајното боледување на изгладнетите организми. Изгледа на Германецот му е потребен ритамот на бавен, воздржан садизам, зашто со него и самиот мазохистички се измачува за прастарите злосторства на своето племе. Во сето тоа мртвовечко лудило голема улога играше перверзниот сексуален нагон, што ја докажува големата ревност со која режимот стерилизираше и кастрираше. Химлер истрајуваше со експериментите на ладење во ледена вода, по што смрзнатиот заробеник го греат крај топлото тело на гола заробеничка. Дури и сам дојде во Дахау за да гледа и многу му беше забавно кога кај заробеникот кој не беше испуштил душа во експериментот, крај голото женско тело му се разбуди сексуалниот нагон. А ова грубо дрвено орудие е сосема исто како она на Пјава на кое ги бесеа чешките родољуби заробени заедно со италијанските војници. Мислам на фотографијата во книгата на Матичич *На крвавите полјани*. Редици рудиментирани бесилки што генералот Вурм наредил да се постават на сите фронтови од Пјава до Тирол за повеќе од стотина легионери. И ми се чини дека гледам како војничките чевли на обесените мажи речиси ја допираат земјата, а луѓето во полукруг зјапаат вцасени, зашто секој можеше да дојде и да ги гледа. Стравотна претстава за предупреда и страв. Во книгата на Матичич има и фотографија на која крвникот ја поправа јамката околу вратот на еден Чех. Нему рацете му се врзани на грбот, застанат е врз сандак под едно дрво на кое заковале две штички во форма на триаголник. Јадрото тело мирно стои, ликот му е полн горчина и отсутност. Очите ги затворил за да може мислата зад нив да биде насамо. Можеби мислата се вратила дома и се збогува од родните гори, од ликот на жена си. А неговите црти веќе се одвоиле и од тоа и во нив се збрала тивката машка тага и бунтовничката осаменост. Никако не можел да замисли дека неговата чиста љубов кон слободата ќе заврши зад плотот на италијанската градина, во рацете грабливки што сериозно се занимаваат со неговиот врат. Неговиот лик е темна завеса што се спуштила пред сè што е човечко. За околината веќе одамна не му е грижа, не е свесен ни за војникот со десната рака врз трупецот, а со очи вперени во сандакот на кој стои жртвата и одвај чека кога ќе може да го

клоцне. Момчето што тука висеше за време на прозивката и му се потсмеваше на собраниот логорски авторитет кога го одврзаа, зашто првиот пат не им успеа, беше толку присебно што ја собра сета плунка и ја исплука пред претставниците на новиот европски поредок. Инаку, Ана Франк вели дека, и покрај сè, не престанала да верува во основната човечка добрина. Добро, само прашање е кога човештвото ќе биде толку организирано, и кој би го организирал за да може да дојде до израз добрината, а не изопаченоста и садизмот. Сега својата група овде ја доведе водичот потпрен на бастун. Ја објаснува техниката на бавно давење, а јас се повлекувам настрана, среде терасата кај што стојат дел од тесна пруга, една превртена количка и куп камења од гранит. Едноставни и осамени предмети, а знаат повеќе да кажат одошто долгата приказна за атрофираните тела кои се фаќаат во костец со гранитот во каменоломот. Тоа не го искусив, но знам дека, да морав да ги пренесувам големите камени клади, сега не ќе бев помеѓу набљудувачите на шините и на количката. За тоа сум му благодарен на мојот мал прст. И на Жан. Зашто ако Жан не му кажеше за мене на Лејф, мојот завој од хартија наскоро ќе си го направеше своето. Но близината на посетителите ме вознемирува. Се чувствувам како да не сум пристигнал тоа попладне од надворешниот свет, туку дека сум ги дочекал овде и дека, како и на секој заробеник, и мене секоја вест ми е трошка од реалниот живот. Затоа повторно се доближувам да го слушнам водичот. Раскажува за Чехот кој наводно бил професионален гимнастичар, првак во скок во височина. Дека некаде нашол долг стап и дека на најниската тераса успеал да ја прелета жицата и струјата и да падне среде дрвјата. Секако дека го фатиле. Поради мрмореењето на туристите не разбрав што се случило со момчето. Можни се само две нешта. Дека при паѓањето си ја свиткал ногата и не можел далеку да стигне или дека навистина скокнал и почнал да бега, но дека волчјаците го фатиле. Уште повеќе се доближив до толпата. Човекот потпрен на бастун вели дека младиот Чех го доведе пред командантот на логорот. А тој многу се зачудил на неговите способности и му рекол: Ако скокнеш уште еднаш, слободен си! Момчето секако се посомневало, ама што да прави, морало да проба, иако не било убедено дека ќе се спаси од пеколот. И навистина, со оној стап повторно ја прескокнал високата електрична жица. Само да ја допрел, би го усмртил струјниот ток. Ама таа соколска умешност не го избавила од јамката. Така го одржал ветувањето германскиот командант, додаде човекот, и сега крај својот

бастун изгледа прилично старечки наивен. Тоа е сигурно поради отпорот што требаше да го предизвика кај луѓето, а сепак ја расипа атмосферата што ја создаде со ликот од своите сеќавања. Притоа мислам на чешкиот академик од книгата на Матичич. Го фатиле крај Пјава, а под бесилката зборувал за слободата и за крајот на маќеата Австрија, потем гордо ја отфрлил помошта и сам си ја наврел јамката. Но јажето се скинало. Тогаш храбриот легионер отскокнал и рекол дека, според австриското право, осудениот на смрт е спасен ако јажето се скине. Но одговорот бил многу краток. *Noch einmal aufhängen*. Академикот наводно пак ги тргнал помошниците, зашто не сакал да го допираат. И рекол уште: Измамници едни, засрамете се! Четврт век помина од таа реченица и од плунката на овде обесениот пред есесовскиот командант, но карактерот на тие актери на трагедијата ни за влакно не се промени. На германската крволочност двапати ѝ се спротивстави трезвената и смирена словенска гордост. Всушност, освен љубовта која е несомнено прва, благородниот бунт против неправедната реалност е она со што најмногу можеме да придонесеме за спас на човековото достоинство. Надминувањето на бедната реалност е големо наследство што си го предаваме од колено на колено и веќе толку срасна во нашите гени што нема сила што може да го искорне. А колку е блескава сликата на гимнастичарот за кого сега првпат слушнав. Тоа значи дека некој сепак се обидел да го прекине маѓепсаниот круг на немоќ и забавено гаснење. Некого сепак повикале дрвјата отаде печката. Атлетичарот и неговиот скок во слобода. Скок во слобода. Треба подобро да се размисли за тоа. Но вистина е и дека човек, кога е здрав и присебен, лесно може да тврди како треба да се однесува, меѓутоа тоа нема никаква важност тогаш кога физиолошки и душевно се менува. Соковите во неговите ткива пресушуваат или истекуваат, рефлексите полека замираат, а душевно сè повеќе запаѓа во маглива затапеност. Тапоста му е потребна поради непрестајното сожителствување со смртта и го чува од лудило. Не, навистина не е од никаква помош ако сега објаснувам за тоа; кога човек станува сенка, неговите движења се развлечени и растегнати до бескрај. Тогаш единствено можно решение е отпорот на масите, за да се здружат сите преостанати искри на енергија во бран или лавина. А ретките обиди за коишто самиот знам, на пример, во Маутхаузен, беа масовни. Сиот блок скокна една ноќ надвор и ги фрли сламариците врз жицата со висок напон. Сигурно беа ретки оние што успеаја да се пробијат низ

митралезите и пците, но сите паднати ја спасија својата човечност. Но да се размислува сега за тоа е бесполезно, сосема бесполезно.

Почекав групата да замине и се доближив до исправеното орудие. Не знам што ја присили мојата нога да стапне врз педалот, најверојатно автоматскиот нагон за подражавање, кој изгледа сепак е темелен закон на сè што е живо. Можеби сакав да утврдам каков е отпорот на капакот, во колкава мера му се покорува на притисокот на педалот. Можеби ме интересираше дали апаратот работи и по дваесет години. И дури ногата ми се креваше одземи, во мене сè му пркосеше на тоа што го правев и од невидливото дно ми се приближуваше маглив облак кој се појавува секогаш кога правам нешто на кое му се закануваат безоблични санкции. А си реков дека морам да го надминам дрвениот фетиш, си реков дека само ќе видам како педалот се предава, колку мора стапалото да го притисне надолу. Но магијата не помагаше и покрај брзиот обид, при кој почувствував колку е еластичен педалот, и истовремено станав свесен дека за таа констатација баш воопшто не ми е грижа и ме обли матно сознание дека слепо силам во бездушно осквернетата атмосфера. Се оддалечив од трупот на дрвениот кран и десното стапало автоматски се приближи за да го истрие од нешто гоноот на сандалата; но немаше од што, бидејќи врз терасата беа густо посеани само камчиња од бел чакал. А кога поминував крај количката и шините, сиот потиштен поради сопствените залудни побуди, истовремено во мене заискри помислата дека, сепак, човечка нога го придвижи капакот по којшто се лизнале стапалата на момчето што висеше. Не, тоа не беше извинување за наивното однесување туку само горко откритие дека врз трагата што ја остава човечката нога подоцна или порано стапнува друга, дотогаш сосема невина нога.

Сега би требало да тргнам кон излезот, но повторно одолговлекувам како долу, кога не можев да се решам дали да се искачам по скалите. Гледам наоколу по стрмниот брег и се чувствувам како однапред да сум свесен за чувството на еден неразбирлив копнеж по родниот крај што ќе ме преплави кога ќе излезам одовде. Во тивките гробишта сум, каде што бев жител и од каде што заминав на одмор и сега се вратив. Жител сум на ова место и немам ништо заедничко со луѓето кои заминуваат кон вратата од мрежа и наскоро повторно ќе ги редат доживувањата, ќе ги делат часовите и ќе ги раситнуваат минутите. Овде е постојката на

изгубениот свет што се шири во недоглед и никаде не може да се сретне со човечкиот свет, помеѓу нив едноставно нема допирна точка. Поврзан сум со него како со пустината Сахара, кај што човек станува пламен над пламните, но со својата бескрајна празнина и уништувачка безграничност го пресекува, па потоа оддалечувајќи се одовде повторно е раздвоен и неутешно копнее по ново соединување. Само што пустинскиот оган е чист, песочните зрна се невини, а овде печката ја ложеа човечки раце, земјата на овој свет е помешана со pepел. А можеби е обратно, можеби не можам да се разделам од овие тераси токму затоа што се во себе толку заокружени што можам да ги опфатам со само еден поглед. Нема расчленетост како во другите логори и ништо никаде не продолжува и не се шири. Сè е прегледно. Сè е уредено со смисла и на строгата господарка со усет ѝ врежале скалила по брегот за да може лесно да се спушти кај својот разгорен жртвеник. Не знам. Не знам што ми недостасува. Сигурно, како и другите, ќе заминам низ мрежестата врата со дрвена рамка и со себе ќе ја понесам оваа атмосфера во раздробеноста на секојдневието. Затоа е можно причината за мојата неодлучност да е, всушност, потребата сосе тишината на оваа атмосфера, со себе да земам уште нешто. Нешто што нема да ја отстрани сликата туку ќе ја поништи нејзината речиси сонувана моќ. Но немам што да земам. А освен тоа, оваа посета што внесе трошка смисла во бесцелноста на моите човечки денови сега, иако не сакам, некако се претвори во пиететен чин. Ако. Нека биде тоа барем поклонение пред моите згаснати другари. А овде нема ниту еден жив никулец што би го однел со себе. Никакво откровение. Повторно ми се чини дека е невозможно постоење на добро божество што би било насекаде присутно и истовремено би било тивок сведок на овој оџак. И на гасните комори. Не, ако веќе постои божество, тогаш е споено со предметите, со земјата, со морето и со човекот, не ја познава и не може да ја познава разликата меѓу доброто и злото. А тоа значи дека само човекот може да го устрои светот во кој живее, дека тој може да го смени на тој начин што во него би било возможно да се остварат повеќе добри одошто лоши замисли. Тогаш светот барем според човечката мера би бил поприфатлив. Тогаш човек би ѝ се доближил на идејата за добрината, за која сонува од мигот кога станал свесен за своите способности. Тогаш би се доближил до сликата на доброто божество што ја создало неговото срце. Да, но сега морам надвор, зашто навистина не можам да земам за на пат ништо од овој магичен круг од 'рѓосана бодликава жица.

Надвор сум и стојам пред споменикот што, висок четириесет и пет метри, се извишува над долгите и густе редови од бели крстови. Секој Французин кој се претворил во прав во германскиот крематориумски свет има свој крст. *Necropole nationale du Struthif*. Општонародни гробишта. Споменикот е навистина достоинствен, доказ на љубовта на големиот народ кон сопствените синови и ќерки. Левата половина на високиот валјак е испресечена со коса, стрмно удолничава крива линија што крај подножјето се извива навнатре. Десната половина ја проголтала празнината, па од неа останал само исправен, остар раб. Во внатрешноста на овој величествен симбол на пресечениот живот скулпторот изделкал слика од рахитично тело, неизбежно заробено во белиот камен, како што еднаш беше неизбежно заробено во заслепувачките клешти на немилосрдниот каменолом. Остриот врв на споменикот претставува триаголно копје насочено во небото, а силуетата е свртена кон Донон и пред неговите празни очни дупки се шири сиот амфитеатар на Вогези. Размислувам колку била мудра идејата за општонародни гробишта во логорот, оставени во оградата од жица како во мрежа што ги штити пред немоќта на човечкото сеќавање. Живо го чувствувам, повеќе одошто трезвениот восхит на зрелоста и на пиететната гордост на големиот народ, и повторно ми се јавува отпор кон начинот на кој до неодамна кај нас ги запоставувавме оние кои се вратија од овие уништувачки колонии, а уште повеќе оние кои ја немаа таа среќа. Изгледаше речиси како некој да решил понижувањето што го доживеале овде да ги следи и во животот, да биде врежано на нивните чела, како броевите што ги носат нашите жени тетовирани на левиот лакот во спомен на Аушвиц. Зошто? Затоа ли што ореолот на чистото јунаштво е за оние кои паднаа со пушка в рака или во лежечки став зад митралезот, додека за оние што ги покоси гладот има само набрзина изговорено сеќавање, а инаку молк? Зошто на толку предавнички начин се ослободивте од несаканиот гостин? Зар не беше поголем јунак зашто кога ќе го фатеа можеше да се потпре само на својата духовна моќ, а јунакот кој е сега овенчан со слава, помеѓу себе и непријателското тело имаше оружје за пукање со кое ја штитеше својата храброст? Зошто двојни мерила? Ако некои навистина се однесуваа лошо, па дури и соработуваа со уништувачите (што треба да се докаже), зошто врз масата загинати и врз групата преживевани да падне лоша сенка? А виновни сме и самите, ние кои се вративме, зашто не се побунивме.

Разочарани од повоениот свет, се повлекохме во себе и на прсти заминувавме во напуштени краеве, кај што од ранетата почва растеше плевел. Требаше гласно да кажеме, не само поради пепелосаните другари и поради сопствената чест туку уште повеќе да им ја повикаме во свеста на луѓето вредноста на неистакнуваното жртвување, кое повеќе од пожртвуваноста на бојното поле спаѓа во фондот на човечкото богатство.

Пеш изодувам дел од патот што се искачува над логорот. Води во каменоломот, но не сум упатен таму. На левата страна сето време е шума, а надесно ту пасишта ту каменеста стрмина. Од зад свијокот овде-онде се покажува автомобил и очите на патниците запираат врз пешакот кого мракот секој миг ќе го припои кон планинскиот мир. Па и на друго место патниците би се зачудиле од изгубениот човек на ноќната асфалтна лента, зашто според неговиот од би сфатиле дека никаде не е упатен и дека му е сеедно во која насока ќе го сврти чекорот. И на патот кон Дутовље така ме гледаа, па затоа свртив во паркот крај училишната зграда. А сега најверојатно им се чинам како сенка на покојник кој по грешка стапнал на сообраќајната лента, заталкан низ пространите полјани на безвременоста. И возачот за миг не знае дали да го тргне стапалото од педалот или уште повеќе да нагази на него. Можеби една таква прошетка е крајно бесполезна, но не можам против мојата цврста убеденост дека човек кога тогаш ќе се смири, ќе му се смачи од трескавото градење на џиновски градови и од трескавото трчање низ нивните лавиринти прошарани со зелени и црвени, ширум отворени очи. Ми се чини дека ќе настапи долга доба во која човештвото ќе се распрсне и повторно ќе си побара зеленило, шуми и реки; и тогаш во мир и тишина ќе се пресмета со сите заблуди од минатото. Сигурно дека не мислам дека ќе ја отфрли културата што ќе ја достигне; а бидејќи ќе биде свесно дека огромните градски конгломерати не се никакво решение за нашата судбина, ќе се соझे и ќе започне одново и до крај да ја запознава земјината татковина. Секако, ако среде своите невротични заблуди претходно не ја уништи со атомска енергија. Да, во тоа е загатката. А човекот е доволно луд и љубопитен за да го проба и тоа и да создаде вештачки огнови од планетата на која живее. А би требало да му се доволни подрачјата што со помош на фантазијата можеме да ги замислиме на сликите од Хирошима. Кога бев овде преклани не размислував за тие прашања, но прошетката по самотниот пат беше доживување со неочекувана тегобност. Првин, како и денес,

одев по старите скали, застанував на секоја тераса, но тоа беше едноставно поместување помеѓу познати предмети, придвижување во домашна атмосфера. А кога се најдов пред темната шума ме пронижа благ, но јасен електричен удар. Тоа беше како да сум се разбудив наеднаш среде слободна природа. Како дури во тој миг да открив колку темни слики во себе носи овој рид, иако овде проживеав многу месеци и моите сеќавања со години се враќаа овде. Беше внатрешно просветление кое блеснува в миг како светлината во црниот простор на фотографската камера. Станав свесен колку многу е обележан брегот кој тукушто го оставив зад себе и ми се причини дека осквернатиот крај е натежнат со оловна темнина која во нечуен земјотрес ќе го подели на слоеви, а планината вчас ќе ја зафати ладнотијата на длабоката клисура во која ќе пропадне. А истовремено како земјата веќе да беше распарана и како во неа да почнаа да се будат темни зародиши, божем свитоци од недоносчиња кои се побуниле поради присилниот застој во растењето. Не, нема да ми успее барем приближно да го раскажам потресното доживување на оваа атмосфера. Зашто изгледаше како сите покојници да се присутни овде, на патот што го засолнуваат темните плеќи на високите дрвја, а не долу на терасите; нивната жива близина не беше слична на близина на духови што се движат во густата сенка на тивките стебла, туку повеќе личеше на напад на збиена маса која ја брани својата територија од љубопитноста на едно убаво облечено и летно обуено тело на прошетка. Сега тоа не се повторува. Секако, и сега мислам на долгите редици што заминуваа во каменоломот и се враќаа оттаму, мислам на чувството што наеднаш ме преплави преклани дека ќе ја сретнам зебрестата колона штрклести луѓе која ќе се појави од зад свијокот и дека тоа претчувство го предизвика ова ужасно сеќавање. Ме облеа страв дека ќе ги сретнам, се исплашив од нив, од тие кои се секогаш со мене, и јас со нив. Не, побрзо би рекол дека среде полноќната тишина ми се појави зрак на просветление какви што одвреме-навреме доживува уметник или аскет; беше тоа будење од отапеноста во која нè поттурна смртта. Затоа навверојатно најдобра би била споредбата со зародишите што во темнината се разбудија во мене од вечната неподвижност; потресноста на нивната непријателска близина овде, надвор од подрачјето на бодликавата жица, најверојатно извираше од свеста дека нивното масовно уништување се соедини со бесконечната осаменост на природата и на вселената и дека се постави глобално како монструозна антитеза на мојот престој. Тоа беше

непосреден допир со космичката голотија, доживување на апсолутна празнина, допир со ништото, со суштината на нишожноста што не го повикува да воскресне ниту човечкото око ниту благородното човечко чувство.

Штрутхоф. Пат долг петстотини метри од логорот надолу кон Ширмек. И уште делче од патот отцепен од асфалтот. Речиси куса клисура која се шири пред големиот планински хотел. Некаков далечен роднина на *Планинскиот орел* во Трента. Овде сум поради ниското здание на левата страна. Изградено е како самостоен бункер на благо наведената височинка; бидејќи вратата е ширум отворена и на сидовите се гледаат бели плочки, ти се чини како да се наоѓаш пред селска бања. Па дури и да не знае човек ништо за таа бела ќелија, уште во првиот миг кога ќе се најде пред неа ќе насети дека тој што ја замислил така на отворено, во мислите не му бил наклонет на човека. И дури и да не забележиш дека на плафонот нема туш, ќе се стресеш од бранот на празнината што вее од просторот и ја опфаќа ниската зграда, која личи како да е дел од планинскиот свет. Сеќавањето на вистинска бања е поврзано со блаженството на топлите млазеви и на трагите од мокрите стапала, и тоа го чувствуваш дури и да е запуштена или ако некој ја открие по многу векови откако ја прекрил везувскиот пепел. За оваа овде тогаш не знаев ништо прецизно, мислев дека е некаде во внатрешноста на логорот. Беше обвиткана во тајност што не ме интригираше, спаѓаше во оние слики од кои инстинктивно се бранев. Сега од повоената литература знам дека на професорот Хирт му врачиле осумдесет женски и машки тела што Крамер, командантот на логорот, ги довел од Аушвиц и ги задушил со гас меѓу овие бели плочки. Професорот Хирт ги конзервирал и ги чувал во Анатомскиот институт во Стразбур за да ги проучува врз нив соматолошките карактеристики на помалку вредните луѓе. Најмногу го интересирале еврејско-болшевичките комесари. Кога сојузниците приближувале кон Белфор, сите тие тела конзервирани во педесет и петпроцентен алкохол ги распарчиле и ги запалиле, така што професорот Хирт не зел хоминоидни брисеви и од телата немал време да ги извади меките делови за да зачува барем скелети. Берлин насетувал дека напредувањето на сојузниците нема да запре. Јозеф Крамер на судскиот процес изјави дека жените угул голи морале да влезат овде, дека тој низ цевките ја пуштил солта на Хирт во внатрешноста и ги посматрал низ прозорчето. Сега неговиот исказ виси

врз сидот лево од влезот. Тоа се случило во 1943 година. Следната година, кога јас бев овде, ќелијата, колку што знам, ја користеа првенствено за Циганите. Ги видов во петтиот блок кога дојдов кај Лејф, како преведувач во ревирот. Пред тоа гасната комора само како претчувство навлезе во подрачјето на мојот фантазиски свет, но при движењето и триењето на големиот број гладни организми остана во заднината, некаде покрај оџакот и чадот. Да, она попладне кога се вратија Истранците невидливото зло нè лизна од најмало растојание. Но да не се вратеа малите татковци и да не ни ги раскажеа своите приказни, немаше ни да претпоставиме што се случило со нив. Не знам повеќе каде ги беше собрал есесовецот, дали дојде по нив во блокот или ги избра на терасата пред блокот. Ги построи во ред пред канцеларијата и тие, божем животинчиња пред надоаѓање на невреме или на земјотрес, почувствуваа немир, поинаков од немирот што се креваше од празните утробы, поинаков и од благото треперење што го чувствувааш кога те избираат за одење на работа. Нив уште повеќе од другите Словенци историјата ги оспособила за разбирање на нијансите на богатата скала од претчувства. И почнаа да се плеткаат и да 'ржат како коњи до чии ноздри дошол мирисот на некој пожар; а есесовецот беше стар коњушар кој секогаш вреска, пцуе и ги тепа животните по глава, среде очите, ги клоца во чкембето. Нешто викаше за проклетите Цигани, а тие му се спротивставија како мудри селани против неискусен агроном. Ние не сме Цигани, рекоа покажувајќи ја големата буква И што беше напишана со мастило во црвениот триаголник. *Italiener und Zigeuner – gleicht!* викна коњушарот и го заклоца збирот од мали човечиња кои излегоа од редот за да му ги покажат големите иницијали на градите. Беа искривени зашто ги беше напишала рака ненавикната да пишува, но добро се гледаа и затоа можеа и да ги спасат. А кога пак ги построи и сакаше да ги одведе, како божем во птица што го насетува распаѓањето на земјините слоеви во оддалечената утроба на планетата, во еден од испиените мажи затрепери тајниот нерв и тој извика: *Wir sind Oesterreicher!* Тогаш коњушарот застана вкочането како на офицерска наредба. *Was?* праша затегнато, подготвен да скокне врз зебрестите креатури. А тие еден преку друг брзаа да му ја објаснат таа чудотворна реченица. Па зборуваа на германски јазик кој од крајот на Првата светска војна веќе толку беше истрошен што човекот во чизми беше фатен во небрано и се обидуваше да се спаси со единственото средство со кое германската душа се обидува да ги спаси своите прастари

комплекси. Викна да му доведат преведувач, но најпосле одмаршира сам во бирото по него. Сигурно момчето од Љубљана што дојде кај нив одвај ги разбра и по примерот на германската школа и тој го крена гласот додека тие и понатаму тврдеа дека се Австријци, но најпосле некако се разбраа. Така есесовецот ги оттурна настрана и тие се вратија кај нас во блокот. Поради тоа искуство беа уште побеспомошни и нивните погледи талкаа од лице до лице, како да бараа од нас објаснување за тоа што им минува низ главата, божем ладен бран под крилјата на ноќната птица. Дури кога го видов првиот Циганин врз цементниот под во wachraum во петиот блок и се замислив над синкавата пена што му се цедеше од устата, сфатив од каква судбина се спасија истарските татковци. Никогаш не се запрашав каде е ќелијата, повеќе се грижев за младите Циганчиња на кои професорот им даде помала доза за да може да ја процени ефикасноста на новиот гас. И сега гледам еден кој сето време се бореше за воздух, како астматичен старец. Кога поминував крај неговото легло, неговиот издолжен и црномурест лик секогаш ме следеше со поглед. Изгледаше како да знае дека не можам да му помогнам, а можеби сакаше неговата судбина да се втисне во мене за да ја доживеам во сиот нејзин безизлез и така да го испратам на самотниот пат. Којзнае дали во мојот поглед се појави нечујна спогодба со неговата страшна тајна или од моите движења зрачеа само итањето и грижата што ги предизвикува вистинската, но и онаа заангажираност со која се избавуваме од мачната и разоружена непријатност.

Најпосле, кампот. Го победив искушението да преспијам во сидана куќа и да спијам во вистински кревет во овој Ширмек, кој сталожено клечи во подножјето на нашата планина. Не знам каква луда желба по спротивност, по контрапункт навечер ме мамеше уште при првата посета наспроти сликата на убаво среден, грижливо одгледуван селски имот. Дури и си замислував како би било кога би ја минал ноќта во убавата гостилница недалеку од гасната комора. Мислев дека пред да заспијам ќе се поврзам со сенките на покојниците кои би се доближиле врз стрмата падина. Но веќе во наредниот миг ми се разоткри монструозноста на еден таков обид; не би имало никаква смисла да сакам да сум неодбележан турист и така да се соживеам во размена со елементарните чувства. Ја избегнував сентименталната заседа. Овде, во Ширмек, преклани ми помогна и сликата на велосипедистите кои се тркаа низ гратчето. Не знам дали и тука минува трката *Tour de France*

или тоа беше провинциска велосипедска трка; луѓето беа начичкани по тротоарите и ги очекуваа возачите како доаѓањето на Спасителот, а крај нив помина само еден мал и прашлив автомобил и човекот внатре внимаваше кога од главната сообраќајна вена ќе се отцепи судбинскиот планински пат. Не им префрлав на луѓето што им се предаваа на такви површности крај подножјето на Голготата на дваесеттиот век, туку напротив, заговорник сум на среќен и ведар живот; но сеќавањето на тоа, денес како и преклани, одлучи да свртам кон шаторите. Застанав малку настрана од нив и од возилата. Имаше доволно простор, така што бев сам крај работ на тревникот. Ги навлажнив сандалите во бујната трева кога го спуштав десното предно седиште и го дував душекот на Пирели за да си подготвам легло. Безброј пати последниве лета го повторував тоа движење, го спуштав задното седиште, на средината го ставав столчето на расклопување и врз него го мазнев подуениот и мек гумен душек, го простирав чаршафот, го подвиткував на краиштата, а потоа го подвиткував и волненото ќебе. Овие движења ги имам повторено од Алпите до Амстердам и од Амјен до Тубинген, но дури овде оваа патничка задача стана свесен ритуал. На скромната светлина што доаѓаше од светилката под огледалцето, си направив постела во тесниот простор со живо чувство на љубомора заради стекнатата слобода. Признавам дека повеќепати ја имам вкусено таа наслада, но сега, овде, под падината со тераси, буден сум со секое влакно на организмот. И во овој миг сум свесен дека ова номадство е наследство од логорскиот свет, а истовремено знам дека со номадството не бегам од заедницата, туку со него секогаш одново потврдувам дека човек има право на личен простор, во кој заедницата нема право да го пика ни љубопитниот нос ни своите отровни нокти. Онолку колку што можев, на живите им ја пренесов пораката од оние кои пред мои очи станаа понижени коски, но сега нека ми биде дозволено да станам слободен патник. Па мојата слобода на одморот, на крајот, повторно се претвора во скришна поврзаност со сите некрволочни луѓе кои се обидуваат да се развијат од објект во субјект на историјата.

Седам крај подготвеното легло. Си сварив млеко и си намачкав двопек со путер. Се обидувам да се сетам на вкусот што го имаше логорскиот маргарин, дебел еден мал прст, но мирисот на млекото од Вогези што испарува од садот ги брка спомените од минатото. Му дозволив да ги избрка. Но додека пиев топло млеко, пред очи ми беше

планината под Крн, каде што некогаш сркавме тукушто измолзен млечен сок од приморската планина. Можеби не беше вистина, туку само ни се чинеше дека мириса на орхидеја, но сепак чувствувавме дека со лимфата на домашните ридови се крепевме за борбата против црниот терор. Ни од далеку не можевме да претпоставиме со каква планина ќе треба да ја замениме толминската стрмина. Да, зашто повторно сум таму. Мислам на Андре. Во трафиката пред логорот ја купив неговата книга. И така неискажливо бев изненаден што држам в рака сведоштво на драг другар, па враќањето во долината не ми беше тешко. А под фотографијата на Андре, во зебрести алишта при ослободувањето на Дахау, го здогледав крвчето со годината 1954. Си замина, Андре, откако толкупати побегна пред немиот чекор на невидливиот прогонувач. Девет години. Скудно ти бил измерен рокот, зашто за тоа време не си успеал да се напиеш доволно од сјајот на домашните полиња, не си можел да ја задоволиш лакомоста со која се полни нашите немирни очи откако повторно се најдоа во кралството на боите и растежот. Зошто не се одсвав на твоето ливче со кое ме канеше во Санс?! Ми го напиша во санаториумот во Вилие, врз долгнавесто парченце хартија на коешто лекарите пишуваат рецепти. Како практичен човек, ми одговори ни помалку ни повеќе туку на ливчето што било пред тебе, ми го напиша тоа на хартија со заглавие, за да ја нагласиш својата победа над анонимноста на ноќта и маглата. Таков наслов си ѝ ставил и на книгата: *N.N. Nacht und Nebel*. Букви што ти беа напишани врз плеќите со маслена боја. Како што им правеа прво на Норвежаните и Холанѓаните, а потоа и на Французите и Белгијците. Две големи Н врз плеќите, што значеше дека не смеете на работа надвор од логорот и дека мора да ве докрајчат на територијата опкружена со жица. Иако велиш дека тие симболични зборови се преземени од операта на Вагнер. *Nacht und Nebel gleich!* И дека таму кај што стоела човечка става се покажувал столб од чад. Не знам, би требало да се провери. Но од искуство знам дека на Германците им се допаѓа спојувањето на монструозноста со музиката. Свирката во Дора. Оркестарот на нашите мртви тераси. Нотите ним им дејствуваат како посебен опиум. Како хашиш кој прво буди рајски привиденија, а потоа го дразни организмот, па тој здивува и лудува. Вистина, би требало да се побара никулецот на ова расчовечување, зашто не се доволни само економските и социолошките објаснувања; ни расната теорија на Чамберлен. Ти, Андре, на пример, на првите страници од книгата ги ставаш за мото речениците на Ниче, кој вели дека не може да биде голем оној кој не чувствува волја

да предизвика големо страдање. Знае да страда секоја жена, секој роб, но прв услов за величината, вели, е да не подлегнеш пред нападите на внатрешната изгубеност и пред мачнотијата на колебливоста кога предизвикуваш страдање и слушаш крик. Дека творците треба да се цврсти и дека во цврстината треба да достигнат блаженство за да го остават својот печат низ вековите. Секако дека во тие реченици лежи никулецот на сиот крематориумски свет, иако можеби Ниче со својата елита, со својот аристократски тиранин-уметник не мислел на ваквите јунаци коишто ги роди нацизмот. Но филозофот Расел вели дека на Ниче не му текнало дека и неговиот натчовек може да е производ на стравот, зашто оној кој не се плаши од соседите, не чувствува потреба да ги уништи. И најверојатно во тоа е зародишот на вистинското објаснување за налудничавата екстаза на германското племе. Примордијалниот страв, стравот на елитата дека ќе го пропушти историскиот момент во кој може да ги покаже своите способности. Во масата страв пред елитата, страв што брзо се претвора во обожавање на власта, на беспрекорниот ред и на автоматската дисциплина. Дури и ирационализмот и Розенберг можеме да ги објасниме преку стравот. Зашто нема никакво сомнение дека притоа главна улога игра судирот на западниот капитал во борбата за влијание, за колонијалистички поседи. Затоа, Андре, немаш право кога во предговорот го прашуваш читателот дали треба да се уништи племето што ги дало Ниче, Хитлер и Химлер, како и милионите извршители на нивните замисли и наредби. Немаш право, зашто не си ни свесен дека го прифаќаш злото со кое си заразен. Во својата света срдба, воопшто не си лекар. Вистина е дека хирургот го отстранува штетното ткиво за да ја спречи метастазата. Но кога се работи за човечко општество, треба многу да се внимава со споредбите и аналогиите. Треба да се промени околината, а не да се убие убиецот што околината го родила. Затоа повоениот човек не го разочара оној кој не го истреби германскиот народ, туку оној кој заради своите стратемиски планови овозможи континуитет на старите заблуди, оној кој ги искористи заразените луѓе за ново европско општество, оној кој дозволи да се инсценираат процеси како оперети што претставуваат јавен, правно врамен потсмев на десетиците милиони пеплосани Европејци. Зашто, како што констатира доктор Мичерлих, ниту еден од оние на кои им се судеше не ја кажа во своја одбрана едноставната реченица: Жал ми е. Тебе, Андре, доживувањето на сето она монструозно зло толку те потресло што сакаш да го сотреш во никулецот. Во тебе се впила реата

на распаѓањето, смрдеата на изметот и на дизентеријата во која работевме и спиевме, па со сето свое битие ѝ се противиш на милоста кон племето што толку ги затру и ги засмрде Европа и светот. Те разбираам, но истовремено знам дека не си мудар и жал ми е што те нема повеќе, зашто утре би дошол во твојата амбуланта и поради четвртото издание на твојата книга. За мене си Андре Раго, лекар во Санс, а пред сè, си сè уште младото момче во дрвени клонпи, во зебрести алишта, речиси детски поради отпетланата кошула, пожртвуван лекар кој не се плаши од тифус, а истовремено младешки страстен Французин предан на својата татковина и на слободата на духот. Поблизок си ми од оние кои ми се блиски, а се надвор од нашата тајна.

Веќе одамна ја изгаснав светилката под ретровизорот и сега ќе си легнам, но за момент сакам да ги посматрам шаторите. Речиси сите ги проголта мракот, само од еден се измолкнува широк појас светлина. Во сеќавањето ми се јавува бујната опашка на лисицата што ја фати мојот лев рефлектор на раскрсницата во Штањел. Предоцна е и никој не игра помеѓу шаторите како синоќа во Тубинген. Најблискиот шатор е од мојата лева страна, пет-шест лица седат на столчиња на расклопување околу ниско масиче. Разговараат тивко, така што не можам да разберам од која нација се, а најпосле, и нема никакво значење дали се Норвежани или Холанѓани. Можеби овде ги довела потребата на овој крај на Европа да се соживеат со природата и сега во тишина го наслушуваат нејзиното тајно зрачење. А можеби знаат и за големите иницијали Н. Н. и ги посетиле терасите горе, па ноќеска во нивните соншта ќе се населат неверојатни ликови. Поради тоа врската со природата се скинала и ќе ја пронајдат повторно дури во фјордовите, крај лалињата или под краците на ветерниците. Сега, во темницата, молчат со почит кон таинственоста на почвата и на падината, која невидливо ги затскрива платнените живеалишта на номадите на дваесеттиот век.

Изгледа не сонував туку впечатоците од вчерашната посета се вплеткаа во полусон помеѓу сенките што ми ги донесе ноќта во Маркирх пред да заспијам. А не сум ни свесен дали спиев лошо, без да се разбудам, како во кампот во Тубинген, зашто поради немирниот сон врз тесното легло незгодно се вртев. Изгледа за тоа размислував кога бев полубуден, но ноќта помина и ги гледам лицата како низ густ превез од тукушто разбудено сеќавање. Ми се чини дека во текот на ноќта се скрив

во бараката чекајќи чуварот да ја заклучи вратата на напуштената штала. Не може ни да замисли дека некој посакал да ја помине ноќта во глуп резерват, па не е чувар во Лувр, кај што мора да чува познати сликарски платна. Овде нема слики што некој би ги посакал. Да, изгледаше како средноќ да сум излегол од бараката застанувајќи на терасата. На мојата десна страна мракот ја зграпчи во својот клун бесилката и стана уште погуст. Под мене, врз тесните рамници, сè долу до брегот, се вијат цртести стави. Бидејќи нема повеќе бараки, отстрана има празнина, редиците како по навика се туркаат за да се згреат. Но не се нишкаат овде-онде. Неподвижни се, сенки облечени во јута, но ткаенината не ги допира. Виси од нивните рамена како од запци на дрвено гребло, како од дрвена закачалка што остро се оцртува под лабавата ткаенина. И нема никого што би бил најавен дека ќе ги проверува редиците на терасите. Само јас сум таму. А иако сум одвоен од нив, знам дека не сум посетител заради кого стојат таму против своја волја. Иако истовремено ми се јавува и нејасно чувство на вина. Немав време да се задлабочам во него и да ја проучам неговата тајна за да ги откријам неговите скришни полиња на дејствување кога се појави Лејф крај долгата маса. Ги гледам редиците тела како стојат голи на сонцето и чекаат да ги прегледа, како да се работи за одлучувачка селекција. А јас таму како преведувач не одлучувам за ништо. Никому не му штетам. Па и клиничките одлуки на Лејф, на крајот на краиштата, зависат од брзата оптичка оценка; бројноста не дозволува поинаков метод. Зошто тогаш ова немо студенило на построените редици? Па не се собрани поради мене, си мислам. Секоја ноќ така се собираат откако посетителите ќе ги напуштат терасите. Со својот настап ја враќаат вредноста на земјата по која дење шетале летните обувки. И стојат неми како осиромашени византиски светители, упорно гледајќи пред себе. Но барем еден би можел да се сврти и со движење на главата да покаже дека ме видел, иако во стаклениот поглед би имало осуда. Сè би било подобро од ова студено незабележување. За што ме обвинувате? Зошто доволувате да чекорам како туѓинец крај вас по скалите? Па и вие, коишто дојдовте од нашиот блок? Па сите заедно седевме или лежевме во правта пред блокот. Нели? Ги чипчевме екстремитетите до земјата со надеж дека во нив ќе првне благиот бран на лековитото зрачење на далечната руда, тајниот бран што ќе ги победи дебелиите камени наслојки и неплодната логорска почва и ќе ги озрачи нашите атрофирани ткива. Зар не лежевме заедно? Но не, можеби нашето лежење беше, пред сè, израз на крајната

преданост, на автоматската желба за починка, во која соединувањето со земската материја е едноставно и клучно помирување меѓу сите спротивности и отстранување на сите звуци. Нашата неподвижност беше слична на чмаење на старчиња со пресушени жили и свенати мускули. Не, не, па нив не ги преплавува чувството на целосна изгубеност, кај нив прифаќањето на ближната починка не е повеќе свесно додека телото, испружено во правта, добро знае за движењето и за зафатеноста со работа на толпите врз тесниот појас пред бараката. Не беше така? Нели бевме внатре сите будни? Сè дури не достигне одреден степен, гладот не истоштува и не умртвува, туку ги сили телата на неразумно движење, на вознемирено бегство. Лакомоста на дигестивните клетки се пренесува во видот и слухот, кои демнат раздразнети за да го зграпчат и најблагитот поттикнувачки отсјај и шум. Секој секако знае, докрај и со сето свое битие, дека не може да има и дека нема да има никаква промена, никакво изненадување, но се гледа дека и самото демнење исполнува некаква потреба на назадоволениот организам. На пример, кога погледите ги следат преговорите при размената на леб со цигари. Лебот е колку за цел оброк, а тоа значи дека има површина на обична разгледница и дека е дебел два прста. Личи на четвртинка стара тула, само што е сув и распукан, а на краевите и излижан, зашто сопственикот го чувал под кошулата во пазувите за да не му го украде некој ноќе. Но вистинско парче леб е. И очите што демнат не можат да разберат како може некој да се откаже од него за дузина цигари. Очите никако не можат да го разберат страсниот пушач и немирно го следат движењето на неговите прсти додека аглестото Адамово јаболко се крева над гркланот, зашто по грлото автоматски потекува плунка. Тогаш од заедничката напнатост се раѓа и осудата за оној кој ќе ја прокоцка единствената слаба можност да преживее, а сите очи го следат новиот сопственик кој го стиска врз гради парчето избраздена тула и минува низ толпата за да може без сведоци и полека да го вкуси секој поединечен залак. Да, зар не подлегнувавме сите заедно на придушениот крик на материјата во нас? Зар не бевме сите еднакво ранливи? Стоев на скалите во височината на нашиот блок и ми се чинеше дека моите прашања се натписи од светли неонски букви во воздухот среде планинската ноќ. Пред нив стојат построени редици, но сеедно се неми. Зошто не се помрднуваат, зошто не кажат нешто? Но не, подобро не. Движењето на неразумната маса ништо помалку не ме вознемирува. Па знам, знам, наеднаш шепнав, тоа е поради лебот што го исценкав со

цигарите, затоа сте сега оддалечени и студени. И пред вас ли да го признаам гревот? Но тоа беше само еднаш. Само еднаш. О знам што мислите. Дека потоа веќе не дојдов до цигари. Не сум сосема сигурен дека гладот немаше повторно да ме совлада. Фактот дека тоа беше само еднаш не го намалува злосторството, но доволно е да втисне неизбежен печат во неблагоприятната душевност. Мислев дека, ако не го добијам сам, четириаголното парче леб ќе заврши кај некој друг. И се двоумев помеѓу великодушноста да ги подарам цигарите и така да ја задоволам страста на пушачот и слабоста од тоа што јазикот и непцата во устата веќе го чувствуваа вкусот на лебот. Ќе го навлажнеа со плунка дури вечерта, ако не се решев брзо, во истиот миг. А денот само што почна. Моето тело тукушто се беше избавило од дизентеријата и слузокожата не ми лачеше повеќе лиги. Лебот повторно ми замириса, а додека бев болен имаше вкус на иловица и им го давав на другите. Не, не барам олеснувачки докази. Свеста за подлоста на таа слабост ми надојде уште во мигот кога требаше да надвлеее сласта на вкусот. Да, свеста на ништожноста и на крајната сиромаштија. Дали ме игнорирате поради лебот? Поради него ли гледате само пред себе? Барем еден би можел да се сврти. Барем вие, кои претуравте во ѓубрето по луспи од компири. Вие, кои претпладне се боревте меѓу себе за да ја истругате внатрешноста на празниот котел. Слушајте, тогаш кога станав преведувач... Но зошто ме присилувате да се понижувам сега со тоа? Вистина е дека тогаш не бев повеќе гладен, а оној кој дава кога не трпи од глад нема никава заслуга. Така е. А сепак, може да им користи на другите само оној кој самиот има доволно моќ. Поинаку не. Знаам. Сакам да кажам дека сите ние кои бевме болничари или на друг начин работевме во блоковите со болни, живеевме од лебот на нашите покојни. Нив носилката ги носеше долу во магацинот, а нивниот четириаголен леб остануваше на масата. Го јадевме, се храневме со него. Да, го јадевме. Го јадевме. Но насетувам што си мислите. Лошото не беше во тоа што го јадевме, туку што сметавме на тој леб. И точно знаевме чиј оброк ќе остане. Не бевме повеќе постојано, непрекинато гладни и работата толку нè обзеде што за време на оброкот не бевме веќе присутни со сите сетила. Не го примавме вашиот леб како верници што се причестуваат. Не можевме да се соземеме од вашата оставнина. Се однесувавме како тогаш кога прво стоевме голи во темнината на студената ноќ, а потоа страшно им се предававме на жешките млазеви од тушот. Не се прашувавме со какво гориво е стоплена водата, само сакавме топлината да трае и за некое време да

заборавиме дека голото тело наскоро повторно ќе го обвитка планинскиот воздух. Како плочка во подот бевме вградени во тоа устројство и го јадевме вашиот леб едноставно, како што гробар мирно си го јаде ручекот што го заслужил со својот труд. Но имате право. Се навикнавме на тоа. Човек се навикнува на сè. Отапевме. Затоа сепак е подобро што не ме сакате поради лебот што го добив за цигарите. Тогаш сè уште немаше автоматски движења што ја раѓаат навиката. Тогаш поради гладот во желудникот се чувствуваа заби на лилица и точно знаев кога ја преминав границата и попаднав во подрачјето на основните инстинкти. Подобро да ме осудувате поради оној леб. Зашто ако телото на пушачот најпосле се предало, тоа било и поради парчето леб што му го изедов. Но и да му ги подарев цигарите, одземањето на парче леб не ќе придонесеше за слабеењето на неговото битие. А така тој сфати дека за човек што дури и би се спасил од тие тераси, сè е изгубено, па ѝ се исклешти на смртта в лице, и си го дозволи она што го сакаше најмногу, и со тоа можеби ја достигна величината, а сите ние што не можевме да го тргнеме погледот од исушениот, распукан леб, останавме кај ниските нагони. Да, шепнав, имате право што молчите. Останав сам со сопствената совест на средината на терасата и не можев да најдам никакво решение за да ја совладам неподвижната тишина, па се поместив и полека, внимателно почнав да се спуштам по скалите. Тоа нечујно, речиси шверцерско поместување на стапалата ми успеа зашто не бев обуен во дрвени клопки, туку во сандали. И бев свесен за реалноста на обувките што отсекогаш ми беа драги; бев свесен дека само поради нив мојот чекор е толку лесен и полетен. Тогаш ми светна во умот дека редиците на терасата не ни сакаа да ме презрат, туку дека воопшто не забележале жив човек несоодветен за нивните бестежински очи. И истовремено ми светна и тоа дека и тие за мене би требало да се невидливи и дека најверојатно и се, само што јас ги пренесувам на терасите од моите сеќавања што во соништата повторно оживуваат. И знаев дека сонувам, но истовремено бев надвор од соништата и некако утешен дека не стојам повеќе со разголена совест пред немата маса од неколку илјади глави. Како што и во логорот спиев и знаев дека спијам. А во наредниот миг се отвори вратата на бањата и во ноќта се распрска цело стадо избричени и измиени тела. Истрчаа по скалите и јурнаа угоре. Во рацете држеа кошула и панталони, а ноќните сенки се удираа во нивните аглести лица. Отсечните, свонливи тупоти на клопките одекнуваа по стрмните скалила. Но некои не трчаа туку одвај ги влечеа

своите отечени стапала од скалило на скалило. Мене никој не ми обрна внимание, така што и јас погледнав настрана. Мислев дека оџакот на врвот ќе зажари и дека ќе се покаже големата црвена булка. А оџакот беше црн и згаснат, се гледаше само дека леко се нишка. И навистина се нишкаше, зашто долу, за челичната сајла што го придржуваше, се беа фатиле многу деца и со своите мали дланки го влечеа како да сакаат да го турнат. Тогаш повторно се отвори вратата на бањата и се појавија телата чии коски во колковите имаа облик на хоризонтално легната осумка, а наместо полов орган имаа три мали пресушени ореви. Едно девојченце брзо си ги покри очите со дланка, а очите на другите некое време останаа загледани како пред нив да стоеше множество исти нагрдени Пинокиевци. Потоа сите ширум ги отворија.

Со прашањето на Андре дали треба да се истреби народот кој толку многу ја оскверни земјата, одново се посомневав во масовната одговорност. До некоја мера треба да се прифати тврдењето дека народот има онаква влада каква што заслужува и водачи кои се родиле од утробите на неговите женки; но вистина е и дека луѓето најчесто не се ни свесни дека се играчки на општествените закони и сили на дејствување во коишто се нашле. Постојаното устројство им го замаглува спознанието на вистинската стварност, а повеќето не се ни извлекуваат од илузијата што ја создаваат наследените односи и одомаќени навики. Оној што не сака една таква зачаурена човечка маса да се разбуди од сонот, свесно испушта капки наркоза над неа. Тоа го остварува на мошне лесен начин, зашто на располагање му стојат сите средства. Впрочем, овие вистини не се ништо ново. Но суштински се кога се одлучува за колективната вина. Затоа поединецот и масата се одговорни за злото што го сториле, но најпрвин треба да се повика на одговорност општеството што ги израснало. Да, но ни Андре не е доследен. Кога се смирува, се потсетува на тоа како го спасил Германецот Франц, кој беше главен на бункерот и крематориумот. Есесовците сите такви сведоци периодично ги истребуваа, но бидејќи Франц беше човечен со заробениците, кога го напуштавме логорот, Андре го скри во ревиот. При првото заминување на болните, есесовецот го забележа и мораше да остане додека другите да ја напуштат бараката. Но Андре не се откажа и го стави во нова група на заминување, па кога есесовците се сетија на Франц и се вратија по него, него го немаше повеќе. Тешко дека потоа го нашле среде морето зебрести луѓе. Тоа значи дека Андре поради човечноста на Франц

практично го извлече од зинатото устие на печката. Усетот за праведност и солидарност тогаш кај Андре беа посилни од потребата по проклетство и анатемисување. Но вистина е и дека беше исклучок еден Германец да покаже нешто што се навикнавме да го викаме култура на срцето. Мене тоа во тие четиринаесет месеци ми се случи само еднаш. Тоа беше кога возот стоеше на непозната станица и крај него имаше војнички воз со антиавионски топови и митралези. Тоа беше откако закопавме сто и педесет костури од двата воза, откако почина Јанош. Колите крај локомотивата сè уште се полнеа, иако бројот на премалените се проретчи. Тоа малку се познава со триесет вагони, но овде-онде некои полесно стоеја под студеното априлско небо. Иако не беа во толку тесен простор, некој ќе седнеше и ќе издивнеше клечејќи опкружен со плот од сиви и виолетово-сини риги; инаку оние чии очи веќе беа вкочанети мораа да стојат исправени, заглавени во густата толпа. Само на поналудничавите групи понекогаш им успеваше да ја потиснат стоечката смрт, да застанат над неа, на нејзините тврди гранки. Да, но поради отворените врати оние со гнојни рани и отоци можеа да се дотуркаат до работ; затоа ние, болничарите, имавме работа прекуглава. Не дека костурите посакуваа нова преврска, но самиот поглед на течноста за дезинфекција и жолтата маст како сениште го поднамалуваше гладот што траеше шест дена и брзо го дополнуваше претходниот повеќемесечен пост. Грижата на болничарот ги ослободуваше од аморфноста на колективната погуба, а можеби и чувствуваа потреба по близината на болничарот, по допирот на неговата рака, како незадржливо да ги кани вербата во неговиот обред со цртите на белата хартија. Крај нас стоеше војничкиот воз. Станицата не се гледаше зашто нè одвезоа понастрана. Денот беше сончев, но зраците беа нејаки, понижени и претепани, со некаков слабокрвен блесок во својата светлина. Таа вкочането се палеше само врз цевките на пушките вперени во небото. Не знам дали беше тогаш кога залудно чекавме во Хамбург помеѓу два воза со зебрести заробеници, или беше порано. А како и секогаш кога стоевме, ние болничарите се распрснавме по вагоните. И одново чувствувавме дека беше во ред што при заминувањето од Харцунген среде хаосот зафативме затворена кола и ја претворивме во амбуланта, со сето она што го зедевме со себе, и покрај конфузноста. Завои, риванол, фластери, жолта маст, вазелин. Кутичиња, ножички, хируршки скалпели и гумени ракавици. И шише алкохол од есесовската амбуланта. Измешан со вода, алкохолот на некои им беше надомест за храна и будеше искри верба во

спасот. Вратите на колата беа отворени и на работ од отворот седеа вкочанети стави со ногавици свиткани до колената. Нозете им беа жолти како корави сучки, само овде-онде од колата висеше некое стапало во форма на боздоган од месо. Таму кај што застанав, на работ од колата, седеше само еден, па можев да го ставам садот со риванол и пакетот хартија на подот во колата наместо на земјата, на тесната патека помеѓу шините. Беше Французин, не веќе млад, но сè уште со вистинската влажност во очите, без кристален отсјај. Ретки се, но некои тела, сепак, и покрај опаднатите екстремитети, се посебно жилави, па затоа беше веројатно дека својата инстинктивна надеж ја пренеле отаде погубата. Имаше оток на листот на левата нога и кожата што на другите места беше рапава и жолта, на тоа место беше белкава и мазна, како што е обично кај ќелавите луѓе. Тоа значи дека жариштето на инфекцијата беше длабоко внатре, ако има некаква смисла да се зборува за длабочина кај таква атрофија на ткивото. Боли? го прашав и го пипнав со прстот. *Oui*, рече и кимна. Си го држеше коленото со обете раце. Добро е ако те боли, си помислив, го зедев хируршкото ноже и го дезинфицирав. А кога во небраност се свртив можеби зашто тоа ќе беше посег во човечко тело, сфатив дека ме гледаат очите на русокосиот кој ја чистеше пушката во вагонот зад мене. Неговиот поглед не беше само љубопитен. Беше како очите на високото и убаво момче да не ги забележуваат само виснатите нозе туку се чудат дека такви суштества се сè уште живи. Истовремено, во тие очи имаше тивка и скромна вчудовиденост на убаво животно, на убав коњ пред кој некој ставил мрша. А освен тоа, и речиси почит, восхит кон болничарот во риги кој допира мртовец, го прифаќа мирно и едноставно, како да се обучил за една таква толку невозможна работа во некој далечен, праисториски живот. Моето прво чувство беше автоматската потреба да ја скријам виснатата нога и да ја скријам несреќата на тој вагон и на сите непрегледни редици вагони; како да сакав да ја притајам вистината на таквото понижување пред очите на русокосиот германски бог. Зашто токму тогаш крај мојот пациент од колата доползи еден жолт костур. Сигурно, веќе цела редица стоеше и клечеше под вагоните и попоразителен од тоа што го правеа беше погледот на разголените патлачиња со панталони на риги стуткани крај глуждовите, посебно оние кои не можеа да клекнат и стоеја наведнати под вагонот, триејќи ги од него своите голи черепи. А тој лазеше полека надолу и стануваше сè повидлив. Невозможен актер кој се појавува на патувачката сцена на

неверојатниот ансамбл. И додека се мачеше да ја достигне почвата со стапалата, ногавиците му се лизнаа крај дрвените клонпи и во воздухот зјапна голема жолта и ковчеста пеперутка. Тогаш го притиснав ножето врз кожата тврда како ѓон и засеков длабоко одозгора надолу. Над мене две раце грчевито ги опфатија колената, а јас си мислев, нека гледа момчето за да види колку е другарски нашиот однос кон смртта. Потоа не ни помислив повеќе на него. Ја измив раната од која истекоа неколку солзички жолтеникава смола, ја притиснав со газа натопена во риванол и ја преврзав со завој од хартија. Потоа ги вратив моите работи во вагонот, зашто другите веќе беа завршиле со преврските и бев последен. Се пикнав во моето ќоше зашто ми студеше, а непрестајно поткашлував и најмногу сакав да чмаам под ќебето, во затишје, и не ми беше воопшто грижа што војниците престанаа со работата на пушките зашто им донесоа чинии со ориз. Сиот транспорт сега зјапа во нив додека јадат, си помислив додека под колата сувите прсти чепкаа по дрвото како канџи на праисториско животно. Не бев свесен ни кога пред вратата Рене рече: Вели дека е за оној што го исекол отокот. Ама ние бевме многумина што сечевме отоци! Најпосле, Рене се разбра со оние надвор и ме повика мене, па станав и тргнав кон вратата. Русокосиот подофицер кој седеше во подножјето на топот и јадеше од чинијата со лажицата, покажа на мене. Одвај видливо, речиси уморно му кимнав со главата и се вратив со канчето од картон во ќошето. Беше до половина наполнето со ориз и мене ми се виде смешно тоа што младиот Зигфрид мисли дека е можно да се искупиш со вакво канче ориз, но истовремено ми се чинеше дека канчето е одраз на лажна илузија. Седев врз ќебето и го стегав со дланките топлиот картон кој меко се предаваше. Не бев гладен. Откако почнав да кашлам, гладот го снеса, а од мирисот што испаруваше ми се гадеше. Морам да му го дадам некому, си помислив, и ми беше жал што воопшто го зедев. Ми се пристори дека русокосиот ми го прати од почит зашто вршев таква работа, но дека во неговата почит немаше почит кон уништените луѓе. Го опфатив со дланките тркалезниот и топол картон и се трудев да гледам со очите на русокосиот на долгата редица каријатиди кои стоеја под колите заради нужда, кои врз черепите го носеа светот што се распаѓаше и беа како цртести мумии со расплетени завои што секој миг ќе се претворат во прав и пепел. Се обидував да ја разберам неговата мисла, но иако залудно се трудев, имав чувство како во рацете да држам меко, живо битие, мало бело зајаче, а топлината што од дланката полека лазеше угоре, по лактите, ми се чинеше позната, па

ги затворив очите и со сета своја сила го повикав сеќавањето да ми дојде на помош.

Прозорците блескаат на сонцето како да сум во стаклена топка врз која паѓа сребрена мрежа од полноќни капки роса. Веќе некое време сум буден, но не ми се брза да станам и да возам на студот. Ослободен сум од сите планови и знам дека најверојатно ќе одам да ја побарам Мад, иако сум сосема свесен дека е неразумно од неа да го очекувам истото доживување на некогашната среќна атмосфера. Мад се промени и кога сум далеку од неа сум поповрзан со претставата за неа која беше за мене спасителна во првите месеци по војната. Затоа знам дека утре ќе се спојам со животот во Латинската четврт, ќе заталкам на Монмартр, кај што повторно ќе се опијам со вербата во вредноста на човечките соништа. Но сега немам волја да се помрднам. Кога ќе станам, најверојатно уште еднаш ќе се искачам горе, но нема да се вратам на терасите, ќе отидам само до влезот и уште еднаш со погледот ќе ја опфатам мртвата постојка. Чувствувам дека ми е потребен тој панорамски поглед, ми се чини дека во еден таков збиен и остар момент ќе ми се разоткрие некоја блажена вистина. Секако дека речиси ја одбивам детската потреба по магиски ритуал, но токму помислата на деца ме поттикнува и исконски ме вознемирува. Кога малку претходно ме разбуди зракот што се беше вжарил врз стаклото покрај зглавјето, се сетив на една верверичка за која читавме во читанката. Сето време во текот на спиењето со шепата ја туркала непристојната сламка сено што ја скокоткала врз затворениот очен капак и не ја оставала да спие, а најпосле жолтата билка станала толку насилна што верверичката луто ја удрила со своите канџички и се разбудила. Светлата сламка што ја дразнела била, всушност, сончев зрак; и ги видов учениците во клупите убаво расположени како срдечно ѝ се потсмеваат на верверичката и на нејзината заблуда. Беа први клас во средно училиште и децата беа ситнички, божем претворени во очи, и сите беа загреани за такви приказни. Сега повторно имам пред себе деца, низ наросените стакла на автомобилот изгледаат обрабени и умножени како виножита. Се движат пред шаторите и наскоро оние кои нема да заминат ќе играат со топка или ќе мавтаат со мрежестите рекети за да може пердувестиот дрвен фишек да одлета високо во воздухот. Во овој миг не знам дали на летните номадски патувања има нешто поубаво од живиот пулс на кампот наутро или на самрак, кога момчињата и девојчињата што растат

се движат во ритамот на одвај насетената љубов. Да, а сепак лежам и никаде не мрдам, зашто не знам како би ги собрал претставниците на темните бараки пред овие млади суштества, фиданки на бесмртниот човечки род. Не знам како би ги ставил пред нив понижените коски и понижената пепел. Немам сили и не можам ни да замислам како моите сеништа би можеле да ги најдат вистинските зборови за да се исповедаат пред детскиот собир што сега си игра меѓу шаторите, а и пред девојчето кое вчера кружеше околу жицата, како да се врти на невидлива вртелешка.

Трст, 1966

Борис Пахор е еден од најголемите словенечки писатели, кандидиран за Нобелова награда за литература и како 107-годишник еден од последните сведоци на Холокаустот. Роден е на 26 август 1913 год., во Трст. По основното училиште ја посетувал Католичката семинарија во Копар. Во 1920 год. бил сведок на палењето на Словенечкиот народен дом во Трст, извршен од страна на фашистите, како и на други злосторства над словенечкото население кое живеело во Италија. Во текот на Втората светска војна, по падот на Мусолини и на германската окупација на провинцијата Трст, илегално соработувал со ослободителното движење. Последната година од војната ја поминал во концентрациони логори (Нацвајлер-Штрутхоф, Дахау, Дора, Харцунген и Берген-Белсен). По војната се залагал за словенечка демократска држава и бил основач и уредник на списанието „Залив“.

Автор е на повеќе од педесетина книжевни дела: романи, раскази, документарна проза, мемоари, дневници, есеистички книги, книги за деца. Славата ја достигна со романот „Некропола“, кој е преведен на безброј јазици. Познат е по својот критички став кон фашизмот, нацизмот и комунизмот, а во своите дела го обработува ужасот на концентрационите логори, како и тематиката на словенечкото малцинство во Италија. Во 1992 година ја доби најголемата словенечка награда за животно дело „Прешерн“, а потоа следуваа и други светски награди. Во 2013 год. на повеќе свечености беше одбележан неговиот 100-ти роденден, меѓу другото и со добивање на титулата „државјанин на Европа“. Сè уште витален и луциден, Борис Пахор продолжува да ги воодушевува читателите низ целиот свет.

Романот „Некропола“, кој се занимава со неговото искуство на заробеник во повеќе концентрациони логори, е негово прво дело преведено на македонски јазик.

Превод од словенечки: Лидија Димковска